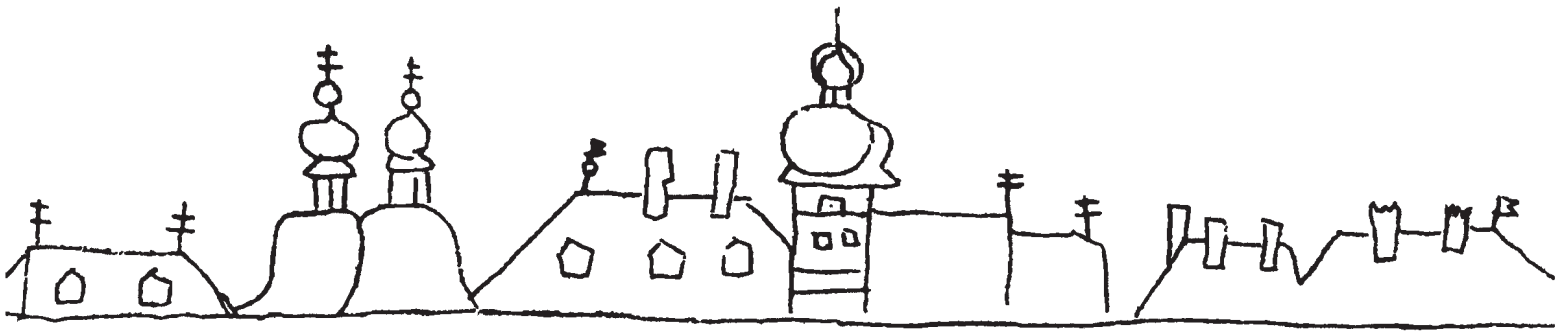

Krajský pamiatkový úrad Trnava

Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 26

Zborník zo seminára
konaného dňa 14. 12. 2023

Trnava 2024

OBSAH

Neznáma stredoveká sakrálna stavba a ďalšie unikátne nálezy z archeologického výskumu Námestia SNP v Trnave ..... 3 – 12
Ein unbekannter mittelalterlicher Sakralbau und weitere einzigartige Funde aus der archäologischen Untersuchung des Platzes der Slow. Nationalaufstandes in Tyrnau (Trnava)
doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik –
Trnavská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra klasickej archeológie, erik.hrnciarik@truni.sk
prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
Trnavská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra histórie, vladimir.rabik@truni.sk

Renesančná etapa trnavského mestského opevnenia ..... 13 – 20
Die Renaissanceetappe der Tyrnauer Stadtbefestigung
Mgr. Peter Grznár
Krajský pamiatkový úrad Trnava, peter.grznar@pamiatky.gov.sk

Historické nápisy na fasádach profánnych stavieb na príklade nálezov z Trnavy ..... 21 – 30
Historische Inschriften an den Fassaden profaner Bauten am Beispiel der Funde aus Tyrnau (Trnava)
Mgr. Zuzana Rábiková
Krajský pamiatkový úrad Trnava, zuzana.rabikova@pamiatky.gov.sk

Kačenáreň v Kopčanoch ..... 31 – 36
Nové archeologické pramene po 60 rokoch
Der Entenstall in Koptschan (Kopčany)
Neue archäologische Quellen nach 60 Jahren
PhDr. Peter Baxa
archeológ, peter.baxa@gmail.com

Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Dolných Orešnoch ..... 37 – 46
K výsledkom architektonicko-historického a reštaurátorského výskumu
Die Mariä-Himmelfahrt-Kirche in Unternußdorf (Dolné Orešany)
Ergebnisse der architektonisch-historischen und restauratorischen Untersuchung
Mgr. Elena Sabadošová –
samostatná výskumníčka v oblasti pamiatkového výskumu, elena.sabadosova@gmail.com
Mgr. art. Peter Hrachovský s kolektívom
reštaurátor, hrachovskypeter@gmail.com

Metodické prístupy k prezentácii exteriérových sôch v Trnavskom kraji ..... 47 – 54
Methodische Ansätze zur Präsentation von Außenskulpturen im Tyrnauer Bezirk
Mgr. Žofia Geričová
Krajský pamiatkový úrad Trnava, zofia.gericova@pamiatky.gov.sk

Nález základov zaniknutého románskeho kostola v Báči ..... 55 – 62
Befund zu den Fundamenten der verlorenen romanischen Kirche in Báč
Bc. Andrea Hegedüšová – Bc. Filip Vojtechovský –
AA Avala, s.r.o, h3g3dusova.andr3a@gmail.com; vojtechovskyfilip@gmail.com
Mgr. Igor Murín, PhD. –
privátny bádateľ, igor.m@post.sk
RNDr. Michaela Dörnhöferová, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, michaela.dornhoferova@uniba.sk

Spomíname na Ing.arch. Pavla Ďurka

Erik Hrnčiarik –
Vladimír Rábik

Neznáma stredoveká sakrálna stavba a ďalšie unikátne nálezy z archeologického výskumu Námestia SNP v Trnave

Úvod

V roku 2023 realizovalo Mesto Trnava rozsiahlu revitalizáciu Námestia SNP v Trnave, ktorej súčasťou bola kompletná výmena povrchov, ako aj mobiliáru.

Súčasťou prác bol aj rozsiahly archeologický výskum, ktorý výrazne ovplyvňoval postup a rozsah stavebných prác. Nadviazal na archeologický výskum Dolnej brány z rokov 2016 – 2017.[1] Počas archeologického výskumu v roku 2023 sa podarilo odkryť základy stredovekej sakrálnej stavby s cintorínom, zvyšky mestských hradieb, novoveký barbakan s tehlovým mostom, dve spevnené pochôdzne plochy a základy pamätníka z 19. storočia. (**obr.1,2**)

Na realizácii archeologického výskumu sa podieľali pracovníci Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave. Architektonicko – historický výskum odkrytých murív vykonal samostatný výskumník v oblasti architektonicko-historického výskumu Miroslav Matejka; na výskume sakrálnej stavby spolupracovala Jaroslava Žuffová. Výskumy financovalo Mesto Trnava.

Základy stredovekého sakrálneho objektu

Aj napriek veľkému počtu mladších recentných zásahov a aktívnych inžinierskych sietí sa približne v mieste styku Rázusovej ulice a Ulice Andrea Žarnova podarilo objaviť zvyšky murív zaniknutého stredovekého sakrálneho objektu. Išlo o architektúru so zaužívanou orientáciu východ – západ. Pôvodne mala dvojpodlažnú loď v tvare osemuholníka, z ktorej sa zachoval len jej východný a juhovýchodný múr. Na loď sa z východnej strany napájalo presbytérium s trojbokým uzáverom. Loď mala vnútorný priemer 650 cm. Vnútorná šírka presbytéria bola 300 cm a dĺžka 270 cm.(**obr.3**)

Základy presbytéria boli vybudované z lomového kameňa. Vnútorný povrch obvodových stien podzemného priestoru lode mal spodnú časť z lomového kameňa, hornú z tehál prstoviek. Z nadzemnej časti stavby sa zachoval len minimálny fragment v styku juhovýchodnej a južnej steny lode, vysoký iba 2 tehlové riadky. Napriek torzálnosti nálezu však upravená malta v ložnej škáre medzi oboma riadkami poukázala na dôležitý nález riešenia tehlových stien. Podľa tohto nálezu, ako aj podľa prítomnosti pravidelných a vysokých ložných škár na stenách podzemného priestoru bolo možné určiť, že stavba sa vyznačovala režným, t. j. neomietnutým tehlovým povrchom, upraveným tzv. podrezávaným škárovaním. Ide o úpravu stien typickú pre Trnavu v období počiatkov murovanej zástavby mesta po tatárskom vpáde.[2]

Základy presbytéria a spodnej časti zahĺbeného podlažia boli vybudované z kamenného muriva, ktoré sa v stredovekej Trnave využívalo prevažne na zakladanie spoločensky významných stavieb (hrad-

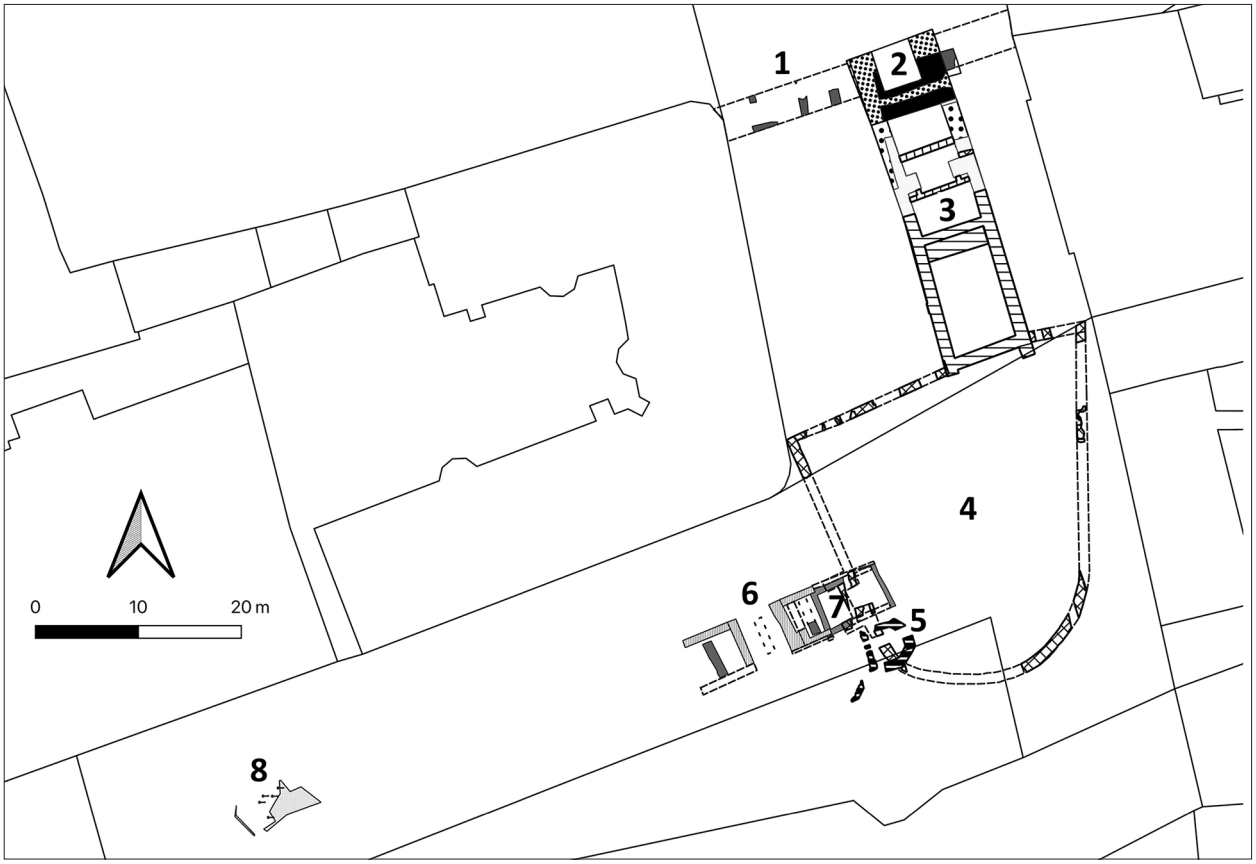

Obr. 1. Pôdorys územia s archeologicky preskúmanými objektmi na Námestí SNP v Trnave v rokoch 2016, 2017 a 2023. Legenda: 1. mestské hradby; 2. tzv. Dolná Brána; 3. predbránie s padacím mostom; 4. barbakan; 5. karnerová kaplnka; 6. tehlový most; 7. brána barbakanu; 8. novoveká úroveň a cintorín, autori: Erik Hrnčiarik a Miroslav Matejka.

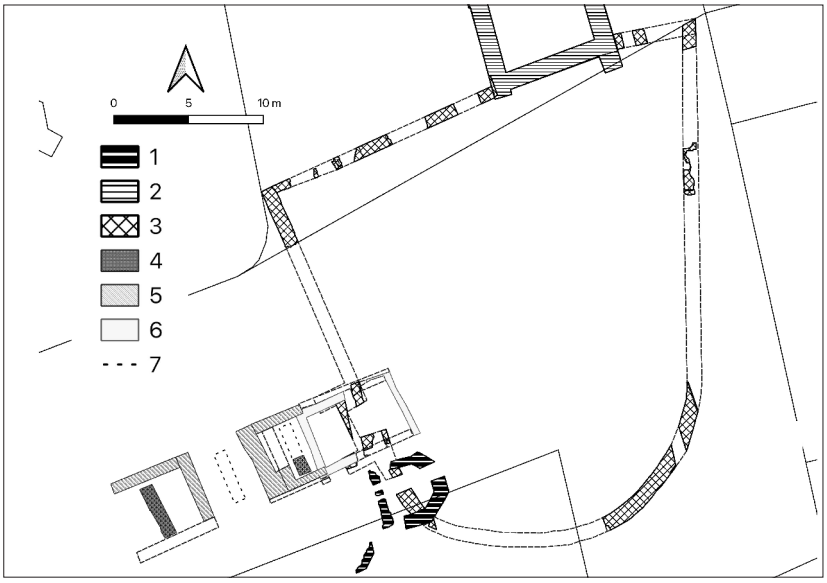

Obr. 2. Slohová analýza objektov preskúmaných v r. 2023. Legenda: 1. ranogotická karnerová kaplnka, posledná tretina 13.stor. – začiatok 14. stor.; 2. neskorogotické predbránie s mostom; 3. renesančný barbakan, 2. pol. 16 stor.; 4. tehlový most (prvá fáza), 2. pol. 16 stor.; 5. tehlový most (druhá fáza), 2. pol. 18. stor. – začiatok 19. stor.; 6. tzv. vlčia jama, 2. pol. 18 stor.?; 7. predpokladaný priebeh múrov – hypotetická rekonštrukcia.

by, kostoly). Svätyňa aj loď boli bez operákov, zaťaženie od klenby sa prenášalo do hrubých obvodových stien, ktoré dosahovali v presbytériu hrúbku 96 cm a v lodi 100 cm. Prítomnosť klenby sa jednoznačne potvrdila v podzemnom priestore, kde sa našla kapsa po nábehu kamenného klenbového rebra.(**obr.4a,4b**)

Aj napriek tomu, že sa počas archeologického výskumu nepodarilo objaviť v podzemí žiadne ľudské kosti, možno s určitosťou povedať, že malo slúžiť na ich odkladanie. Na základe dispozično-priestorového riešenia je jasné, že dvojpodlažná stavba s polygonálnou svätyňou slúžila ako pohrebná kaplnka – karner. Podzemie bolo zahĺbené 190 cm do pôvodného terénu, pričom zvyšok jeho priestoru vystupoval nad terén, kde bol neskôr zničený. Druhé podlažie sa nezachovalo a ani nedokážeme určiť v akej výške sa nachádzala jeho podlaha. Podľa polohy nábehu a tvaru kapsy po rebre klenby v suteréne je zrejmé, že klenba musela vystupovať nad úroveň okolitého terénu do výšky najmenej 150 cm. Otázne ostávajú polohy architektonických detailov ako boli vstupy do oboch podlaží, okenné otvory a pod. Štandardne býval vstup do karnerovej kaplnky umiestený naproti presbytériu, avšak ak predpokladáme, že popri nej viedla cesta od Dolnej brány, je možné že vchod bol nasmerovaný k nej.

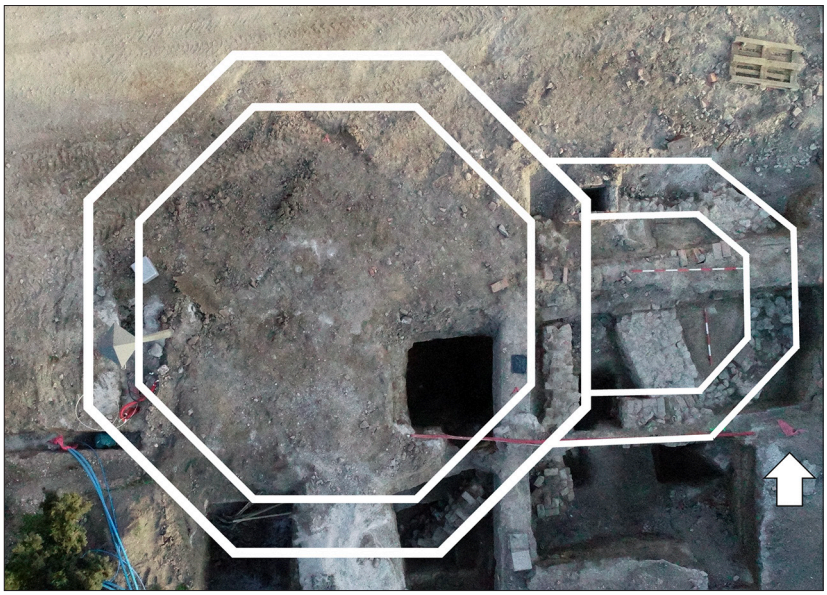

Obr. 3. Rekonštrukcia pôdorysu karnerovej kaplnky.

Archeologickým výskumom sa podarilo ozrejmiť dispozičné riešenie karnera vyznačujúce sa menej obvyklým tvarom osemuholníkového pôdorysu lode s polygonálnym presbytériom bez operákov. Kaplnka podobného pôdorysu a približne rovnakých rozmerov sa nachádza v maďarskej Šoproni a je zasvätená sv. Jakubovi. Jej podzemná časť sa však nenachádza pod loďou, ale je posunutá pod presbytérium a kaplnka je vystavaná z kameňa.[3] Kostnica analogickej dispozície sa nachádza aj v rakúskom Weitensfelde im Gurktal,[4] no jej steny sú podopreté opornými piliermi. Na Slovensku je polygonálny typ karnera zriedkavý. Najbližšiu paralelu možno nájsť v Holíči pod Loretánskou kaplnkou, kde sa podarilo identifikovať starší gotický sakrálny objekt, ktorého steny však na rozdiel od nášho prípadu podopierajú operáky.[5] Naproti tomu karner s polygonálnou loďou (ale šesťuholníkovou s vpísaným kruhom vo vnútri) a presbytériom bez operákov (zasvätený Božiemu telu) bol objavený pri farskom kostole vo Zvolene.[6]

Príčinou vyššie uvedenej absencie ľudských kostí v trnavskom karneri boli neskoršie stavebné úpravy v mieste jeho nálezu. Karner stál pôvodne na mierne vyvýšenom vale, na vonkajšej strane vodnej priekopy. Po zbúraní postavili na mieste karnera barbakan s bránou na západe a vyhĺbenou priekopou pred ňou. Pri jej kopaní bola takmer úplne zničená loď a kosti z karnera boli odťažené. Zvyšné ľudské pozostatky odplavila voda, ktorá tiekla novým korytom vodnej priekopy. O postupnom ničení a podmývaní zvyškov karnera svedčí nielen dnešné naklonenie jeho juhovýchodného múru, ale aj stopy po zvetrávaní povrchu muriva.

Táto sakrálna stavba, obklopená cintorínom, je unikátna najmä svojou polohou, keďže stála pred hradbami mesta. V stredoveku to bolo ako nechránené veľmi nebezpečné miesto a len vo výnimočných prípadoch si ľudia postavili akúkoľvek trvalú architektúru mimo hradieb. Z územia Slovenska síce máme identifikované aj sakrálne stavby zvonka mestských hradieb, napríklad farský Kostol sv. Vavrinca v Bratislave, ktorý však slúžil obyvateľom rovnomennej osady, neskoršie predmestia Bratislavy.[7] V prípade novoobjaveného trnavského kar-

nera sa na pomerne rozsiahlej okolitej ploche nepodarilo nájsť žiadne zvyšky súdobého osídlenia a teda išlo o stavbu slúžiacu Trnavčanom.

Vzhľadom na fragmentárne zachovanie základov a absenciu archeologických nálezov nebolo možné určiť presnejší dátum vzniku a zániku karnera. Na základe tehál, tzv. prstoviek štandardných rozmerov (cca 26,5 x 12,5 –13 x 7 cm), prítomnosti podrezávaného škárovania a dispozičného riešenia stavby možno predpokladať, že bola vystavaná po tatárskom vpáde, niekedy v poslednej štvrtine 13. storočia. Jej zánik možno datovať len rámcovo okolo polovice 16. storočia, kedy na jej mieste vystavali renesančný barbakan.

Keďže bolo celé Námestie SNP v minulom storočí výrazne poškodené stavebnou činnosťou, nález sakrálneho objektu na takomto mieste nikto neočakával. Ani priame písomné dôkazy o zaniknutej sakrálnej stavbe neexistovali. Až jej objavenie pomohlo nanovo interpretovať niektoré archívne pramene. Vyplýva z nich totiž celkom jednoznačne, že tu ide o kaplnku zasvätenú k úcte sv. Ulricha, čo je v uhorskom stredovekom prostredí celkom nezvyklé patrocínium. Najstaršie písomné doklady o ňom síce nachádzame až v správach z konca stredoveku, no o oveľa staršom pôvode stavby nemožno pochybovať. V benefičnej mestskej knihe, ktorú v rámci výkonu patronátneho práva nad farským kostolom sv. Mikuláša podrobne viedla mestská rada, sa už v najstarších zápisoch z roku 1495 objavujú správy aj o Kostole sv. Ulricha. Išlo o zápisy, vzťahujúce sa na základiny oltárneho bratstva mešťanov, združených pri Oltári sv. Kataríny. Ten sa vo farskom kostole sv. Mikuláša nachádzal v Kaplnke sv. Juraja. Podľa jedného zo zápisov tak tri lány zeme, ktoré ležali oproti rybníku, čo sa nachádzal pri kostole sv. Ulricha a obrábal ich príbuzný (bratranec zo strany matky) trnavského mešťana Blažka, patrili medzi majetky uvedeného oltára.[8] Spomenutým rybníkom bol tzv. dolný rybník, resp. rybník pri Dolnej bráne, ako vyplýva z mestského účtovníctva zo 16. storočia, a to ako protiklad k „hornému rybníku“ či „rybníku pri Hornej bráne“, doloženému už v roku 1532.[9] V roku 1533 tak napríklad mesto vyplatilo „*prácu a námahu*“ rybára, „*ktorý vylovil dolný rybník*“ sumou vo výške jeden florén a polovica orta (1 orto, ortáš = Ľ floréna). Nešlo tu pravdepodobne o obyčajného rybára, ale samotného správcu tohto rybníka.[10]

Obr. 4a. Styk východnej a juhovýchodnej steny podzemia – kostnice – karnerovej kaplnky.

Karner je unikátny aj svojim patrocíniom, ktoré je v stredoeurópskom priestore veľmi zriedkavé. Archívny výskum poukázal na jeho prepojenie s benediktínskou rehoľou.[11] Po tatárskom vpáde povolali potomkovia lokátorskej vetvy Herborda do Trnavy benediktínov a odovzdali im do správy Špitál sv. Kríža s Kostolom sv. Heleny.[12] Areál špitála sa nachádza vo vnútri hradieb v bezprostrednej blízkosti Dolnej brány. Zrejme v nadväznosti na potreby špitála vystavali karner pred hradbami mesta. Na cintoríne v okolí karnera sa v prevažnej miere pochovávali zosnulí z neďalekého špitála. Benediktíni boli v Trnave

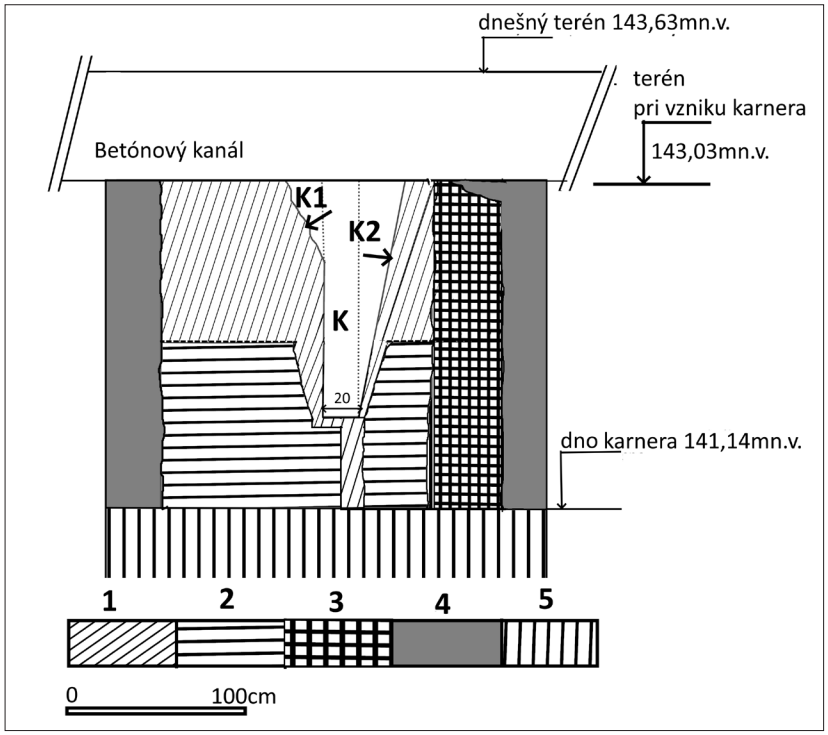

Obr. 4b. Styk východnej a juhovýchodnej steny podzemia – kostnice – karnerovej kaplnky, terénny nákres. Legenda: 1. režné tehlové líce stien s pravidelnými vysokými ložnými škárami; 2. režné líce s veľkým podielom lomového kameňa; 3. jadro muriva po odpadnutí líca; 4. sekundárny zásyp; 5. rastlý terén – spraš; K – kapsa po vybratom kamennom rebre klenby podzemia, K1 deštruované murivo hornej časti severného okraja kapsy; K2 – zosunuté murivo s celým priebehom južného okraja kapsy, autorka: J. Žuffová.

Obr. 5. Torzá juhovýchodnej a južnej steny oktogonálnej lode karnerovej kaplnky a hrob č. 6.

činní až do roku 1424, kedy došlo zo strany mesta k sekularizácii benediktínskeho špitálu, zabratiu jeho rozsiahlych majetkov a vyhnaniu benediktínov z prostredia Trnavy. Kostol sv. Ulricha sa medzi zabratými majetkami benediktínov osobitne nespomína, ale to sa nespomína ani samotný benediktínsky kláštor s kostolom sv. Heleny, čo naznačuje, že všetky tieto objekty – špitál s kláštorom sv. Kríža, kostol sv. Heleny a kostol sv. Ulricha sa chápali ako jedno spoločné benediktínske kláštorné zariadenie v meste.[13]

K samotnému kostolu sv. Ulricha sa však viaže aj osobitné oltárne bratstvo trnavských mešťanov (*confraternitas altaris sancti Udalrici*). Historicky je doložené k roku 1506, patrilo teda zrejme k tým mladším v Trnave a vzniklo zrejme až ako následok laicizácie benediktínskeho špitála.[14]

Napokon ešte treba upozorniť aj na iný aspekt sakrálneho objektu, zasväteného sv. Ulrichovi, ktorý súvisí s jeho lokalizáciou pred mestskými hradbami a pred samotnou mestskou bránou a priamo súvisí s fortifikačným zázemím mesta. Sv. Ulrich bol totiž nielen benediktínskym mníchom a augsburským biskupom, ale hlavným obrancom Augsburgu proti útoku starých Maďarov v roku 955.[15] Biskup Ulrich teda starostlivo a úspešne riadil obranu Augsburgu pred útokom maďarských vojsk. Jeho pozornosť sa sústredila najmä na opevnenia mestských brán a mestských hradobných valov, čo je zrejme ďalší z dôvodov, prečo bol kostol sv. Ulricha v Trnave vybudovaný práve pred jednou z mestských brán. V stredovekom ponímaní tak nepochybne vyjadroval aj duchovné posilnenie a ochranu Dolnej brány.

Stredoveký cintorín

Na viacerých preskúmaných plochách sa podarilo zachytiť zvyšky ľudských kostier, ktoré patrili k zaniknutému príkostolnému cintorínu. Podobne ako aj v prípade sakrálnej stavby, ani o jeho existencii sa nevedelo, aj keď Hadrián Radváni hroby v tejto polohe spomína v nepublikovanom rukopise z roku 1970. Celkovo bolo v roku 2023 preskúmaných len šesť hrobov. Na ploche námestia sa ale s určitosťou nachádzajú aj ďalšie. Keďže nedošlo počas rekonštrukcie k ich narušeniu, boli zachované na pôvodnom mieste. Vzhľadom na túto skutočnosť a aj na fakt, že časť cintorína bola zničená pri výstavbe barbakanu nie je možné určiť jeho presný rozsah. Je ale pravdepodobné, že nešlo o pohrebisko s malou rozlohou, keďže časť hrobov bola zachytená vo vzdialenosti viac ako 50 m západne od karnera.

Z preskúmaných šiestich hrobov sa podarilo presnejšie určiť pohlavie u troch osôb. Šlo o staršiu ženu, ktorá podľa stôp na chrbtici mala zrastené stavce, čo jej asi spôsobovalo problémy pri chôdzi a dve mladšie osoby ženského a mužského pohlavia. 5 hrobov bolo preskúmaných na Ploche 21/23, nachádzajúcej sa južne od dnešného evanjelického kostola.[16] Kostry sa zachovali pod spevnenou plochou. Zosnulí ležali v vzpriamenej polohe s hlavou orientovanou smerom na západ. Pochovali ich pravdepodobne v pohrebnom rubáši, zabalených do plachty, keďže sa v ich okolí nepodarilo zachytiť zvyšky po truhlách. Väčšina z nich bola bez akýchkoľvek prídavkov. Jediným hrobovým nálezom boli dve železné pracky, ktorými mala asi mladšia žena spojený opasok. Šiesty hrob bol preskúmaný v bezprostrednej blízkosti karnera (Plocha 10/23). Bol orientovaný paralelne s južnou stenou jeho lode. Kostra bola z oboch strán poškodená mladšími zásahmi.(**obr.5**) V zásype hrobovej jamy bola nájdená ľavá bedrová kosť dieťaťa vo veku 6 – 9 rokov. Vzhľadom na absenciu rakiev, minimálneho množstva prídavkov a uloženie hrobu 6, ktorý akceptoval orientáciu Karnera sv. Ulricha, možno len rámcovo datovať pochovávanie na cintoríne do stredoveku. Keďže sa pomerne blízko (cca 100 m) nachádza Kostol sv. Heleny so špitálom je dosť pravdepodobné, že tu boli pochovávaní aj zosnulí, ktorí umreli v tejto stredovekej ustanovizni. Okrem toho, cintorín v danej polohe bol zároveň ideálnym miestom na pochovávanie infikovaných mŕtvych v časoch morových epidémií.

Obr. 6. Fragment základov mestských hradieb.

Stredoveké mestské hradby a priekopa

Okrem kostola s cintorínom pochádzajú zo stredoveku aj zvyšky základov mestských hradieb, ktoré

Obr. 7. Renesančný barbakan (plocha 8), pohľad od juhu.

ale boli výrazne poškodené mladšími zásahmi pochádzajúcimi prevažne z minulého storočia. Preskúmané fragmenty murív boli vystavané z lomového kameňa navzájom pospájaného pomocou žltej malty. Aj napriek ich deštrukcii sa podarilo zachytiť južné a severné líce hradieb, vďaka čomu bola definovaná ich orientácia a maximálna hrúbka 330 cm.(**obr.6**)

Na jednej z preskúmaných plôch (14/23) sa dokonca podarilo zachytiť aj zvyšky pôvodného zemného valu, do ktorého boli hradby zahĺbené spolu so stredovekou priekopou, ktorá však vzhľadom na rozsah stavebných prác nemohla byť preskúmaná.[17] Na ploche 1/23 bol objavený jeden rad tehál, tzv. baštovíc (hrubých až 10 cm). Tento nález potvrdil výstavbu hradieb v bezprostrednej blízkosti brán už bezprostredne v 2. fáze definovanej Ivanom Staníkom.[18]

Novoveký barbakan

Výskum renesančného barbakanu nadviazal na zistenia z rokov 2015 – 2017.[19] Jeho zvyšky sa podarilo zachytiť na viacerých plochách (3/23, 4/23, 8/23, 9/23, 10/23, 11/23, 24/23, 25/23) v relatívne dobrom stave. Vďaka rozsiahlym rekonštrukčným prácam na celom

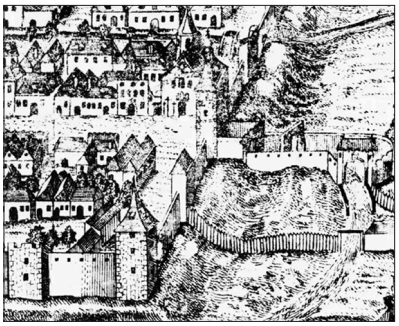

Obr. 8. Výrez z Jägrovej veduty zo 40. rokov 18. storočia s Dolnou bránou, mostom a barbakanom. Zdroj: RADVÁNI, Hadrián: Stará Trnava v obrazoch. Spolok sv. Vojtecha Trnava, 1994, s.30 – 31.

Obr. 9. Medirytina J. Dohneho z roku 1746 s vyznačeným padacím mostom. Zdroj: KAZIMÍR, Štefan: Trnava v rokoch 1526 – 1848. In: ŠIMONČIČ, Jozef (ed.): Dejiny Trnavy. Zväzok prvý. Mesto Trnava, 2010, s. 183.

Obr. 10. Rytina M. Prokeša z roku 1727 zachytávajúca celý rozsah a tvar renesančného barbakanu. Zdroj: KAZIMÍR, Štefan: Trnava v rokoch 1526 – 1848. In: ŠIMONČIČ, Jozef (ed.): Dejiny Trnavy. Zväzok prvý. Mesto Trnava, 2010, s. 179.

námestí sa podarilo zdokumentovať jeho kompletný pôvodný pôdorys. Bol vystavaný z novovekých tehál, sekundárne použitých stredovekých prstoviek a na niektorých častiach bol ako stavebný materiál použitý aj kameň. Dokonca celé severo-východné nárožie je vystavané z kameňa. V prevažnej väčšine boli zachytené len jeho základy, iba na ploche 4/23 sa našiel aj zvyšok nadzákladového muriva. Na tomto pomerne krátkom úseku (cca 150 cm) možno vidieť, že terén v interiéri bol situovaný nižšie ako v exteriéri. Zároveň na zachovanej omietke je jasne badateľný pokles jeho úrovne smerom na západ. Zaujímavá je aj rozdielna hrúbka murív. Kým na juhu dosahuje od 90 do 100 cm, na severe a severozápade je to len 50 – 75 cm. Keďže sa ale päty základov nachádzajú približne v rovnakej hĺbke, považujeme celý barbakan napriek spomenutým odlišnostiam (materiál a hrúbka murív) vystavaný v jednom časovom období. Keďže južná stena bola orientovaná smerom von z mesta do nechráneného priestoru, zvolili tu stavitelia takmer dvojnásobnú hrúbku v porovnaní so severnou.(**obr. 7**)

Obr. 11. Tehlový most po archeologickom odkryve, pohlad od severu.

Do vnútra barbakanu sa vchádzalo zo západu cez bránu, ktorá bola identifikovaná na ploche 15/23. Už na rôznych vedutách z 18. storočia vidieť, že v tomto období došlo k jej prestavbe, čo potvrdil aj samotný archeologický výskum. Prvá, pravdepodobne renesančná brána, bola vystavaná v podobe zosilneného ukončenia murív barbakanu, ktoré boli predstavené o cca 110 cm smerom na západ. Na týchto „výčnelkoch" bol pravdepodobne umiestnený neskororenesančný portál s bránou a strieškou. Jej vzhľad zachytáva ešte Jägrova veduta Trnavy zo 40. rokov 18. storočia.(**obr.8**)

V mladšej – druhej fáze bola v priestore brány vystavaná vlčia jama ohraničená múrmi, na ktorú sa zo západu napájal tehlový most. Príčinu posilnenia obranyschopnosti vstupnej brány do barbakanu možno hľadať v odstránení drevenej palisády pred barbakanom[20] a asi aj vo výstavbe trvalého tehlového mosta ponad vodnú priekopu. Zdá sa však, že tento pomerne archaický obranný prvok už nemal svoje opodstatnenie a po niekoľkých rokoch bola vlčia jama zasypaná a padací most opäť vymenila krídlová brána. Zmenenú situáciu pred Dolnou bránou zachytáva veduta J. Dohneho z roku 1746.(**obr.9**)

K modernému zmapovaniu a zakresleniu plánu mesta v tejto polohe došlo až po zrušení barbakanu. Z toho dôvodu nebola nikdy zdokumentovaná a zameraná jeho pôvodná veľkosť. Pre jeho rekonštrukciu sa využívali len rôzne veduty prípadne medirytiny, ktoré však nie vždy zodpovedali realite a najmä boli zaznamenané bez mierky. Najstaršie schematické znázornenie pôdorysu barbakanu pochádza z rytiny Martina Prokeša z roku 1727, na ktorej vidieť, že išlo o pomerne rozsiahlu zastavanú plochu pred Dolnou bránou.(**obr.10**)

Archeologickým výskumom sa tento fakt podarilo dokázať. Zistilo sa, že išlo o priestor v tvare podkovy o rozlohe 25 x 30m. Barbakan bol vystavaný niekedy v polovici 16. storočia. Svoju funkciu plnil až do roku 1815, kedy bol na príkaz mestskej rady spolu s barbakanom pri Hornej bráne zbúraný.

Tehlový most

V bezprostrednej blízkosti brány, ktorou sa vstupovalo do barbakanu boli na ploche č. 17/23 preskúma-

né porušené tehlové murivá mostov z dvoch rôznych časových období. Starší stál na troch pilieroch, z ktorých sa zachovali dva. Tretí pilier, ktorý sa pravdepodobne nachádzal niekde medzi nimi, bol zbúraný pri výstavbe mladšieho mosta. Starší most preklenoval približne 10 m dlhý priestor nad vodnou priekopou. Piliere mali hrúbku 80 cm a dĺžku 350 cm; boli vystavané z renesančných a sekundárne použitých stredovekých tehál – prstoviek. Most pravdepodobne súvisel s výstavbou staršej brány barbakanu a je znázornený na Jägrovej vedute z pol. 18. storočia.

Mladší, oblúkový most bol zapustený do brehov vodnej priekopy. Obe mostné podpory spájala klenbová, nosná konštrukcia. Poloblúková klenba vyrastala zo dna priekopy. Jednou stranou sa opierala o podpory, ktoré taktiež stáli na dne. Most bol z vonkajšej strany omietnutý svetlošedou maltou. Na mladší most sa z východu napájala tzv. vlčia jama pod bránou barbakanu. (**obr.11 – 12**)

Nález relatívne dobre zachovaného mostu bol pomerne prekvapivý, keďže sa predpokladalo, že už v minulosti ho úplne rozobrali a jeho tehly sekundárne použili. Na spomínanej vedute z roku 1771 –1775 je vidieť zvyšok mladšieho most smerujúceho na západ od barbakanu. Je na nej dokonca naznačená aj poloblúková klenba a rozdielna výška jeho západnej a východnej strany. Z vyobrazenia je zrejmé, že v poslednej štvrtine 18. storočia už nebol využívaný a priekopa pod ním bola zasypaná takmer až po povrch. Most nebol rozobratý úplne, ale zostali z neho časti, ktoré vyčnievali nad terén.(**obr.13**)

Dve spevnené pochôdzne plochy

Pri výkope kanalizačnej šachty približne pred tzv. Evanjelickým domom, približne v úrovni jeho západného okraja (plocha č. 19/23), bola v profile zachytená súvislá vrstva rozdrvených tehál, tzv. plevoviek, uhlíkov a mazanice (?). Na jej povrchu sa nachádzala ešte prímes menších riečnych kameňov. Vrstva bola 8 – 10 cm vysoká a nachádzala sa bezprostredne nad vrstvou tmavohnedej hliny, ktorá v spodnej časti prechádzala do žltej spraše. Horná plocha vrstvy sa nachádzala na kóte 141, 91 m n.v. Analogická vrstva bola zachytená napríklad na Námestí kráľovnej Konštancie neďaleko Kostola sv. Jakuba. Ide pravdepodobne o najstaršiu pochôdznu úroveň, pochádzajúcu zo zániku tzv. predmestského osídlenia Trnavy. [21]

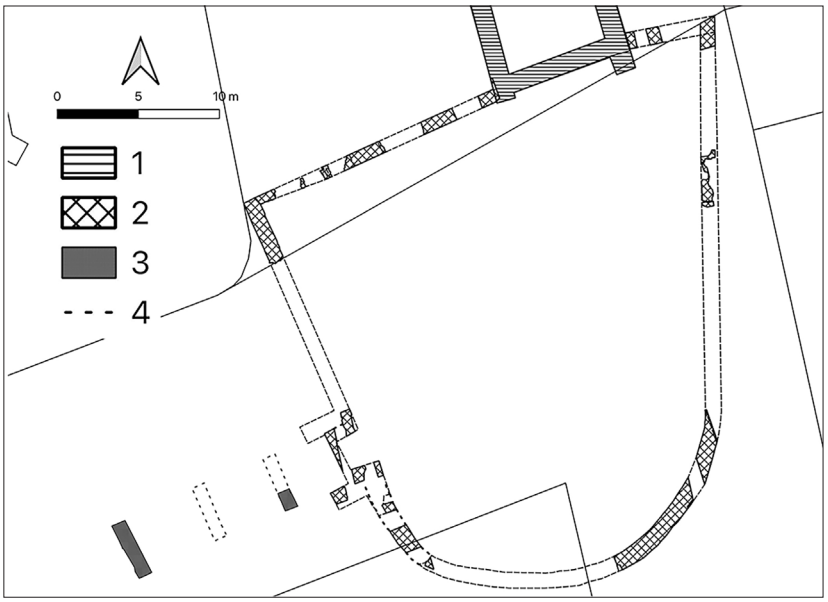

Obr. 12a. Hypotetická rekonštrukcia prvej fázy brány barbakanu s mostom. Legenda: 1. neskorogotické predbránie s mostom; 2. renesančný barbakan, 2. pol. 16 stor.; 3. tehlový most, 2. pol. 16 stor.; 4. predpokladaný priebeh múrov – hypotetická rekonštrukcia.

Približne 50 cm nad touto vrstvou bola vo viacerých sondách v západnej časti skúmanej plochy nájdená súvislá vrstva vysypaného drobného štrku. Na ploche 21/23 sa ju dokonca podarilo preskúmať o rozlohe cca 7 x 5 m. Nachádzala sa tesne nad kostrami stredovekého cintorína a mierne stúpala smerom ku tehlovému mostu. Šlo o spevnený, upravený povrch pred bránou barbakanu, ktorý s veľkou pravdepodobnosťou slúžil na odstavenie povozov. V modernej terminológii by sme ho nazvali „záchytné parkovisko“, na ktorom mohli návštevníci (najmä kupci) vyčkať, kým sa neotvorili brány mesta. Alebo tu mohli jednoducho odstaviť svoje vozy a vstúpiť do mesta bez nich. O takomto využití svedčia aj vyjazdené koľaje po kolesách vozov na povrchu zachovanej vrstvy. (**obr.14**)

Základy pamätníka z 19. storočia

Najmladším nálezom bol základ štvorcového pôdorysu (220 x 220 cm), vystavaný z novovekých tehál,

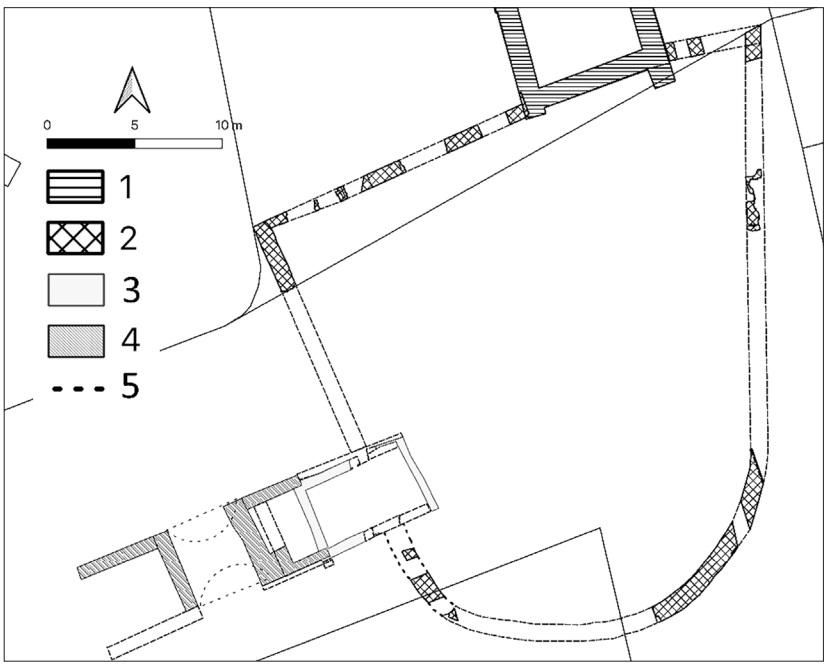

Obr. 12b. Hypotetická rekonštrukcia druhej fázy brány barbakanu s mostom. Legenda: 1. neskorogotické predbránie s mostom; 2. renesančný barbakan, 2. pol. 16 stor.; 3. tzv. vlčia jama, 2. pol. 18 stor.?; 4. tehlový most, 2. pol. 18. stor. – začiatok 19. stor. 5. predpokladaný priebeh múrov – hypotetická rekonštrukcia.

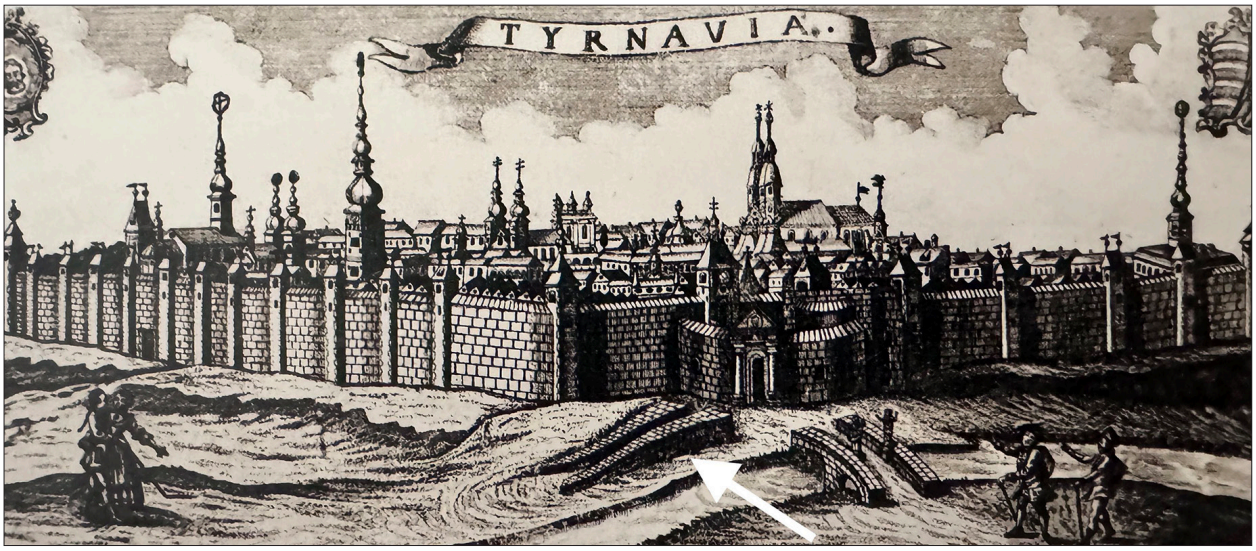

Obr. 13. Veduta Jozefa Zanussiho a Augustína Zengera z rokov 1771 – 1775 zachytávajúca už nepoužívaný tehlový most. Zdroj: ŠTIBRÁNYIOVÁ, Mária: Topografia starej Trnavy (centra). In: ŠIMONČIČ, Jozef (ed.): Dejiny Trnavy. Zväzok prvý. Mesto Trnava, 2010, s. 376.

Obr. 14. Stredoveký cintorín a renesančná pochôdzna úroveň („záchytné parkovisko"), foto: Erik Hrnčiarik a Miroslava Daňová.

Obr. 15. Základ pomníka maďarských honvédov z roku 1871.

z ktorých niektoré niesli označenie REIDNER. Išlo o zvyšky pomníka maďarských honvédov z roku 1871, ktorý tu stál až do roku 1922, kedy bol premiestnený na Cintorín na ulici T. Vansovej v Trnave.(**obr.15,16**)

Záver

Archeologický výskum Námestia SNP v Trnave patril v poslednom období k jedným z najrozsiahlejších výskumov v meste. Aj napriek obmedzeným možnostiam sa vďaka ukážkovému príkladu interdisciplinárnej spolupráce medzi archeológmi, stavebnými historikmi a historikmi podarilo nielen objaviť stredovekú sakrálnu stavbu z počiatkov urbanizácie Trnavy, ale určiť aj jej patrocínium sv. Ulricha. Ide pritom popri karneri pri Bazilike sv. Mikuláša o druhý novoobjavený karner v Trnave, o existencii ktorého sa pred archeologickým výskumom nevedelo.[22] Rozšírenie karnerových kaplniek sa na našom území spája s príchodom nemeckých kolonistov po tatárskom vpáde. Slúžili ako pohrebné kaplnky a ich podzemie sa využívalo na pietne ukladanie kostí, nájdených pri kopaní nových hrobov. Okrem pohrebnej kaplnky sa archeologickým výskumom ďalej podarilo ozrejmiť tvar a rozsah renesančného barbakanu, ktorého pôdorys sa nezachoval na žiadnych starších trnavských mapách. K nečakaným objavom parí aj relatívne dobre zachovaný novoveký tehlový most s najstarším zachovaným „záchytným parkoviskom" v meste. Všetky tieto nálezy sa pritom podarilo zachytiť mimo územia mesta obohnaného hradbami, kde bol predpoklad ich doterajšej existencie len minimálny.

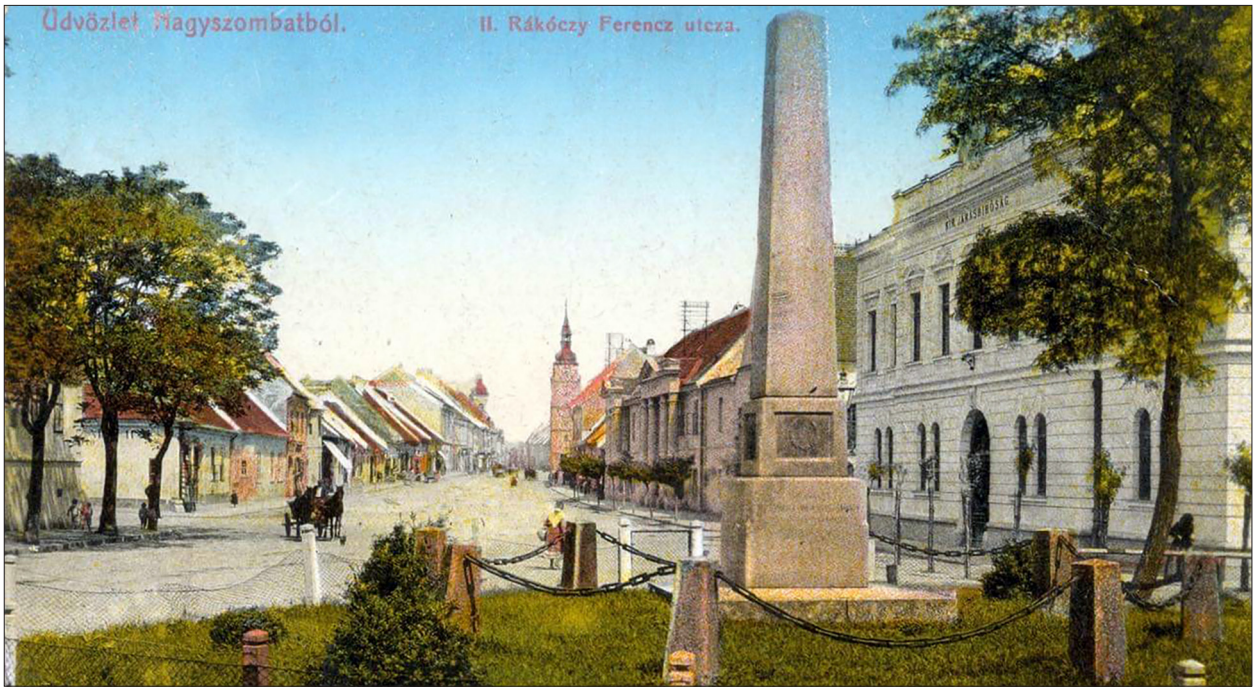

Obr. 16. Pomník maďarských honvédov z roku 1871 na súvekej pohladnici.

Aplikáciou podobného prístupu pri rekonštrukcii verejného priestoru mimo pôvodného stredovekého mesta by mohli aj v iných slovenských mestách pribudnúť nové nálezy a tým by sa obohatili naše doterajšie poznatky z ich z histórie.

Fotografie a grafické prílohy: E. Hrnčiarik, ak nie je uvedené inak.

Poznámky

[1]MATEJKA, Miroslav – HRNČIARIK, Erik: Dolná brána mestského opevnenia Trnavy. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 21,* 2018, s. 19 – 24.

[2]ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Diskontinuita tehlovej architektúry v 13. storočí v Trnave a okolí. Boli plevovky románske a prstovky gotické? In: *Archaeologia historica 47/2*, 2022, s. 551 – 594.

[3]https://gallery.hungaricana.hu/hu/SoproniTervek/1510973/?list (17. 5. 2024).

[4]https://www.kulturatlas.at/aut_k/page/00073352.htm (17. 5. 2024).

[5]TÓTHOVÁ, Štefánia: K lokalizácii «Bieleho kostola» v Holíči, okr. Senica. In: *Archeaologia historica 5/1*, 1979, s. 339 – 349.

[6]BELIAK, Ján – MALČEK, Róbert: Archeologický výskum pri Kostole Sv. Alžbety vo Zvolene. In: *Acta Historica Neosoliensia 15*, 2012, s. 135 – 154.

[7]HOŠŠO, Jozef – LESÁK, Branislav: Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady Sv. Vavrinca v Bratislave. In: *Archaeologia historica. 21/1*, 1996, s. 241 – 251.

[8]RÁBIK, Vladimír (ed.): *Mestská kniha príjmov Trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495* (ďalej MKT 1495). Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2006, s. 171, č. 242: „Item tres lanei ex opposito piscine ad sanctum Udalricum, quos colit sororius ipsius Blassko.“

[9]Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Trnava (ďalej ŠA Trnava), fond Magistrát mesta Trnavy (ďalej MG TT), Rationes Camerae (ďalej RC), III/3, s. 28: „in porta superiori circa piscinam“.

[10]ŠA TT, f. MG TT, RC, III/3, s. 33: „Item dominica Oculi dedimus piscatori qui piscinam inferiorem piscavit pro laboribus et fatigiis suis fl. I1/2 orto I“.

[11]Sanctus Udalricus episcpus Augustanus. In Geschichtsuellen der deutschen Mittelalters. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Dostupné online na: https://www.geschichtsquellen.de/autor/4981 [cit. 06-06-2023 23.09].

[12]RÁBIK, Vladimír: Benediktíni v Trnave v stredoveku. Fikcia alebo skutočnosť? In*: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 22*, 2019, s. 3 – 8. RÁBIK, Vladimír – MARINČÁK, Šimon: The Benedictine Priory of St. Cross in Trnava: An Unknown Benedictine Priory Church in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages. In: *The Downside Review, 38/2*, 2020, s. 45 – 55.

[13]Magyar Nemzeti Levéltár Budapest, Országos Levéltár, *Diplomatikai Fényképgyűjtemény* 243 181. Listina nie je presne datovaná, no jej písmo je identické s pisárskou rukou, ktorá napísala inú listinu trnavského magistrátu z 20. júla 1400; Porov. RÁBIK, Vladimír: Diplomatická činnosť mesta Trnavy do konca 14. storočia. In: *Studia historica Tyrniaviensia VIII*, 2009, s. 100.

[14]MKT 1495, s. 289 – 290, č. 794: „censuare debent annuatim in profesto Natalis Christi ad confraternitatem sancti Udalrici confessoris hoc casu adiecto, quod si prefati viri vineam sepe tactam vendere vellent, extunc sine consensu nostro, voluntateque nostra, fratrumque confraternitatis sancti Udalrici vendere non valleant neque possint“.

[15]HUBENSTEINER, Benno: Bayerische Geschichte. Staat und Volk, Kunst und Kultur. München: Richard Pflaum Verlag, 1950, s. 57; PACH, Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1984, s. 691 – 693.

[16]BODORÍKOVÁ, Silvia: *Antropologická analýza kostrových pozostatkov z lokality Trnava, nám. SNP. Výskumná správa (predbežné výsledky),* Bratislava, 2023. Správa je archivovaná na Katedre klasickej archeológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity.

[17]V sonde 13/23 sa zachytila len výplň po jej zasypaní.

[18]STANÍK, Ivan: Pôvodný zámer výstavby stredovekého opevnenia Trnavy a jeho postupná realizácia. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 12*, 2009, s. 23 – 46.

[19]Ref.1.

[20]Palisádu vidieť aj na Jägrovej vedute.

[21]HRNČIARIK, Erik: *Nepublikovaná nálezová správa č. 1/2017*, 2017, s. 21. Správa je archivovaná na Katedre klasickej archeológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity. Uvedenú situáciu dokumentuje aj architektonicko-historický výskum, pozri: ŽUFFOVÁ, Jaroslava*: Architektonicko – historický výskum murív odkrytých počas archeologického výskumu južne od Kostola sv. Jakuba, Trnava*, 2017. Materiál je archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave. Vrstva približne rovnakého zloženia bola zachytená tiež na viacerých miestach areálu špitála pri Kostole sv. Heleny a aj východne od špitála, vo vzdialenosti 23 m od uličnej čiary Hlavnej ulice – v tejto vzdialenosti sa našla vrstva hrubá cca 17 cm na úrovni 140, 93 m n.v., pozri: ŽUFFOVÁ, Jaroslava: *Architektonicko-historický posudok murív odkrytých záchranným archeologickým výskumom v rokoch 2021 – 2023 v areáli bývalého špitála v Trnave,* 2014*;* tam aj ďalšia literatúra. Materiál je archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade

v Trnave.

[22]KUZMOVÁ, Klára – HRNČIARIK, Erik: Archeologický výskum románskeho karnera a exteriéru Baziliky sv. Mikuláša v Trnave. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 13*, 2010, str. 3 – 10; ŽUFFOVÁ, Jaroslava: K najstarším sakrálnym stavbám Trnavy. Architektonicko-historická analýza murovaných objektov odkrytých archeologickým výskumom v okolí Baziliky sv. Mikuláša. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 13*, 2010, s. 15 – 28. A. Loubal opisuje kruhovú murovanú podzemnú stavbu naplnenú kosťami aj pri južnej stene Kostola sv. Jakuba, pozri: LOUBAL, Anton: Krátke dejiny architektúry, sochárstva a maliarstva v Trnave. In: Kol. autorov(eds.): *Trnava 1238 – 1938*, Trnava, 1938, s.135. Stavbu sa pokúsil lokalizovať v grafickom zobrazení v pôdoryse územia blízko južnej steny Kostola sv. Jakuba a v kontexte s ňou aj Hadrián Radváni, avšak bez udania zdroja. RADVÁNI, Hadrián: *O niektorých zaniklých a neevidovaných pamiatkach mesta Trnavy,* 1996, rkp.

Túto stavbu, ktorá by mohla reprezentovať už 3. trnavský karner, sa však počas archeologického výskumu v Radvánim vyznačenej polohe nepodarilo nájsť. HRNČIARIK, ref.20; ŽUFFOVÁ, ref.20.

Ein unbekannter mittelalterlicher Sakralbau und weitere einzigartige Funde aus der archäologischen Untersuchung des Platzes der Slow. Nationalaufstandes in Tyrnau (Trnava)

Im Jahre 2023 verwirklichte die Stadt Tyrnau (Trnava) eine groß angelegte Revitalisierung des Platzes des Slowakischen Nationalaufstandes in Tyrnau (Trnava), während deren eine umfangreiche archäologische Untersuchung durchgeführt wurde. Die Möglichkeiten der Erforschung wurden maßgebend durch das rasante Fortschreiten und den Umfang der Bauarbeiten beeinflusst. Bei der archäologischen Untersuchung ist es gelungen, nicht nur einen mittelalterlichen Sakralbau – einen Karner – zu entdecken, sondern dank der Zusammenarbeit mit einem Historiker auch das Patrozinium des hl. Ulrich zu bestimmen. Die ältesten schriftlichen Nachweise über eine St.-Ulrich-Kirche in Tyrnau stammen zwar erst aus den Erwähnungen des ausgehenden Mittelalters, allerdings lässt sich aus den Archivquellen mittelbar in Erfahrung bringen, dass sie einen viel älteren Ursprung hat. So wird bspw. in den ältesten Eintragungen des Stadtbuchs, das vom Stadtrat gründlich geführt wurde, bereits 1495 auch die St.-Ulrich-aKirche erwähnt. Schließlich ist es auch auf einen weiteren Aspekt des dem hl. Ulrich geweihten Sakralobjekts hinzuweisen, der mit dessen Lage vor den Stadtmauern und vor dem Stadttor selbst zusammenhängt: Die von Bischof Ulrich sorgfältig und erfolgreich organisierte Verteidigung von Augsburg vor dem Angriff der altmagyarischen Truppen; sein Augenmerk konzentrierte sich vornehmlich auf die Befestigungen der Stadttore und der Stadtmauerschanzen. Dies mag einer der weiteren Gründe gewesen sein, weshalb einem Sakralobjekt in Tyrnau, erbaut vor einem der Stadttore, das Patrozinium des hl. Ulrich zuteilwurde. Aufgrund der mittelalterlichen Auffassung brachte es zweifelsohne auf diese Art und Weise auch geistliche Verstärkung und geistlichen Schutz für das Tor in der Stadtbefestigung zum Ausdruck. Die Entstehung des Karners des hl. Ulrich lässt sich im Zusammenhang mit der Übernahme des dazugehörigen nahe gelegenen Spitals durch Benediktiner im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts annehmen, zu dem auch die erfasste Oberflächengestaltung der rohen Ziegelwandoberflächen mit der sog. unterschnittenen (abgeschrägten) Verfugung passt. Des Weiteren ist es gelungen, die Form und den Umfang der Renaissancebarbakane zu verdeutlichen, deren Grundriss auf keinerlei älteren Tyrnauer Karten erfasst erhalten geblieben ist. Zu den unerwarteten Entdeckungen gehört auch eine relativ gut erhaltene neuzeitliche Ziegelbrücke mit dem ältesten erhalten gebliebenen „Auffangparkplatz" in der Stadt. Der jüngste Befund auf der untersuchten Fläche war ein Überbleibsel der Fundamente des Denkmals ungarischer Honveds von 1871.

Abbildungen

Abb.1. Der Grundriss des Bereichs mit archäologisch untersuchten Objekten auf dem Platz des Slow. Nationalaufstandes in Tyrnau (Trnava) in den Jahren 2016, 2017 und 2023. Legende: 1. Stadtmauer, 2. das sog. Untere Stadttor, 3. Vortorbereich mit der Zugbrücke, 4. Barbakane, 5. Karnerkapelle, 6. Ziegelbrücke, 7. Barbakanentor, 8. das neuzeitliche Geländeniveau und der Friedhof, das heutige sog. Evangelische Haus; Autoren: Erik Hrnčiarik und Miroslav Matejka.

Abb. 2. Die Stilanalyse der 2023 untersuchten Objekte. Legende: 1. frühgotische Karnerkapelle aus dem letzten Drittel des 13. Jahrhunderts bzw. dem frühen 14. Jahrhundert, 2. spätgotischer Vortorbereich mit Brücke, 3. Renaissancebarbakane aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, 4. Ziegelbrücke (erste Phase) aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, 5. Ziegelbrücke (zweite Phase) aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bzw. dem frühen 19. Jahrhundert, 6. die sog. Wolfsgrube aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (?) , 7. der angenommene Mauerverlauf – hypothetische Rekonstruktion.

Abb. 3. Die Grundrissrekonstruktion der Karnerkapelle.

Abb. 4a. Der Maueranschluss der Ost- und Südostwand des Untergrundes – des Beinhauses – der Karnerkapelle.

Abb. 4b. Der Maueranschluss der Ost- und Südostwand des Untergrundes – des Beinhauses – der Karnerkapelle, Geländeaufzeichnung. Legende: 1. rohe (unverputzte) Ziegelwandfläche mit regelmäßig hohen Lagerfugen, 2. rohe (unverputzte) Wandfläche mit einem hohen Bruchsteinanteil, 3. Kern des Mauerwerks nach dem Abfallen der Vorderfläche, 4. Sekundäre Verschüttung, 5. naturhaftes Gelände – der Löss, K – Aussparung nach einer entnommenen steinernen Untergrundgewölberippe, K1 – destruiertes Mauerwerk des oberen Teiles des nördlichen Aussparungsrandes, K2 – zusammengefallenes Mauerwerk mit dem ganzen Verlauf des südlichen Aussparungsrandes; Autorin: J. Žuffová.

Abb. 5. Fragmente der Südost und Südwand des oktogonalen Karnerkapellenschiffes und das Grab Nr. 6.

Abb. 6. Fragment der Stadtmauerfundamente.

Abb. 7. Die Renaissancebarbakane (Fläche 8), Ansicht vom Süden.

Abb. 8. Ein Ausschnitt aus Vedute von Josef Jäger aus den 1740er-Jahren mit dem Unteren Stadttor, der Brücke und der Barbakane; Quelle: ***Hadrián RADVÁNI****: Stará Trnava v obrazoch*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1994, S. 30 – 31.

Abb. 9. Dohnes Kupferstich von 1746 mit der markierten Zugbrücke; Quelle: Štefan KAZIMÍR: „Trnava v rokoch 1526 – 1848", in: Jozef ŠIMONČIČ (Hrsg.): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Mesto Trnava, 2010, S. 151 – 241, hier: S. 183.

Abb. 10. Der Stich von M. Prokeš von 1727 erfasste den ganzen Umfang und die Gestalt der Renaissancebarbakane; Quelle: Štefan KAZIMÍR: „Trnava v rokoch 1526 – 1848", in: Jozef ŠIMONČIČ (Hrsg.): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Mesto Trnava, 2010, S. 151 – 241, hier: S. 179.

Abb. 11. Die Ziegelbrücke nach der archäologischen Freilegung, Ansicht vom Norden.

Abb. 12a. Eine hypothetische Rekonstruktion der ersten Phase des Barbakanentores mit der Brücke. Legende: 1. Vortorbereich mit Brücke, 2. Renaissancebarbakane aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, 3. Ziegelbrücke aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, 4. die vermutete Mauerflucht – hypothetische Rekonstruktion.

Abb. 12b. Eine hypothetische Rekonstruktion der zweiten Phase des Barbakanentores mit der Brücke. Legende: 1. der spätgotische Vortorbereich mit Brücke, 2. Renaissancebarbakane aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, 3. die sog. Wolfsgrube aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (?), 4. Ziegelbrücke aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bzw. dem frühen 19. Jahrhundert, 5. die vermutete Mauerflucht – hypothetische Rekonstruktion.

Abb. 13. Eine Vedute von J. Zanussi und A. Zenger aus den Jahren 1771 – 1775 erfasste die bereits nicht mehr in Nutzung begriffene Ziegelbrücke; Quelle: Mária ŠTIBRÁNYIOVÁ: „Topografia starej Trnavy (centra)", in: Jozef ŠIMONČIČ (Hrsg.): *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Mesto Trnava, 2010, S. 371 – 385, hier: S. 376.

Abb. 14. Der mittelalterliche Friedhof und das renaissancezeitliche begehbare Geländeniveau („Auffangparkplatz"), Foto: Erik Hrnčiarik und Miroslava Daňová.

Abb. 15. Das Fundament des Denkmals der ungarischen Honveds von 1871.

Abb. 16. Das Denkmal der ungarischen Honveds von 1871 auf einer zeitgenössischen Ansichtskarte.

Trnavské opevnenie patrí k unikátnym predstaviteľom mestských fortifikácií nielen v rámci územia dnešného Slovenska, ale v celom stredoeurópskom priestore. Pozoruhodný je rozsah opevnenej plochy, ktorá dosahovala nevídaných 56 hektárov, ako aj použitý stavebný materiál, ktorým je pálená tehla označovaná ako tzv. prstovka podľa typických odtlačkov prstov pochádzajúcich z technologického postupu výroby. Mestské opevnenie, vznikalo postupne v priebehu druhej polovice 13. storočia s presahom do 14. storočia vo dvoch základných stavebných etapách. V prvej etape bolo vybudovaných 30 murovaných veží spájaných zemným valom, ktorý bol neskôr nahradený murovanou kurtinou a doplnený o ďalšie, smerom do vnútra mesta otvorené veže (tzv. bašty).[1](**obr.1**)

Rozvoj vojenstva na sklonku stredoveku

Trnavské mestské opevnenie, ktoré v priebehu vrcholného stredoveku patrilo k nadštandardne dobre dimenzovaným a vhodným prostriedkom na účinnú obranu aj proti početnejšej vojenskej sile, sa na sklonku tohto veku dostáva pred nové výzvy súvisiace s rozvojom vojenstva. Na scénu sa totiž dostávajú palné zbrane, na ktoré stredoveké fortifikácie neboli dimenzované. Naliehavosť problému ukázal napríklad vpád francúzskeho kráľa Karola VIII. do Talianka v rokoch 1494 až 1495. Jeho úspešné použitie mobilných, ale zároveň veľmi účinných diel, ktoré nahradili predtým používané a značne ťažkopádne bombardy, znamenalo koniec fortifikačného myslenia stredoveku.[2] Pokusy zmodernizovať opevnenia priniesli až zásadne nové prístupy v podobe výstavby mohutných zaoblených zemných bášt, tzv. rondelov so silnou artilériou, ktoré boli vybudované v prvej polovici 16. storočia napríklad na opevnení hradu v Pardubiciach,[3] či výstavbou fortifikácií osadených mohutnými batériovými vežami aké poznáme napríklad z hradu Červený Kameň. Rondely i batériové veže umožňovali viesť aktívnu obranu tzv. flankovanie, čiže postreľovanie priľahlých kurtín, no mali viacero nedostatkov vyplývajúcich z okrúhleho tvaru bášt. Tento tvar spôsoboval problém s tzv. mŕtvym uhlom, ktorý nebolo možné obsiahnuť zo susednej bašty. Uvedené problémy úspešne vyriešil až nástup bastiónových opevnení starotalianskej opevňovacej školy[4] (napríklad Komárno 1544). Bastióny mimo iné odstraňujú tzv. mŕtvy uhol a umožňujú postreľovanie pozdĺž celého svojho pôdorysu. Navyše vďaka kombinácii murovanej čelnej steny a mohutného zemného násypu za ňou odolávali tieto fortifikácie vynikajúco delostreleckej paľbe.

Mestské opevnenia a nové fortifikačné prístupy

Katastrofálna porážka uhorského vojska v bitke pri Moháči a následný záber centrálnych území Uhorska Osmanskou ríšou zvýšili tlak na budovanie nových opevnení respektíve prestavbu už existujúcich. Habsburgovci ako vládnuca dynastia v rakúskej monarchii v priebehu 16. storočia investovali nemalé prostriedky do budovania nových moderných pevností a opráv hradov a menších opevnení. Monarchia sa stávala centralizovanejšou, no mestá, napriek svojmu nespornému ekonomickému potenciálu, zohrávali v politickom živote krajiny, najmä vo sfére mocenského záujmu panovníka len druhoradú úlohu.[5] Napriek tomu vidieť zo strany panovníka istú úsilie opevniť aspoň strategicky položené mestá, situované v blízkosti dotyku s územnou expanziou Osmanskej ríše. Toto úsilie bolo nielen finančne náročné, ale vyžadovalo si aj dostatočné voľné plochy územia v predpolí miest, čo vyžadovalo demolácie predmestí. Príkladom takýchto snáh z územia dnešného Slovenska je mesto Košice, ktoré sa v roku 1559 stalo sídlom Hornouhorského hlavné-

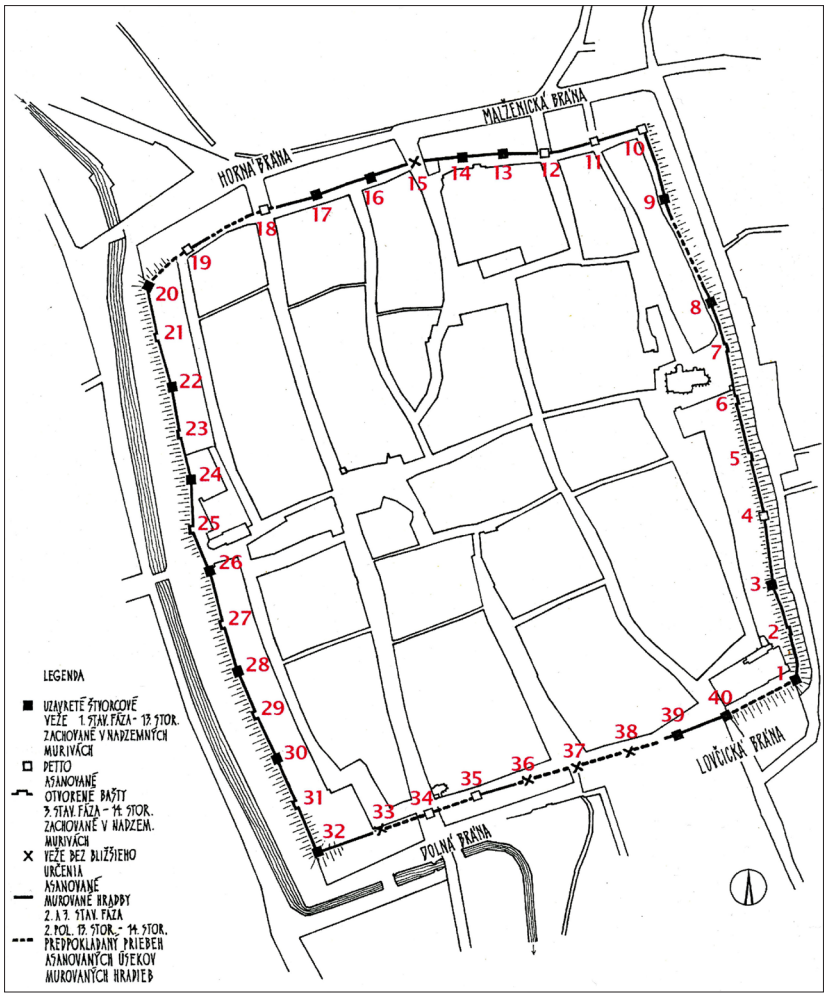

Obr. 1. Pôdorys mestského opevnenia na podklade súčasnej urbanistickej situácie. STANÍK, Ivan: Mestské opevnenie. In: Dejiny Trnavy. Trnava, 2010, s. 462.

Obr. 2. Horná brána s komunikáciou prechádzajúcou naprieč barbakanom vo východo-západnom smere. Výrez z veduty Jozefa Jägra zo 40. rokov 18. storočia.

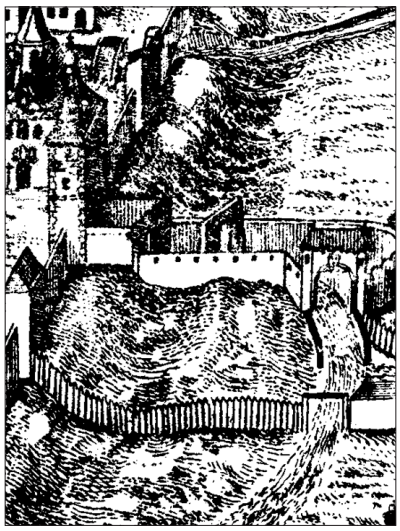

Obr. 3. Dolná brána s renesančným barbakanom, zalamujúcim komunikáciu západným smerom. Výrez z veduty Jozefa Jägra zo 40. rokov 18. storočia.

ho kapitanátu a do posilnenia jeho obrany investoval aj panovník.[6] Napriek tomu bolo vybudované opevnenie len kompromisom najmä pre relatívne veľkú rozlohu mesta (21 hektárov) a nedosahovalo úroveň špičkových pevností stavaných „na zelenej lúke". Preto sa nemožno čudovať, že v 17. storočí sa pre predpokladané veľké finančné náklady staršie bastiónové opevnenie už nemodernizuje,[7] ale buduje sa nová, ale podstatne menšia citadela mimo mesta. Iný problém ilustruje modernizácia bratislavských mestských hradieb (18 hektárov), čo vyvolalo nutnosť bolestného búrania osídlených predmestí. Tak dochádza v Bratislave v 30. rokoch 16. storočia k zbúraniu dvoch kostolov situovaných mimo hradieb, Kostola sv. Vavrinca a Kostola sv. Michala.[8] Dôvodom boli obavy, že by mohli slúžiť ako potenciálny úkryt pre nepriateľa. Proti mladšiemu návrhu bastiónového opevnenia hradu a mesta od talianskeho architekta Priamiho (1663), ktorý rátal s ďalšou rozsiahlou likvidáciou predmestí, sa dôrazne postavili obyvatelia a plán tak zostal iba na papieri.[9]

Z hľadiska predpokladov pre modernizáciu mestského opevnenia bola situácia v Trnave odlišná. Mesto, ktoré o rozlohe bezmála 60 hektárov malo dostatočné rezervné plochy na rozširovanie zástavby vo vnútri hradieb ešte v klasicizme[10] a pred hradbami sa teda nenachádzali žiadne dôležité predmestia. No zároveň obrovská rozloha opevneného mesta robila myšlienku na vybudovanie úplne nového, či radikálne modernizovaného opevnenia prakticky neuskutočniteľnou.

Modernizácia trnavského mestského opevnenia na počiatku novoveku.

Katastrofálna porážka uhorských vojsk v bitke pri Moháči v roku 1526 znamenala destabilizáciou celej monarchie. Následná občianska vojna medzi kráľom Jánom Zápoľským, zvoleným uhorským snemom a Ferdinandom I. Habsburským, ktorý si tiež nárokoval korunu, vytvára z územia severne od Dunaja nestabilnú, miestami vojnovú zónu. Nemožno sa preto čudovať, že už v roku 1530 oddiely smederevského bega Mehmeda s podporou Zápoľského prekračujú Dunaj a tiahnu na Trnavu a Hlohovec.[11] Mikuláš Ištvanfi to vo svoje kronike priblížil takto: *Napokon sa* (smeredevský beg Mehmed pozn. aut.) *dal iným smerom a tiahol až k Šintave, Hlohovcu a Piešťanským kúpeľom a všetky tie kraje pri rieke Váhu, mestečka a dediny, preplnené množstvom ľudí a rôznymi vecami, požiarmi, vraždami a lúpežami na široko-ďaleko zničil".*[12] Tieto oddiely drancovali rozsiahle územia, ale keďže išlo iba o ľahké jednotky bez vozatajstva a pechoty,[13] opevneným mestám sa zatiaľ vyhli, no nájazd upriamil pozornosť obyvateľstva miest na potrebu adekvátnej obrany.

K najzraniteľnejším miestam každého opevnenia patria vstupné brány. V prípade Trnavy sa to ukázalo už v roku 1432, kedy sa bratríkom prezlečeným za kupcov podarilo zmocniť brány a obsadiť mesto.[14] Niet divu, že hlavné vstupné brány

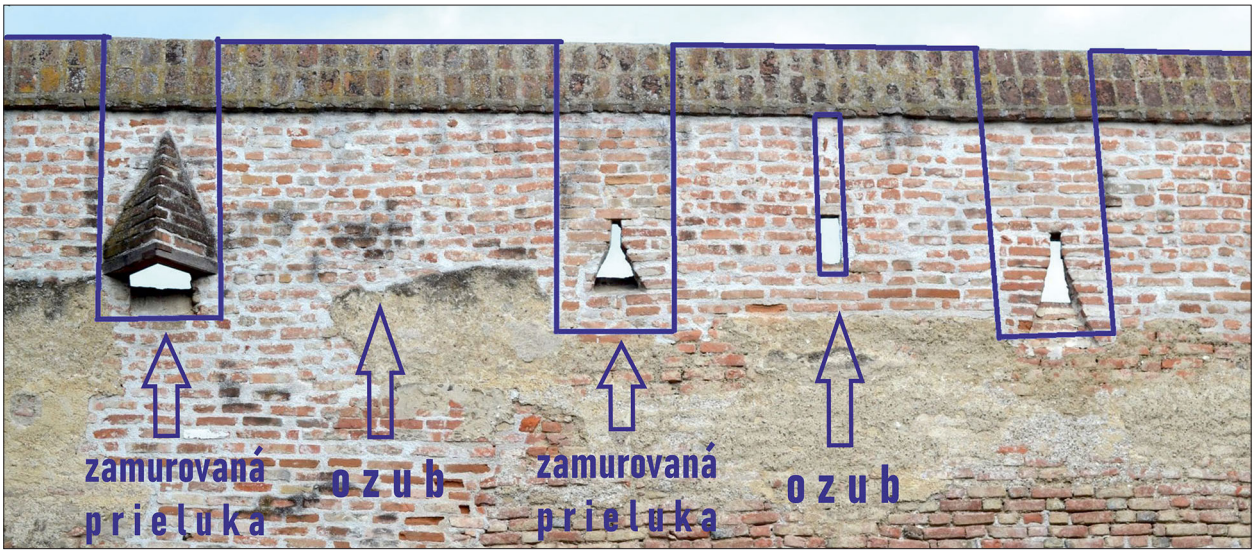

Obr. 4. Zamurované prieluky cimburia s osadením nových strieľní, prípadne smolných nosov. Pôvodná dlhá štrbinová strieľňa v ozube znížená pre potreby použitia palných zbraní.

do mesta, t.j. Horná a Dolná brána boli pravdepodobne vo dvoch etapách niekedy po roku 1435 zosilnené o predstavané predbránia, ktorých súčasťou sa v druhej polovici 15. storočia, či dokonca začiatkom 16. storočia stal opevnený murovaný most.[15] Toto opatrenie ale už v prvej polovici 16. storočia prestávalo stačiť. Predstavané predbránia zachovávali priamu os prístupu k bráne a napriek vybudovaniu pridaných kulisových brán, či kolískového mosta, boli pomerne ľahko zraniteľné čelnou paľbou artilérie. Z týchto dôvodov vznikajú na trnavskej Hornej a Dolnej bráne predsunuté opevnenia, tzv. barbakany, zalamujúce prístupovú cestu.(**obr.2,3**) Týmto spôsobom nebolo možné bránu jednoducho dobyť priamym útokom delostrelectva, pretože sutiny z deštruovaných architektúr by vytvorili prirodzenú prekážku pre útočníkov a tým novú obrannú líniu pre obrancov. Presný dátum vzniku barbakanov nemáme v písomných prameňoch zachytený, no vzhľadom na vojensko-politickú situáciu možno uvažovať niekedy o období po roku 1530. K roku 1541 sa spomína oprava Hornej brány a barbakanu pred ňou.[16] Tento údaj naznačuje už na existujúci barbakan, no môže znamenať i jeho postupnú výstavbu. Je rovnako pravdepodobné, že v tomto období došlo, podobne ako v Bratislave[17] aj k zbúraniu sakrálnej stavby ktorá bola v roku 2023 objavená pri odkryve južného múru barbakanu Dolnej brány.[18]

Úprava priamych úsekov hradieb – kurtin

Nástup ručných palných zbraní podstatným spôsobom zasiahol nielen do vzhľadu fortifikačnej architektúry, ale znamenal aj zmenu filozofie obrany pevnosti a opevnení. Stredoveký spôsob dobýjania a obrany mal po celý stredovek, zjednodušene povedané, vertikálny charakter. Hradby, či murované veže predstavujú relatívne vysokú, ťažko prekonateľnú prekážku, ktorú obrancovia zabezpečujú z ochodze krytí za cimburiami, využívajúc výhodu vyššej pozície. Na hradbách sa objavujú zdokonalené palné zbrane, ktoré už v 16. storočí dokážu viesť účinnú paľbu do predpolia. No stredoveké cimburia so svojimi pomerne veľkými prielukami medzi ozubmi prestávajú postačovať, pretože neposkytujú strelcovi dostatočnú ochranu. Preto dochádza k ich postupnému zamurovaniu a prerazeniu novými strieľňami, čo poskytuje obrancom lepšie krytie. Túto stavebnú úpravu máme doloženú napríklad v Bratislave v prameni z 1532, spomínajúcom zarovnanie cimburia pri oprave mäsiarskej veže.[19] Keďže predprseň nebolo možné, vzhľadom na pevnú výšku ochodze jednoducho znížiť, najpravdepodobnejším vysvetlením pojmu „zarovnanie“ je zamurovanie prieluk medzi ozubmi cimburia. Podľa zachovaných trnavských mestských účtovných kníh sa v roku 1543 opravovali strieľne na baštách a spevňovali sa iné časti opevnenia,[20] no povahu týchto prác nepoznáme. Zamurovanie prieluk v cimburí ale postavilo pred dobových fortifikačných architektov jeden závažný problém, ktorým bola ochrana päty hradby.(**obr.4**) Obranca sa totiž nemohol nahnúť cez prieluku v 60 centimetrov širokej predprsni, aby mohol ohroziť útočníkov, nachádzajúcich sa priamo pod hradbou ako predtým, pretože prieluka bola po novom zamurovaná. Modernizátori trnavského mestského opevnenia na to reagovali viacerými opatreniami. V prvom rade vznikajú v prielukách strieľne s výrazne do exteriéru zošikmeným parapetom, ktorý síce neumožňoval postreľovať pätu hradby, ale dal možnosť kontrolovať priestor niekoľko metrov od nej.(**obr.5**) Do parapetu je tiež zamurovaný drevený priečny prvok, ktorý slúžil ako opierka pre hák strelnej zbrane, tzv. hákovnice, ktorý pohlcoval spätný ráz vtedajších palných zbraní pomerne veľkého kalibru. Ďalším prvkom boli tzv. smolné nosy. Išlo o murovaný prvok vystupujúci pred vonkajšie líce hradby v tvare zrezaného ihlanu pripomínajúceho nos.(**obr.6**) Tento prvok, ktorý spočíval na dvoch drevených, do predprsne zamurovaných dubových konzolách, bol zo spodnej strany otvorený a umožňoval čiastočne kontrolovať práve priestor pod pätou hradby. Nos sa dal využiť na liatie horúcej smoly, vriacej vody, alebo bolo možné sa cezeň brániť i hádzaním kameňov či streľbou. V semere od nepriateľa bol zároveň chránený hmotou vymurovaného nosa, ktorého steny zošikmené do predpolia zvyšovali pravdepodobnosť odrazenia dopadajúcich projektilov. Aby mal obranca aký-taký prehľad o situácii pred hradbou, boli v stienkach nosu vytvorené malé pozorovacie otvory. Dve dubové nosné konzoly vytiahnuté z pozostatkov smolných nosov z kurtiny pripájajúcej sa od východu a západu k veži č. 4 v se-

Obr. 5. Pohľad z ochodze na typ strieľne so zošikmeným parapetom a s pozostatkami priečneho dreveného prvku na opretie hákovnice.

vernom úseku (situovanom dnes v parčíku Bela IV.) s prierezom 13 x10 cm a 12 x 9 cm boli na základe dendrochronologickej analýzy[21] vyhotovené z dreva zoťatého v rokoch 1545 – 1546.[22] To by zodpovedalo písomným prameňom aj historickému kontextu, t.j. že s obnovou mestského opevnenia možno počítať v polovici 16. storočia. Tretí typ strieľne sa nachádzal v každom druhom ozube cimburia. Pôvodne dlhá stredoveká strieľňa (pozri obr.4), použiteľná na streľbu s luku,

Obr. 6. Smolný nos osadený na drevených konzolách, vystupujúci pred vonkajšie líce hradby.

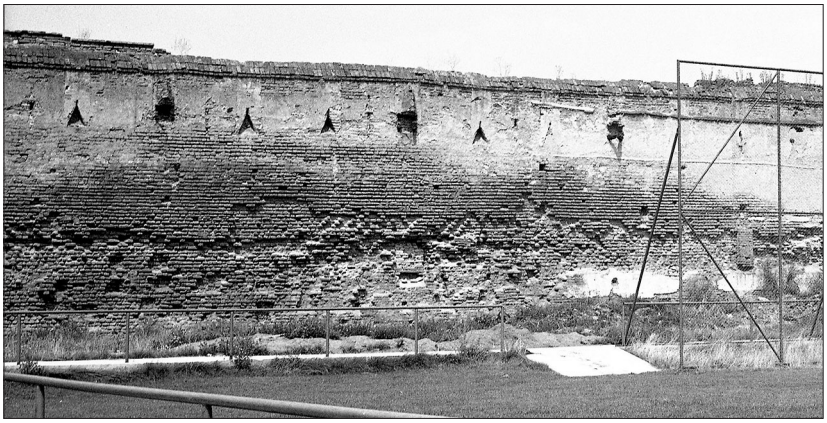

Obr. 7. Južný úsek hradieb pri západoslovenskom múzeu v roku 1980 po demolácii železiarskej zástavby s viditeľnými pozostatkami historického omietnutia. Zamurované prieluky sú povrchovo upravené mladšou omietkou, ktorá je škárami oddelená od zvyškov staršieho, stredovekého omietnutia, foto: P. Frátrič, archív KPÚ Trnava, č. neg. 24239.

Obr. 8.a, b, Zvyšky rytého orámovania v omietke a maľovanej výzdoby pripomínajúcej diamantový rez v okolí strieľní. Pohľad na exteriérovú fasádu predprsne z podkrovia evanjelickej fary.

bola po výške skrátená, aby vyhovovala novým palným zbraniam. Vo výsledku obsahovala predprseň po modernizácii tri typy strieľní, t.j. v zamurovanej prieluke cimburia strieľňu so zošikmeným parapetom, ďalej smolný nos a v existujúcom ozube štrbinovú strieľňu. Prvky sa na väčšine obvodu opevnenia striedali v prelínajúcich sa rytmoch všetkých troch typov strieľní.[23]

Po škárovanej, režnej povrchovej úprave veží v 13. storočí sa v priebehu 14. storočia pristupuje k omietaniu novobudovaných úsekov hradieb.[24] Pozostatky omietania sú dobre viditeľné na historických fotografiách zo 60. – 80. rokov 20. storočia, a to najmä v polohách, kde boli dovtedy prekryté (a tým chránené pred poveternostnými vplyvmi) mladšou železiarskou zástavbou, pristavanou k hradbám. Rozsiahle demolačné práce v tomto období povrchy odkryli, ako je vidieť napríklad na južnom úseku pri západoslovenskom múzeu.(**obr.7**) Jeden z posledných dokladov, informujúcich o charaktere renesančnej omietkovej úpravy s výmaľbou v okolí strieľní, je zachovaný v podkroví evanjelickej fary, pristavanej z vonkajšej strany k hradbe na južnom úseku.[25] V okolí strieľní sú tu viditeľné pozostatky jednoduchých obdĺžnikových paspárt, ale aj výzdoby pripomínajúcej diamantový rez. Nálezy je potrebné v budúcnosti odborne odkryť a zreštaurovať preto, aby bolo možné aspoň čiastočne rekonštruovať vzhľad strieľní.(**obr.8**)

Rôzne pasparty, alebo jednoduché geometrické obrazce nie sú pre obdobie renesancie výnimočné, ako to dokladá napr. renesančná úprava strieľne z Bzovíka.(**obr.9**) Strieľne podobného tvaru, umožňujúce použiť ťažšie palné zbrane boli vložené do juhozápadnej nárožnej veže trnavského opevnenia.(**obr.10**) Budovanie strieľní so široko rozovretými špaletami sa v písomných prameňoch zo 16. storočia spomína aj na barbakane Michalskej brány bratislavského mestského opevnenia.[26]

Pozostatky povrchových úprav so stopami výzdoby sa na trnavskom opevnení zachovali len výnimočne. Mimo už spomínanej polohy v podkroví evanjelickej fary je to nárožie s renesančným maľovaným kvádrovaním otvorenej veže (bašty) č. 2 vo východnom úseku opevnenia, zachované v susedstve historickej

Obr. 9. Renesančná strieľňa z opevneného kláštora v Bzovíku so zvyškami rytej geometrickej výzdoby, foto: M.Šimkovič.

Obr. 10. Renesančná strieľňa na juhozápadnej nárožnej veži trnavského opevnenia. Nový typ strieľní umožňoval osadenie ťažších palných zbraní.

Obr. 11. Nárožie otvorenej veže (bašty) č.2 s obnovenou výzdobou maľovaného kvádrovania. Bašta sa nachádza južne od tzv. fortne vo východnom úseku opevnenia.

fortne za Kostolom sv. Mikuláša. (**obr.11**)

Kryté ochodze

V neskorom stredoveku a vo včasnom novoveku dochádza k postupnému prekrývaniu ochodzí na starších opevneniach strieškami, ktoré sú zhora prostredníctvom drevených hranolov zakotvené do predprsne a zdola ich podopierajú vertikálne drevené stojky, tvoriacich zároveň oporu pre zábradlie ochodze. (**obr.12**) Možno sa domnievať, že prekrytie ochodzí súvisí práve s rozšírením palných zbraní, ktorých odpaľovacie mechanizmy, tzv. zámky potrebovali na úspešnú prevádzku relatívne suché prostredie.(**obr.13**). Toto bol aj prípad trnavského mestského opevnenia, kde, ako spomína písomný prameň k roku 1543 *„múry a prístrešia pre strelcov pokryli šindľom“.* [27] Tento prameň potvrdzujú aj zistené odtlačky po drevenej konštrukcii dobre viditeľné v pozostatkoch omietkových vrstiev na fotografii z roku 1980. Za pozornosť stojí, že kapsy viditeľné na spomenutej fotografii sa nachádzajú výlučne v zámurovkách prieluk staršieho cimburia, čo predpokladá ich vznik v tejto stavebnej etape. Pre približnú predstavu ako boli v hrubých črtách konštrukčne riešené prestrešenia ochodzí dobre poslúžia analógie z mestských opevnení z územia Nemecka. V mestskom opevnení v bavorskom Donauwörthe je vidieť, že konštrukcia strieška je malým väzným trámom spojená prostredníctvom kapsy práve s predprsňou. (**obr.14**) Iné riešenie bolo použité v inom juhonemeckom meste Berching, kde sa prvky drevenej konštrukcie nachádzajú aj v úrovni ochodze a malé väzné trámy spočívajú na korune predprsne.(**obr.15**)

Obr. 12. Južný úsek hradieb z vnútornej strany po zdemolovaní želiarskej zástavby s viditeľnými pozostatkami historického omietania a káps po konzolách drevenej striešky ochodze, foto: P. Frátrič, archív KPÚ Trnava, č. neg. 24230.

Obr. 13. Detail luntového (tlejákového) zámku dobovej hákovnice. Luntový zámok si vyžadoval prevádzku v relatívnom suchu, preto bolo potrebné prekryť ochodze strieškou, zdroj: https://cs.wikipedia.org/wiki/Doutn%C3%A1kov%C3%BD_z%C3%A1mek#/media/Soubor:PS8004046.jpg, 2.9.2024.

Obr. 14. Prekrytie ochodze na mestskom opevnení v nemeckom meste Donauwörth. Konštrukcia strechy prepojená priečnymi prvkami s predprsňou tvorí spolu so zábradlím jednu kompaktnú konštrukciu, zdroj: https://online-street.de/strassen/Stadthof.Donauw%C3%B6rth.1221780.html, 2.9.2024.

Prvky aktívnej obrany

Veľký počet veží a bášt na trnavskom opevnení, zachovaných ešte z obdobia stredoveku, vytváral zdanlivo dobré predpoklady na zavedenie prvkov aktívnej obrany t.j.

Obr. 15. Priehlad vnútorným priestorom ochodze so zaochovanou drevenou krycou konštrukciou na mestskom opevnení v nemeckom Berchingu, zdroj: https://www.berching.de/geschichte/#group-1, 2.9.2024.

Obr. 16. Strielne, sekundárne prerazené v bočných stenách stredovekých veží, zabezpečovali aktívnu obranu.

Obr. 17. Minimálne predsadená veža vo východnom úseku trnavského opevnenia prakticky neumožňovala kvalitné osadenie bočnej strieľne. Potreba zabezpečenia aktívnej obrany (flankovania) si vyžiadala jej vybudovanie, hoci jej proporcie nie sú z hladiska funkcie dostatočné.

Obr. 18. Ukážka strieľňovej obslužnej niky vstavanej do hrúbky múru stredovekých veží.

možnosti postreľovania priamych úsekov tzv. kurtín medzi vežami a baštami strelnými zbraňami. Reálna situácia bola ale komplikovanejšia a vyžadovala si prijatie viacerých kompromisov. V prvom rade trnavské veže boli v stredoveku zamýšľané tak, aby sa vďaka ich značnému prevýšeniu voči kurtinam dal brániť priestor pri ich päte v smere do priekopy, ale najmä priestor ochodze priliehajúcich kurtín.[28] Tento spôsob obrany bolo možné dosiahnuť čo najkratšou dĺžkou kurtiny medzi vežami; to ale na mnohých miestach narážalo na finančné limity.[29] Je zjavné, že stredovekí stavitelia hradieb v Trnave nerátali s bočným flankovaním popred líca susedných kurtín. Tento fakt dosvedčuje situovanie veží, z ktorých niektoré vystupujú popred vonkajšie líce kurtiny[30] bezmála 4 metre, no iné sotva meter.[31] Z takýchto, minimálne do predpolia vysunutých veží, si účinné bočné flankovanie možno predstaviť len ťažko. Práve vyššie uvedený hendikep sa usilovali riešiť modernizátori trnavského opevnenia v polovici 16. storočia. Problém to bol naliehavý, nakoľko samotná prestavba stredovekých ochodzí s cimburím na kryté strelecké galérie, ako už bolo spomenuté vyššie v texte, skomplikovala obranu päty hradby – kurtiny. Prijatým riešením bolo vytvorenie flankovacích strieľní vo všetkých bočných stenách, otvorených aj uzatvorených veží. (**obr.16**) Tento typ strieľne pozostával z niky vybúranej do hrúbky bočnej steny veže, odkiaľ bola smerom von prerazená samotná strieľňa so zabudovaným priečnym drevеným priečnym prvkom na zapretie hákovnice a dreveným rámom, vytvárajúcim v čelnom pohľade štvorcový tvar. Smerom do prepolia sa špalety strieľne mierne rozširovali a z vrchu boli ukončené segmentovým záklenkom. Tieto strieľne so streleckými nikami sa nezachovali vo všetkých polohách, no možno predpokladať, že pôvodne boli doplnené systematicky do všetkých veží. Svedčí o tom napr. osadenie takejto strieľne s nikou do otvorenej veže č. 2, situovanej južne od fortne pri Kostole sv. Mikuláša. Vzdialenosť jej vonkajšieho nárožia od vonkajšieho líca hradby je len 70 centimetrov. To umožňovalo vybudovať strieľňu iba veľmi kompromisne, navyše vstavaná strelecká nika neúnosne oslabovala čelný múr.(**obr.17**) Zabezpečenie systematickej aktívnej obrany si však vyžadovalo velilo tento kompromis podstúpiť.

Autorstvo renesančnej prestavby

Určenie autorstva renesančnej modernizácie trnavského opevnenia sa tradične pripisuje známemu talianskemu pevnostnému architektovi na dvore rakúskeho panovníka Ferdinanda I. Pietrovi Ferraboscovi.[32] Túto informáciu potvrdzuje aj staršia talianska literatúra, no poskytuje i ďalšie spresňujúce informácie.[33] V roku 1553 sa spomína istý Francesco da Pozzo, ktorý v Trnave začal realizovať zemné opevňovacie práce bez bližšej špecifikácie.[34] Možno sa len domnievať, že išlo o prehlbovanie priekop, respektíve navršovanie zemných valov na vhodných, dnes už ťažko zistiteľných polohách. V uvedenej literatúre sa bez presne citovaného zdroja uvádza že : „*Na základe dokumentov z Viedenského vojenského archívu vyplýva, že v roku 1556 sa Da Pozzo a Pietro Ferrabosco*

vybrali do Trnavy na inšpekciu vykonaných prác“.[35] Údaj možno s istými výhradami pokladať za vcelku hodnoverný, ak si uvedomíme, že Pietro Ferrabosco počas desiatok rokov svojho pôsobenia modernizoval množstvo pevností a mestských opevnení nielen v rámci Uhorska, ale aj v celej Rakúskej monarchii. V polovici 16. storočia pôsobili v Trnave aj viacerí talianski murárski majstri. V roku 1557 sa napríklad v prameňoch spomína istý magister Vincent „murator Italus“. Niekedy pred rokom 1555 do Trnavy sťahuje ďalší taliansky staviteľ s exoticky znejúcim menom Herkules Dibniz, ktorý sa mimo iného podieľal na renesančných prestavbách holíčskeho hradu.[36] Na základe časovej zhody ich pôsobenia sa dá oprávnene predpokladať, že išlo o murárskych majstrov, ktorí sa mohli priamo podieľať na modernizácii trnavského opevnenia.

Napriek úporným snahám, trnavské mestské opevnenie v čase nástupu moderných novovekých fortifikácií nedokázalo držať krok s vývojom vojenstva. Preto neprekvapí, že onedlho po modernizácii hradieb konštatujú jezuiti, ktorí prišli v roku 1561 do Trnavy, že mesto má opevnenie priemernej kvality.[37] Opevnenie síce mohlo odolať rôznym plieniacim bandám, ktoré sa vo vojnových časoch potulovali krajinou, no nie sústredenému náporu hlavného vojska protivníka. Nedostatočná modernizácia fortifikácie v období renesancie však so sebou priniesla aj veľké pozitívum, pretrvávajúce až do súčasnosti. Iba vďaka tomu, že v novoveku nedošlo k radikálnej prestavbe, ktorej súčasťou by nesporne bolo zbúranie starého opevnenia, zachovali sa nám unikátne, stredoveké trnavské hradby až do dnešných dní.

Fotografie: P. Grznár, ak nie je uvedené inak.

Poznámky

[1]STANÍK, Ivan: Pôvodný zámer výstavby Trnavského mestského opevnenia a jeho postupná realizácia. In: *Zborník Trnavy a Trnavského kraja 12*, 2009, s. 26 – 27.

[2]DUFFY, Christopher: *Siege Warfare – The Fortress in the Early Modern World 1494 – 1660.* London, Routledge & Kegan Paul, London and Henley, 1979, s. 8.

[3]KUPKA, Vladimír - ČTVERÁK, Vladimír – DURDÍK, Tomáš – LUTOVSKÝ, Michal – STEHLÍK, Eduard: *Pevnosti a opevnení v Čechách, na Moravě a ve Slezku.* Praha, Libri, 2002, s. 487.

[4]Ref. 3, s. 92 – 94.

[5]KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska.* Citadella, 2014. s.178, 210.

[6]OROSOVÁ, Martina – ŽAŽOVÁ, Henrieta: *Košická citadela.* Bratislava, 2011, s. 45.

[7]Ref. 6, s. 124.

[8]KUCHAŘÍK, Juraj: Obranné nariadenia a úpravy bratislavského mestského opevnenia v prvej polovici 16. storočia. In: *Fortifikačné systémy na území Bratislavy.* MUOP, Bratislava 2019, s.201.

[9]ŠEVČÍKOVÁ – SZABOVÁ, Zuzana: *Mestské opevnenie Bratislavy.* Bratislava, Obzor, 1974, s. 30.

[10]*...na parcelách starších meštianskych domov ostávali (...) rezervné, nezastavané plochy.* ŽUFFOVÁ, Jaroslava – STANÍK, Ivan: Urbanistický a architektonický vývoj mesta. In: *Dejiny Trnavy*. Trnava, 2010, s. 431– 432.

[11]KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko,* Bratislava, 1986, s. 34 – 35.

[12]Ref. 11, s. 29.

[13]PRAMENE VII. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII., Turci v Uhorsku I*. Bratislava, 2005, s. 28.

[14]ROHÁČ, Juraj: Stredoveká Trnava. In: *Dejiny Trnavy*. Trnava, 2010, s.117.

[15]MATEJKA, Miroslav – HRNČIARIK, Erik: Dolná brána mestského opevnenia Trnavy. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja,* č. *21*. Trnava, 2018, s .22 – 23.

[16]KAZIMÍR, Štefan: Trnava v rokoch 1526 – 1848. In: *Dejiny Trnavy*. Trnava, 2010, s.152.

[17]Ref 8, s. 201.

[18]Autor výskumu archeológ Erik Hrnčiarik interpretuje nájdenú sakrálnu stavbu ako v prameňoch spomínaný Kostol sv. Ulricha. In: *https://apsida.sk/c/1956/k-odkrytiu-kostola-sv-ulricha-v-trnave*. 25.9.2024.

[19]KUCHARÍK, Juraj: Vybrané obdobia protitureckej obrany Bratislavy s dôrazom na mestské opevnenie. Dobový prameň: *„o stave opevňovacích prác v meste a o rôznych opatreniach vo vzťahu na obranu mesta proti Turkom*“. In: *Vojenská História 4/2014*, Bratislava, s.11 – 12.

[20]Účtovné knihy *Labor Civitatis, 1543 – 1550* a osobitné registre *Sumptus ad munitiones Civitatis Thyrnaviensis, 1548 – 1554,* ref. 16, s. 152.

[21]KYNCL, Tomáš: *Dendrochronoligické datování dřevených konštrukčných prvků z městských hradeb* v *Trnavě*, *výskumná správa č. 024 – 16,* s. 5. Materiál je archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

[22]Tu treba podotknúť, že až 5 konzol podopierajúcich smolné nosy bolo na základe dendrochronologického datovania vzoriek vyhotovených z dreva zoťatého až v rokoch 1740 – 1741 (v jednom prípade ide o rozptyl 1732 – 1749). Uvedená skutočnosť je podľa nás dokladom zosilňovania a opráv opevnenia začiatkom 40. rokov 18. storočia. Po potlačení osmanského nebezpečenstva koncom 17. storočia a porážke posledného stavovského povstania začiatkom 18. storočia ide o zdanlivo prekvapivú stavebnú aktivitu. I keď sa vojnové udalosti v tomto období územiu Uhorska vyhli, domnievame sa, že k zosilňovaniu fortifikácie došlo v reakcii na konflikt známy ako vojna o rakúske (habsburské) dedičstvo (1740 – 1748) t.j. niekedy v prvých rokoch po nástupe Márie Terézie na trón.

[23]Rytmus striedania strieľní bol nasledovný: v každom druhom ozube sa nachádzala štrbinová strieľňa. Do prieluk v cimburí, ktoré boli v renesancii zamurované, osadili strieľne so zošikmeným parapetom a do každej tretej takejto prieluky vložili smolný nos.

[24]STANÍK, Ivan: Mestské opevnenie. In: *Dejiny Trnavy*. Trnava, 2010, s. 468.

[25]Pri obhliadke podkrovia evanjelickej fary upozornil Ing. arch. Pavel Ďurko na existenciu zachovaných omietkových vrstiev s výtvarnou povrchovou úpravou v okolí strieľní.

[26]KUCHAŘÍK, Juraj: Vybrané obdobia protitureckej obrany Bratislavy s dôrazom na mestské opevnenie. In: *Vojenská história 4/2014*. s. 14.

[27]Ref. 16, s. 152.

[28]V Trnave sa dĺžka kurtin medzi vežami pohybuje v rozmedzí 55 – 95 m.

[29]RAZÍM, Vladislav: *Středověká opevnení českých měst.* Praha, 2022, s. 277.

[30]Veža č. 11 je situovaná ako prvá západne od Lovčickej brány.

[31]Otvorená veža (bašta) č. 2, ktorá je prvou baštou južne od fortne pri Kostole sv. Mikuláša, predstupuje do predpolia pred vonkajšie líce hradby jedným svojím nárožím iba 70 centimetrov.

[32]ŠIMONČIC, Jozef: *Dejiny Trnavy*, obzor, 1988, s.315; Ref. 6, s. 100; KRESÁK, Fedor: O počiatkoch renesancie na Slovensku. In: *ARS, 1/1995*, Bratislava, s. 7.

[33]MAGGIOROTTI, Leone Andrea.: L‘opera del genio italiano all‘estero. Gli architetti militari II. Roma 1936, s. 434.

[34]Ref. 33, s.134.

[35]Ref. 33, s.134 (preklad z taliančiny Mgr. Ivana Kvetánová, PhD.).

[36]RAGAČ, Radoslav: Príspevok k dejinám ranonovovekej talianskej komunikty v Trnave. In: Pamiatky *Trnavy a Trnavského kraja*, *č. 22*. Trnava, 2012 s. 10.

[37]KAZIMÍR, Štefan: Trnava v rokoch 1526 – 1848. In: *Dejiny Trnavy*. Trnava, 2010, s. 151.

Die Renaissanceetappe der Tyrnauer Stadtbefestigung

Die Tyrnauer Stadtbefestigung gehört zu einzigartigen Architekturzeugnissen auf dem Gebiet der Slowakei und in Mitteleuropa insgesamt. Gründe dafür sind sowohl die ungewöhnliche Flächenausdehnung des befestigten Bereichs (56 Hektar) als auch das verwendete Baumaterial – Ziegelsteine –, das beim Bau mittelalterlicher Festungswerke im historischen Oberungarn nur recht selten verarbeitet wurde.

Die im Laufe des 13. und 14. Jahrhunderts entstandene Befestigung der Stadt zeigte deutlich die zeitgenössischen Ansätze zur Verteidigung. Geradlinige Abschnitte des Mauerwerks, vom Wehrgang aus durch Brustwehr mit Zinnen verteidigt, wurden kombiniert mit etwa vierzig Türmen zur Verstärkung der Verteidigung. Angesichts der Fortentwicklung der Feldartillerie im ausgehenden Mittelalter sowie wegen der wachsenden Bedrohung durch das Osmanische Reich erwies sich eine Modernisierung als notwendig. Eingeschränkte Finanzmittel sowie die enorme Fläche des zu befestigenden Bereichs erlaubten allerdings nicht, die aktuellsten Ansätze zur Errichtung von Renaissancewehranlagen zu befolgen. Das Ergebnis der Modernisierung war ein sehenswerter Kompromiss, der zwar das Anlegen moderner, überwiegend handgehaltener Feuerwaffen auf den Wehrgängen ermöglichte, während es nicht gelang, die leichte Verwundbarkeit der mittelalterlichen Befestigung zu überwinden. Der lediglich geringe Eingriff in die Befestigungsarchitektur in der Renaissance brachte einen aus heutiger Sicht großen, ungeplanten Nutzen: den Erhalt des mittelalterlichen Charakters dieses einzigartigen Festungswerkes.

Abbildung

Abb. 1. Grundriss der Stadtbefestigung auf Grundlage der gegenwärtigen städtebaulichen Situation; Quelle: Ivan STANÍK: „Mestské opevnenie“, in: Dejiny Trnavy. Trnava, 2010, S. 462.

Abb. 2. Das Untere Tor in der Stadtbefestigung mit einer Renaissance-Barbakane. Der Zufahrtsweg wurde durch die Barbakane nach Westen abgelenkt. Ausschnitt der Vedute von Josef Jäger aus den 1840er-Jahren.

Abb. 3. Das Obere Tor mit dem in Ost-West-Richtung durch eine Barbakane verlaufenden Weg. Ein Ausschnitt aus der Vedute von Josef Jäger aus den 1840er-Jahren.

Abb. 4. Einbau neuer Schießscharten bzw. Pechnasen in die zugemauerten Zinnenlücken. Die ursprüngliche lange Schlitzschießscharte in einer Zinne wird niedriger ausgeführt zum Anlegen von Feuerwaffen; Foto: P. Grznár.

Abb. 5. Ansicht vom Wehrgang auf eine Schießnische mit abgeflachter bzw. abgeschrägter Brüstung mit Resten eines eingehängten Prellholzes (eines quer zur Schießöffnung in die Mauer eingelassenen Holzbalkens) zum Anlegen einer Hakenbüchse; Foto: P. Grznár.

Abb. 6. Eine auf Holzkonsolen eingesetzte Pechnase ragt über die Außenseite der Wehrmauer; Foto: P. Grznár.

Abb. 7. Der südliche Wehrmauerverlauf neben dem Bereich des Westslowakischen Museums Tyrnau (Západoslovenské múzeum Trnava) kurz nach dem Abriss der Armensiedlungsbebauung mit sichtbaren Überresten historischer Verputze, Stand 1980. Auf dem Foto ist zu sehen, dass die zugemauerten Zinnenlücken oberflächlich mit einem jüngeren Verputz behandelt wurden, der durch eine Fuge von Überresten einer älteren, mittelalterlichen Verputzung abgetrennt ist; Foto: P. Frátrič, Archiv KPÚ Trnava (Bezirksdenkmalbehörde Tyrnau), Neg.-Nr.: 24239.

Abb. 8. Überreste einer geschnitzten Umrahmung im Verputz und einer an einen Diamantschnitt erinnernden gemalten Verzierung im Umfeld der Schließscharten. Blick auf die Außenfassade der Brustwehr im Westteil des Südabschnittes der Befestigung. Der Befund ist heutzutage zugänglich vom Dachgeschoss der evangelischen Pfarrei am SNP-Platz; Foto: P. Grznár.

Abb. 9. Eine Renaissanceschießscharte des Wehrklosters in Posaucken (Bzovík) mit Überresten einer geschnitzten geometrischen Verzierung; Foto: M. Šimkovic.

Abb. 10. Renaissanceschießscharte am südwestlichen Eckturm der Tyrnauer Stadtbefestigung. Der neue Typus der Schießscharten ermöglichte das Anlegen schwererer Feuerwaffen; Foto: P. Grznár.

Abb. 11. Ecke des offenen Turmes (der Bastei) mit einer erneuerten Verzierung in Form gemalten Quaderung. Die Bastei befindet sich südlich der Fußgängerpforte („fortňa“) im Ostabschnitt der Befestigung; Foto: P. Grznár.

Abb. 12. Südlicher Abschnitt der Wehrmauern von der Innenseite nach Abriss der Armensiedlungsbebauung mit sichtbaren Überresten historischer Verputze und mit Einkerbungen von den Konsolen einer hölzernen Überdachung des Wehrgangs, Stand 1980; Foto: P. Frátrič, Archiv KPÚ Trnava (Bezirksdenkmalbehörde Tyrnau), Neg.-Nr.: 24230.

Abb. 13. Detailaufnahme des Luntenschlosses einer zeitgenössischen Hakenbüchse; sie musste in relativer Trockenheit eingesetzt werden. Durch Überdachung geschützte Wehrgänge waren somit unabdingbar; Quelle: https://cs.wikipedia.org/wiki/Doutn%C3%A1kov%C3%BD_z%C3%A1mek#/media/Soubor:PS8004046.jpg [Zugriff am 2.9.2024].

Abb. 14. Eine Überdachung des Wehrgangs auf einer Stadtmauer in der süddeutschen Stadt Donauwörth zeigt, dass die Dachkonstruktion mit Versteifung aus Querbalken und Streben samt der Brustwehr gemeinsam mit der Brüstung eine einzige kompakte Konstruktion bildet; Quelle: https://onlinestreet.de/strassen/Stadthof.Donauw%C3%B6rth.1221780.html [Zugriff am 2.9.2024].

Abb. 15. Der Durchblick durch den Innenraum eines Wehrgangs mit erhalten gebliebener Abdeckungskonstruktion auf der Stadtbefestigung im deutschen Berching hindurch; Quelle: https://www.berching.de/geschichte/#group-1 [Zugriff am 2.9.2024].

Abb. 16. Die aktive Verteidigung erfolgte durch die sekundär in den Seiten der mittelalterlichen Türme durchgebrochenen Seitenschießscharten; Foto: P. Grznár.

Abb. 17. Die minimale Vorsetzung der Türme vor den Ostabschnitt der Tyrnauer Befestigung ermöglichte keine hochwertige Unterbringung der Seitenschießscharte. Die Gewährleistung einer aktiven Verteidigung (Flankierung) erforderte zwar ihren Einbau, doch ihre Proportionen für die Verteidigungsfunktion nicht ausreichend; Foto: P. Grznár.

Abb. 18. Beispiel einer Nische zur Bedienung einer Schießscharte, integriert in die Mauerstärke der mittelalterlichen Türme; Foto: P. Grznár.

Zuzana Rábiková

Historické nápisy na fasádach profánnych stavieb na príklade nálezov z Trnavy

Nápis je text umiestnený na nepaleografických látkach, pričom jeho autorom je obvykle osoba písársky neškolená. Takto nápis definuje epigrafia – tzv. pomocná veda historická.[1] Predmetom jej výskumu sú teda texty na kamenných, drevených, kovových, či iných nosičoch. Práve umiestnenie nápisov – buď vytesaných do kameňa, vyškriabaných do omietky alebo maľovaných na nástennej maľbe zapríčiňuje, že sa pod vplyvom negatívnych poveternostných vplyvov, ale aj neodbornými ľudskými zásahmi postupne strácajú, degradujú, prestávajú byť čitateľné a teda ich výpovedná hodnota sa stáva takmer nulová.

Príspevok sa týmto zákonitostiam vymyká, pretože v centre jeho pozornosti sú dva nápisy, ukryté viac ako dvesto rokov pred zrakmi verejnosti. Boli objavené v poslednom období na fasádach dvoch meštianskych domov v Trnave. (**obr.1,2**)

Prvý nápis bol odkrytý ešte v roku 2006 pri reštaurátorskom výskume uličných fasád meštianskeho domu na Radlinského ulici 3 v Trnave.[2] Dom je situovaný na križovatke ulíc Radlinského a Vajanského, takže jeho uličné fasády smerujú do oboch týchto ulíc. Nápis sa nachádza vo vlysovom páse pod korunnou rímsou a zachovala sa z neho viac ako polovica. Pre identifikáciu celého textu bolo najdôležitejšie, že sa zachovalo označenie nápisu ako Žalm 34, verš 12 – 15.

VENITE FILII AVDITE ME, TIMOREM DOMINI DOCEBO VOSQVIS EST HOMO QVI VVLT VIAM DILIGIT DIES VIDERE BONOS PROHIBE LINGVAM TVAM A MALO ET LABIA TVA NE LOQVANTVR DOLVM

DIVERTE A MALO ET FAC BONVM INQVIRE PACEM – ET PERSEQVERE EAM – PSALMO XXXIV XV- XII - 16__

Preklad: Poďte, deti, čujte ma, naučím vás bázni Pánovej. Miluje niekto život a chce požívať dobro v šťastných dňoch? Zdržuj svoj jazyk od zlého a svoje pery od reči úlisnej. Unikaj pred zlom a dobre rob, hľadaj pokoj a usiluj sa oň. Žalm 34 (33), verš 12 – 15 16__.[3]

Druhý nápis bol objavený v lete roku 2023 pri pamiatkovom výskume na susednom meštianskom dome na Radlinského ulici 2.[4] V tomto prípade sa z nápisu zachovalo len torzo, nakoľko pri neskoršej úprave fasády vlysový pás s nápisom zničili/prerušili zväčšené okenné otvory. Napriek nízkej miere zachovania nápisu, sa ho podarilo identifikovať celý. Opäť išlo o biblický obsah- Žalm 37, verš 25.

IVNIOR FVI ET SENVI ET NON VIDI IVSTVM DERELICTVM NEC SEMEN EIVS QUAERENS PANEM PSALOM XXXVI AMEN

Preklad: Bol som mladík, teraz som starec, a nevidel som spravodlivého, že by bol opustený, ani jeho deti žobrať o chlieb. Žalm 36, Amen.[5]

Z obsahového hľadiska sa oba nápisy radia medzi didaktické. Nesú v sebe morálne ponaučenie, podľa ktorého sa iba spravodlivý človek

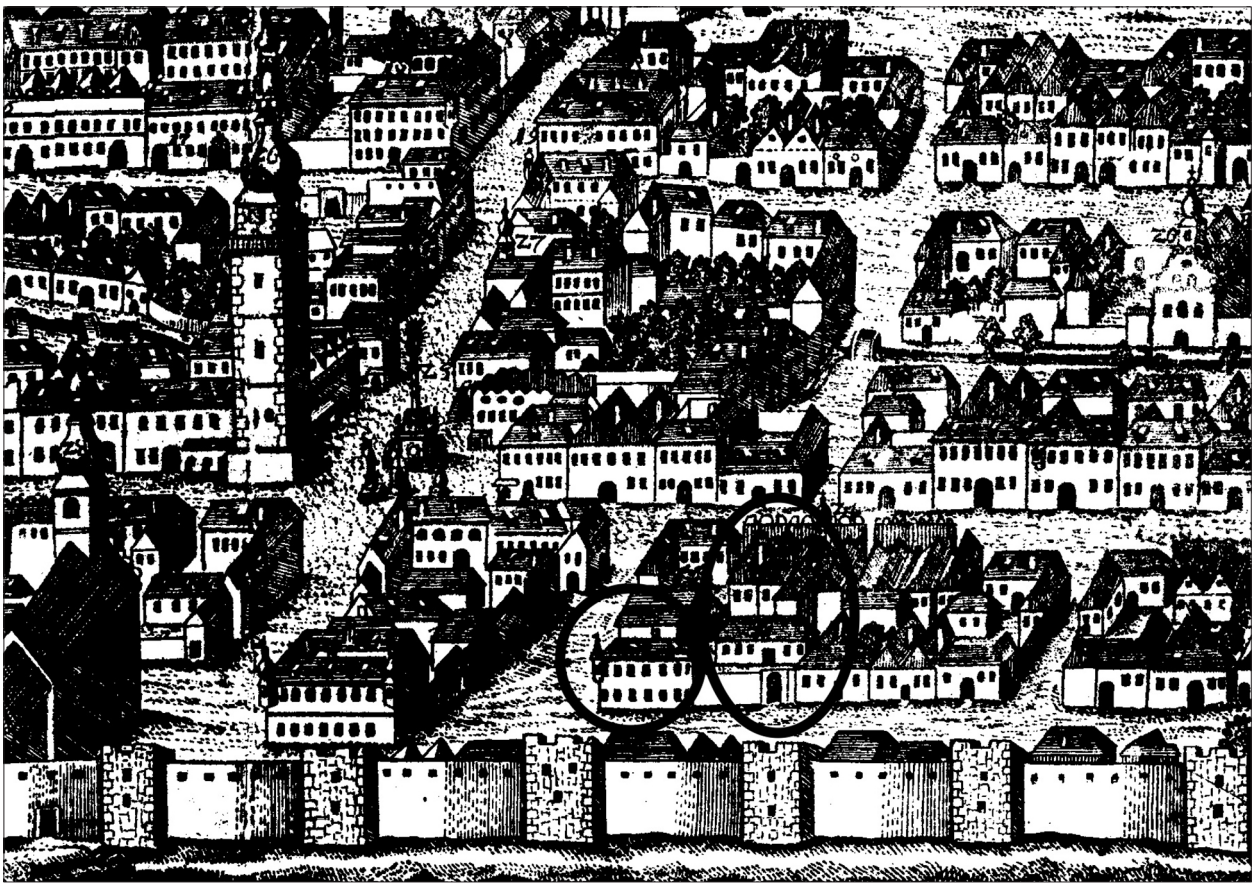

Obr. 1. Veduta Trnavy, Jozef Jäger, 1740 –1742. Legenda: kruh označuje domy na Radlinského ul. 3 (rožný) a od východu susediaci dom na Radlinského ul. 2, elipsa označuje zástavbu na parcele radnice.

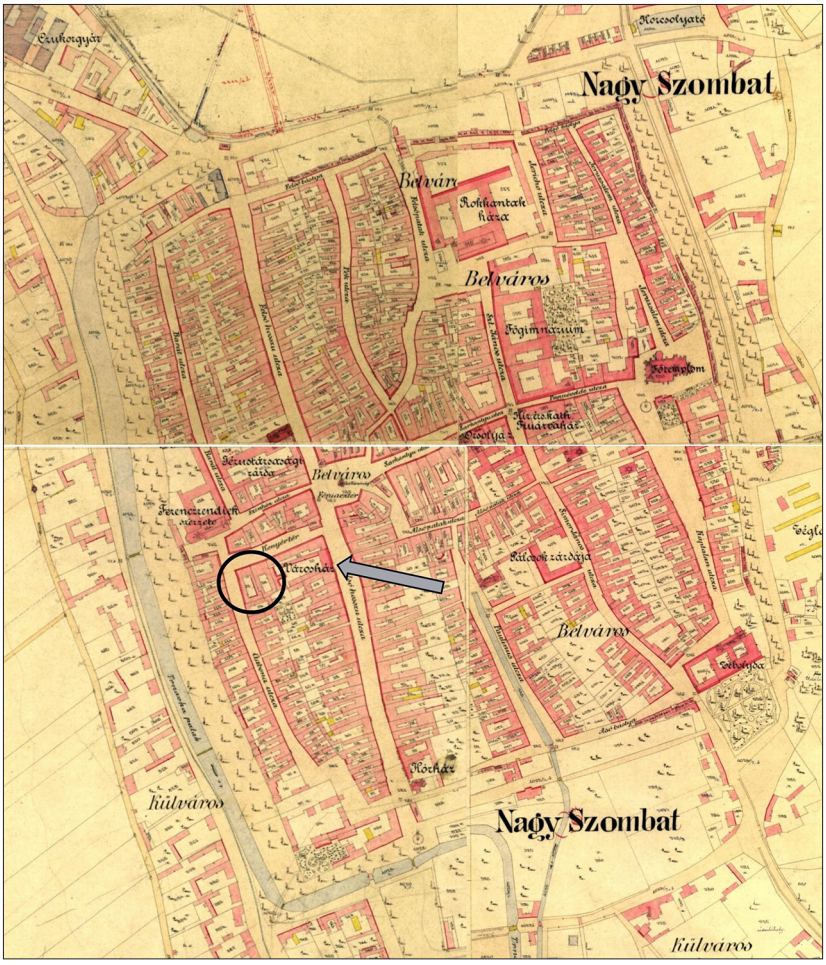

Obr. 2. Katastrálna mapa Trnavy, 1895. Legenda: kruh označuje domy na Radlinského ul. 3 (rožný) a od východu susediaci dom na Radlinského ul.2, šípka označuje budovu radnice.

nemusí ničoho báť. V období renesancie takáto verejná prezentácia dobrých hodnôt, či cností nebola ničím neobvyklým. Okrem biblických textov, najmä zo Starého zákona, sa vo výtvarnej výzdobe fasád uplatňovali aj odkazy na diela či výroky antických autorov.[6]

Oba nápisy teda vykazujú veľkú podobnosť, nielen z hľadiska obsahového, ale aj formálneho. Oba sú písané v (rano) novovekej kapitále. Kapitála predstavuje oživené starorímske písmo, ktoré sa vrátilo z obdobia antiky, pričom v Zaalpskej oblasti sa v nápisoch používa od polovice 17. storočia (vtedy hovoríme o renesančnej kapitále, ktorá následne od konca 18. storočia prechádza do kapitály barokovej). Kapitála sa uplatňovala vo verejnom priestore pre svoju reprezentatívnosť a okázalosť. Jej prednosťou bola dobrá čitateľnosť; práve preto bolo toto písmo náročnejšie na vyhotovenie a vyžadovalo školenú ruku autora.[7]

Oba nápisy sú súčasťou renesančnej výzdoby fasád – iluzívne nárožné kvádrovanie s červeno-bordovou farebnosťou sa uplatnilo na oboch objektoch. Na dome na Radlinského ulici 3 bolo kvádrovanie doplnené neobvyklou maľovanou úpravou korunnej rímsy, ktorá budila dojem, že je vytvorená z mramoru. Na tomto dome sa pri výskume potvrdila existencia typického architektonického prvku renesancie arkiera, pričom sa našli hneď dva, jeden nárožný a druhý nad prejazdom.[8](**obr.3,4**)

Na meštianskom dome na Radlinského ulici 2 bolo uplatnené celoplošné kvádrovanie, avšak len ryté linky bez ďalšej farebnej úpravy.

Napriek vyššie uvedenému, takto koncipované nápisy s didakticko-morálnym posolstvom na profánnych stavbách sú skôr raritou. Z prostredia Trnavy poznáme len tieto dva, ostatné nápisy sú umiestnené na sakrálnych stavbách ako je Kostol sv. Jána Krstiteľa, sv. Jozefa a v bývalom kláštore klarisiek. Z hľadiska obsahu ich radíme medzi nápisy dedikujúce, t .j. darované pod ochranu konkrétneho svätca,

Obr. 3. Dom na Radlinského 3, celkový pohľad na obe výtvarne riešené priečelia od severozápadu, stav po obnove.

alebo nápisy o fundáciách, čiže informujúce o založení, stavbe, dokončení, či renovácii stavby/diela.

V širšom regióne sa podobný nápis zachoval a je odprezentovaný na radnici v Pezinku. Je datovaný do polovice 17. storočia a súvisí s udelením privilégií slobodného kráľovského mesta Pezinku v roku 1647. Objekt radnice bol vybudovaný v rámci hospodárskeho a spoločenského rastu mesta a to zlúčením pôvodne dvoch samostatných objektov a ich následnou radikálnou prestavbou. Nápis prebieha vo vlyse pod korunnou rímsou po obvode celej trojkrídlovej stavby. Opäť je v novovekej kapitále, po obsahovej stránke ide o časti zo starého zákona, o prorokov Malachiáša a Jeremiáša (odkaz na spravodlivý súd). Budova radnice v tom čase plnila mnohé funkcie, bola tu súdna sieň, byt mestského sluhu, väznica, obchody či lekáreň.[9]

Vzhľadom na neobvyklú vzájomnú podobnosť uličných fasád oboch trnavských susediacich domov sa javí, akoby čerpali inšpiráciu z jedného zdroja. Pre obsahovú stránku textov – žalmy – sa ponúka ako najbližšia analógia práve pezinská radnica. Vyššie uvedené naznačovalo pred archívnym výskumom možnosť, že oba domy určitým spôsobom súviseli s radničnou funkciou. Konvenovalo by tomu aj ich bezprostredné susedstvo s parcelou trnavskej radnice. Archívny výskum však v tomto smere naše očakávania nesplnil, ako doložíme ďalej v tomto príspevku.[10]

Z uvedeného vyplýva, že nápisy boli súčasťou koncepcie výzdoby fasád. Uličné fasády stavieb (profánnych i sakrálnych) tvorili kulisu verejného priestoru ulíc a námestí, na ktorých sa odohrával celý hospodársky, spoločenský a politický život mesta. A tak meštianske domy, predovšetkým ich reprezentatívne fasády môžeme chápať aj ako proklamáciu sociálneho statusu majiteľov objektov, v ktorých sa zrkadlia ich svetonázorové stanoviská, postoje k aktuálnym témam, či momentálne módne trendy.

Poloha domov s nápismi na Radlinského ulici sa z dnešného pohľadu môže javiť ako druhoradá v porovnaní s lokalitou Trojičné námestie, či Hlavná alebo Štefánikova ulica, ktoré spájali dve hlavné mestské brány. Avšak z pohľadu historickej topografie sa oba domy nachádzali len kúsok od hlavného mestského trhoviska a čo je ešte výnimočnejšie, susedili s areálom radnice, ktorá ako najreprezentatívnejšia verejná budova bola v slobodných kráľovských mestách symbolom mestskej autonómie, legitimity a privilégií.[11]

Identifikovať majiteľa domu, ktorý je spojený s veľkolepo koncipovanou renesančnou fasádou je možné len na základe presného vročenia zachyteného buď priamo na objekte, alebo zaznamenaného v archívnych prameňoch.

V nápise meštianskeho domu na Radlinského ulici 3 je čiastočne zachované datovanie – prvé dve arabské číslice 16,[12] čo poukázalo na vznik jeho výzdoby v 17. storočí. (**obr.5**)

Nápis na meštianskom dome Radlinského ulici 2 je bez vročenia. Avšak v tomto dome sa ešte pred niekoľkými rokmi nachádzal na poschodí drevený trámový preklad, na ktorom bolo vyryté vročenie 1694 v ozdobnej kartuši.[13] Práve tento rok sa stal východiskom pri archívnom výskume oboch meštianskych domov.

Obr. 4. Dom na Radlinského 3, severozápadné nárožie s výzdobou a stopou po zaniknutom nárožnom arkieri, stav po obnove.

Dom na Radlinského ulici 2 zmenil práve v uvedenom roku 1694 podľa zápisov v daňových knihách mesta Trnava majiteľa.[14] V tomto roku je zapísaný ako vlastník Štefan Starinsky (Sztarinsky). Meštiansky dom bol až dovtedy viac ako desaťročie v rukách rodu Suňogovcov (Szunyogh) grófov z Jasenice a Budatína, pričom ako majiteľ je uvedený gróf Gašpar III. Suňog.[15] Pred Suňogovcami vlastnil dom rod Ujfaluši (Vyffalussy). V daňových knihách bol dvadsať rokov zapisovaný ako majiteľ barón Ondrej Ujfaluši.[16] Pozoruhodné je, že jeho dcéra Zuzana bola prvou manželkou grófa Gašpara III. Suňoga,[17] čo by mohlo vysvetliť zmenu vlastníctva domu v rámci už nového vyženeného príbuzenstva. V štyridsiatych rokoch 17. storočia daňové knihy ako vlastníka uvádzajú vdovu po Michalovi Coborovi (Czobor),[18] s najväčšou pravdepodobnosťou išlo o Zuzanu z rodu Turzovcov.[19] Z uvedeného je zrejmé, že dom bol v 17. storočí vo vlastníctve najprestížnejších šľachtických rodov.(**obr.6,7**)

Po Štefanovi Starinskom sa v Štátnom archíve v Trnave zachovala len jediná písomnosť, a to jeho závet spísaný (pravdepodobne vlastnou rukou) dňa 25.11.1714.[20] V závete je titulovaný ako vznešený a urodzený pán; v tom čase zastával funkciu trnavského vyberača kráľovského tridsiatku. Závet je bez podpisov testátora a svedkov a absentuje tiež pečať. Ako svedkovia sú uvedení Matej Jambrikovič a Juraj Šimovič. Z obsahu závetu je zrejmé, že bol spísaný narýchlo, pričom svoj dom v Trnave spolu s celým príslušenstvom zanechal svojej manželke Juliane a synovi Petrovi. Žiadne zbožné odkazy, či inštrukcie k miestu pochovania, ako bývalo bežné, testament neobsahuje. Matriky zomrelých z Trnavy z prelomu 17. a 18. storočia sa nezachovali, takže nemáme možnosť dozvedieť sa niečo bližšie o jeho osobe, napr. koľko mal rokov, kde bol pochovaný a čo bolo príčinou úmrtia. Jeho manželkou bola Júlia Pakajová (Pakay, Bokay), dcéra Beňadika (Benedikta) Pakaja, člena šľachtického rodu Pakajovcov z Veľkej Paky. Rod Pakajovcov sa dobre etabloval v Bratislave, kde vlastnil dom na Hlavnom námestí. Beňadik v mladosti študoval na Trnavskej univerzite, v dospelosti pôsobil vo funkciách komorského notára, koncipistu a tiež hlavného uhorského poštmajstra. V bratislavskej mestskej samospráve zastával viaceré pozície, bol senátorom, tiež richtárom.[21] Júlia, manželka Štefana Starinského, sa teda narodila v Bratislave, kde bola dňa 12.2.1669 vo farnosti sv. Martina pokrstená.[22] Nepodarilo sa nám zistiť kedy sa zosobášili so Štefanom. Podľa zachovaných matrík krstených sa im v Trnave narodili štyri deti: 20.8.1697 Anna Mária, 2.9.1703 Štefan[23] a 29.4.1712 dvojičky Peter a Jakub.[24] V roku 1714, v čase spísania závetu, bol živý iba Peter, pretože iba on a matka Júlia boli ustanovení za dedičov trnavského domu.

Ešte dva roky dom na Radlinského ulici 2 vlastnili dedičia po Štefanovi Starinskom ako to uvádzajú daňové knihy, ale už roku 1717 je ako daňovník zaznačený vznešený pán Ján Pulaj (Pulay).[25] V rukách tohto šľachtického rodu bol až do roku 1788. O ich významnom postavení v rámci trnavskej society svedčia krstní rodičia (z rodov Špačinský-Spacsay, Horváth, Suňog) detí, ktoré sa narodili Jánovi Pulaj a jeho manželke Barbore Šikeky (Sepe-

Obr. 5. Dom na Radlinského 3, južný kraj západnej fasády, detail „mramorovanej“ výzdoby korunnej rímsy, ktorej súčasťou je nápis so zvyškom datovania, stav po obnove.

ky).[26] V Trnave sa im podľa matričných zápisov postupne narodili deti: 17.11.1717 Ján, 30.7.1720 Anna Mária Barbora a 24.9.1726 Barbora Eva.[27] Nevieme koľko detí sa dožilo dospelého veku, ale keď Ján Pulay zomiera (asi v roku 1738) je ako majiteľka domu uvedená jeho vdova.[28] Františka Pulaja uvádzaného od roku 1752[29] ako vlastníka domu, môžeme stotožniť s ich ďalším potomkom, napriek tomu, že ho matriky neuvádzajú. Jeho manželkou bola Františka Čéry (Cséry). Z matrík poznáme len meno ich syna Alexandra narodeného 15.1.1762.[30] Vieme tiež, že mali ešte jednu dcéru Katarínu. Od roku 1778 na jedno desaťročie je v daňových záznamov ako majiteľka domu vedená iba vdova po Františkovi Pulajovi.

Dňa 13.3.1789 bola spísaná kúpnopredajná zmluva, podľa ktorej predala vdova Františka Čéri[31] (aj za svoju dcéru Katarínu) svoj dom na „Starom trhu“ o veľkosti 278 štvorcových siah Jozefovi (!) Šinkovičovi (Schinkovics) a jeho manželke Alžbete Sečéniovej (Szecsén) za 4 700 zlatých vrátane majera a záhrady.[32] V septembri roku 1803 boli do domu Jozefa Šinkoviča vyslaní dvaja trnavskí senátori, aby podali správu o stave domu, z dôvodu jeho vhodnosti na prenájom pre členov Preddunajskej dištriktuálnej súdnej tabule. Ich spáva vôbec nevyznela lichotivo v prospech majiteľa. Bolo konštatované: „Starobou poškodený vstup, studňa niekoľko rokov nečistená, kočiareň v dezolátnom stave, ani vstup na poschodie nie je pohodlný, vidieť, že do strechy zateká, i keď majiteľ na vlastné náklady nechal vymaľovať dve izby“.[33]

Jozef Šinkovič bol advokátom. Jeho druhou manželkou bola Veronika Bartáková, ich dátum sobáša nepoznáme. Aj pre ňu to bolo druhé manželstvo. Jej prvým manželom bol Imrich Pauly, trnavský mestský fiškál. V matrikách je označovaný ako šľachtic, a s najväčšou pravdepodobnosťou ho môžeme spojiť s rodom Pauly, ktorého člen Ondrej Pauly získal šľachtický titul v roku 1765.[34] Veronike Bartákovej a Imrichovi Paulymu sa postupne v priebehu rokov 1779 – 1795 v Trnave narodilo desať deti ako to zaznamenávajú matriky krstených.[35] Z testamentu, ktorý spísala Veronika v marci roku 1808 sa dospelého veku dožili len štyri deti.[36] Podľa neho sa mal dom, polia a vinohrad (spolu s hnuteľnými vecami) predať a vyplatiť dlhy a pohľadávky. Za dedičky ustanovila svoje tri dcéry. Synovi Štefanovi, napriek jeho zlému správaniu voči testátorke, zanechala materinskú čiastku. Poručníkom nedospelých dcér – Veroniky a Nepomuceny sa mal stať jej terajší manžel Jozef Šinkovič. Jemu zanechala hospodárske náradie a dobytok, šesť fliaš s jeho menom, pričom ho žiadala, aby aj naďalej viedol spor s pánom Sárkanym; v prípade úspechu, mala vymožená čiastka pripadnúť jej dcéram. Pravdepodobne sa dražba majetku nekonala, pretože dom bol predaný podľa kúnopredajnej zmluvy, spísanej 23.3.1821 až Františkovi Šimekovi (Schimek, Schűmek) a jeho manželke Magdaléne Bertold za 16 000 zlatých.[37] Šimek bol obchodník s vínom, a za trnavského mešťana bol prijatý 10.1.1825.[38] Prišiel do Trnavy z Nového Mesta nad Váhom. Práve týmto predajom začína úplne nová kapitola v dejinách domu. Šimek totiž prestaval dom na hostinec. V roku 1835 sa musela uskutočniť nejaká dohoda medzi Šimekom a mestom (kúpnopredajná zmluva sa nezachovala), pretože v uvedenom roku si podľa daňových kníh zväčšil rozlohu svojho majetku o 12 štvorcových siah (cca 43m2)[39] a mesto - teda radnica si o toľko isto rozlohu zmenšila (dovoľovala im to vzájomná poloha parciel, pretože zadnými časťami parciel spolu susedili). Takáto rozloha parcely sa zachovala až do súčasnosti. Je pravdepodobné, že dôvodom tejto zmeny mohla byť rozsiahlejšia prestavba domu. Františka Šimeka máme zachyteného ako majiteľa domu ešte aj v roku 1859.

Ako už bolo napísané vyššie, pretože nápisy na oboch meštianskych domoch vykazujú značnú (obsahovú i formálnu) zhodu, aj renesančnú úpravu meštianskemu domu na Radlinského ulici 3 prisudzujeme majiteľovi, ktorý nehnuteľnosť vlastnil na konci 17. storočia. Podľa daňových záznamov už od šesťdesiatych rokoch 17. storočia je ako daňovník zapisovaný Pavol Orbán.[40] Ten mal pôvodne vo vlastníctve len dom o veľkosti jednej usadlosti a až niekedy na prelome 70. a 80. rokov 17. storočia svoj majetok rozšíril (kúpou) o ďalší susedný dom

Obr. 6. Dom na Radlinského 2, celkový pohľad na uličné – severné priečelie, stav po plošnom reštaurátorskom odkryve.

patriaci Šimonovi Handlerovi.[41] Od tohto obdobia je už zdaňovaný celý dom o veľkosti dvoch usadlostí, to znamená, v takom rozsahu ako ho poznáme dnes. Práve Pavlovi Orbánovi pripisujeme veľkú renesančnú prestavbu domu spojenú s reprezentatívnou úpravou fasády.

V Trnave na prelome 17. a 18. storočia žilo viacero rodín s priezviskom Orbán (Štefan, Ján). Z dôvodu nekompletnosti cirkevných matrík pre toto obdobie máme obmedzené informácie o genealogických pomeroch tohto rodu. Predpokladáme, že išlo o priamy príbuzenský pomer – súrodencov. Pavol Orbán niekedy pred rokom 1706 zomiera, pretože od tohto roku je ako daňovníčka uvádzaná jeho manželka už ako vdova. To sa však po niekoľkých rokoch mení, keďže už v roku 1714 je ako vlastník domu zaznačený barón Tomáš Maholáni (Maholány).[42] Ten mal za manželku Alžbetu Orbánovú, a teda je predpoklad, že Alžbeta bola dcérou Pavla Orbána a vlastníctvo domu stále, i keď nepriamo, zostalo v rukách rodu Orbán. Týmto majetkovým transakciám v rámci rodu by nasvedčovala aj ďalšia zmena, keď v roku 1726 je v pozícii vlastníka zapísaný iný Pavol Orbán. Keďže genealogické bádanie sťažuje, ako už bolo povedané, nekompletnosť matrík, predpokladáme, že bol tiež synom Pavla Orbána. Obaja Tomáš Maholáni aj Pavol Orbán sú zaznačení v roku 1725 ako prísediaci Bratislavskej súdnej stolice.

Priamy genealogický údaj zachytávajú matriky, kde sa dozvedáme o krste Juliany Kláry, dcéry Pavla Orbána a Anny Márie Martoňai (Martonyai). Krst sa uskutočnil dňa 27.12.1720 a ako krstní rodičia sú zaznačení vznešený pán Ladislav Korlátko s manželkou.[43]

Po smrti Pavla prebrala zodpovednosť za dom jeho manželka, keďže v roku 1746 je ona zapísaná ako vlastníčka. Táto situácia trvala len krátko, pretože v kúpnopredajnej zmluve, spísanej dňa 30.4.1749 pred trnavským richtárom, je za predávajúcu stranu uvedený barón Tomáš Maholáni. Dom spolu s poľnosťami, nachádzajúcimi sa mimo mestských hradieb, kúpil vznešený pán Ján Šimonfi (Simonffy) za 2 500 zlatých.[44] Ako to dokladá matrika prijatých mešťanov, Ján Šimonfi bol fiškál a do Trnavy prišiel z Trenčianskej župy, z lokality Horenicz.[45] Veľmi rýchlo sa etabloval v mestskej správe; je zaznačený ako senátor a opakovane niekoľko rokov zastával pozíciu richtára, konkrétne v rokoch: 1756 – 1761, 1764 –1768, 1773 –1776. V archíve sa zachovalo niekoľko písomností, ktoré lepšie ilustrujú život mestského patriciátu okolo polovice 18.storočia. Tak sa dozvedáme, že Ján Šimonfi si v záhrade svojho domu zamýšľal postaviť filagóriu (záhradný domček), pričom si na tento zámer objednal a zakúpil tehly, škridly a korýtka na strechu z mestskej tehelne. V priebehu stavby bolo potrebné ešte niekoľko tisíc tehál na vystavenie záhradného múru, ktoré však podľa svedectva neboli zaplatené.[46] Podotýkame, že práve v období, keď došlo k výstavbe filagórie a následne k tomuto sporu, zastával Ján Šimonfi pozíciu richtára. Podľa závetu spísaného v roku 1774, ktorý v roku 1775[47] pozmenil, chcel byť pochovaný do krypty františkánskeho kostola vedľa prvej zosnulej manželky Zuzany. Dom a iné nehnuteľnosti pôvodne zamýšľal predať, avšak zámer zmenil a dom zanechal svojmu bratovi Jakubovi Šimonfimu, o ktorom sa v pôvodnom závete píše, že bol fiškálom nitrianskeho biskupa a preto mu Ján zanecháva knihy a právnickú literatúru. V závete určil pobožné odkazy miestnym rehoľným rádom, ľuďom, ktorí žili v jeho domácnosti a priateľom peňažné odkazy. Zároveň požiadal magistrát, aby vyslal deputáciu na spísanie pozostalosti, z ktorej sa mali vyplatiť všetky pohľadávky i testamentárne odkazy. A tak po smrti Jána Šimonfiho[48] bol 27.10.1775 testament otvorený a následne 30. a 31.10.1775 bola do jeho domu vyslaná deputácia za účelom spísania hnuteľného majetku. Celá podrobne spísaná správa tak poskytuje obraz nielen o tomto dome, ale o zariadení meštianskych domov vyššej spoločenskej vrstvy. Exekútori prešli celým domom a každú hnuteľnú položku zapísali.[49] So súpisom začali v izbe označenej ako rodinná izba, v nej sa nachádzal oválny stôl, stoličky, rohová skrinka na uschovávanie chleba, zrkadlo v čiernom ráme, dvoje hodiny a na stenách viselo niekoľko obrazov. Ďalej pokračovali so súpisom v kuchyni, z nej zaznačili viac ako tridsať položiek- rôzne sekačky, struháky,

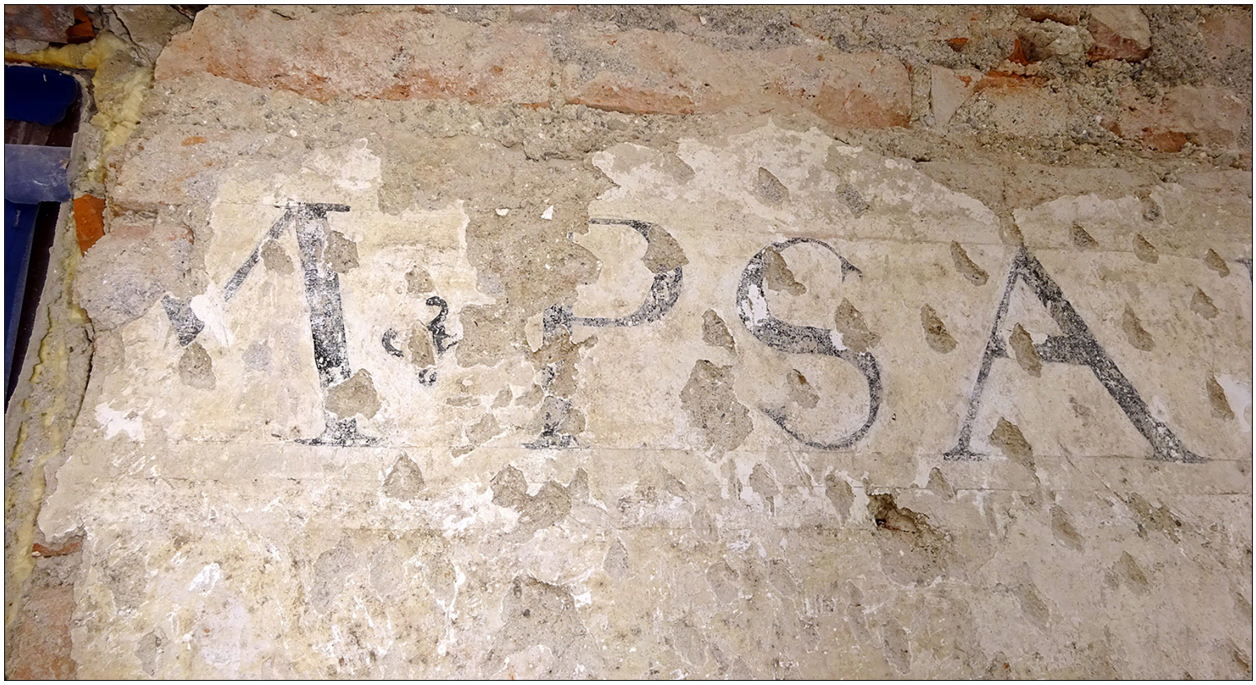

Obr. 7. Dom na Radlinského 2, uličné – severné priečelie, detail nápisu, stav po plošnom reštaurátorskom odkryve.

valček, hrnce, železná lopata, ale tiež špeciálne náčinie - mlynček a krabička na kávu, inštrumenty na varenie čokolády. Hneď vedľa kuchyne sa nachádzala malá izba, ktorej dominoval stôl z hrabu, ďalej miestnosť dopĺňala zelená pohovka a iný stôl. Na stenách viselo niekoľko obrazov s vyobrazením svätých. Ďalšiu izbu, ktorú popísali ako veľká izba pri rondeli, môžeme identifikovať ako nárožnú s arkierom. V nej sa nachádzal štvorcový stôl, iný menší stolík, skriňa so šuflíkmi. Zariadenie izby dopĺňali zrkadlo, svietniky, hodiny, tiež obrazy a historická zbraň. Bolo tu aj niekoľko servírovacích náčiní – poháre, časa na absint, veľký pohár, poháre na tokajské víno, tácky,.... S touto miestnosťou susedila menšia miestnosť, kde sa nachádzala skriňa na úschovu písomností, závesné hodiny, tiež barometer, obrazy, ale aj servis ako porcelánové fľaštičky, amfora na kávu a tácky. Exekútori pokračovali so súpisom vo veľkej miestnosti, pravdepodobne išlo o najvýchodnejšiu miestnosť pretože bola označená ako veľká izba oproti domu Pullaja. Okrem písacieho stola a stolíka, izbu zútulňovali zrkadlo, ikony, rôzne obrazy; zasklené i na papieri. V poradí ďalšia bola popísaná letná/južná izba. Jej inventár pozostával z okrúhleho stola, skrine na písomnosti, stoličiek, niekoľkých obrazov a tiež niekoľkých kusov holíčskej fajansy. Ostatné zariadenie skôr pripomínalo sklad – medené inštrumenty na chladenie vína, koryto, nádoby na uskladnenie plodín, merice, ale tiež kameň na brúsenie nožov. Pivnica podľa súpisu bola plná vína. Záhradnú budovu môžeme asi identifikovať ako filagóriu, o ktorej sme sa zmienili už vyššie; tu sa nachádzali hnuteľné veci patriace zosnulému Jánovi Šimonfimu, ďalej 8 kresiel v červenej koži, niekoľko obrazov. Spísané bolo aj všetko prádlo, bielizeň, obrusy, uteráky..., lôžkoviny zomrelého. O dva dni neskôr exekútori spísali nehnuteľný a hnuteľný majetok aj vo vinohrade v Suchej nad Parnou. Vo vinici stála prešovňa, ktorá sa skladala z izby, kuchyne a lisovne. V izbe sa nachádzal veľký stôl, niekoľko stolíc a lavíc, steny ozdobovali obrazy. Podľa zariadenia slúžila táto miestnosť pravdepodobne na stretávanie sa väčšieho počtu ľudí za účelom zisťovania kvality novej úrody (koštovky). Kuchyni dominoval dlhý stôl a lavica a nachádzalo sa tu náčinie na rýchlu prípravu jedla. Lisovňa bola zariadená nástrojmi na prípravu vína- kade, lis, kanvice... Dražba hnuteľných vecí sa uskutočnila dňa 11.11.1775. Predalo sa všetko, k najdrahším položkám patrili písacie stoly, závesné hodiny, ale aj luxusnejšie časti oblečenia ako tunika, črievice, plášť, hodvábne opasky (zelený, červený); zaujímavosťou boli dva strieborné meče/šable, pričom hodnota jedného sa rovnala cene za živého koňa. Rozpredalo sa všetko víno a predala sa aj záhrada. Získaná suma (takmer 4 000 zlatých) pokryla všetky pohľadávky Jána Šimonfiho, okrem pobožných odkazov a finančných darov určených v testamente. Po smrti Jána Šimonfiho sa totiž s nevyplatenými účtenkami obrátilo na exekútora testamentu Jána Komaroniho (Komarony) niekoľko desiatok veriteľov. Boli medzi nimi účtenky za posledné cca štyri roky za stolárske, remenárske, kováčske a krajčírske práce, s presným rozpisom prác a dátumom, kedy boli vykonané. Zachovali sa aj účty za samotný pohreb (zvonenie, uloženie do krypty, truhlu, čierne súkno, atď.). Podľa zoznamu liekov (položky zaberajúce šesť plných strán liečiv) z lekárne U zlatého Jednorožca, ktoré boli doručené v rokoch 1774 – 1775 Jánovi Šimonfimu a aj účteniek od lekára, môžeme len predpokladať, že v posledných mesiacoch ho trápili viaceré zdravotné ťažkosť.[50] Jeho brat Jakub Šimonfi vlastnil zdedený dom až do svojej smrti, pretože v roku 1795[51] sú ako platitelia dane uvedení dedičia po Jakubovi Šimonfim. Jeden z dedičov Ján Šimonfi nakoniec v roku 1798 celý dom predáva Eberhardovi Valcovi (Valcz, Waltz) a jeho manželke Kataríne Posenhammer za 5 150 zlatých.[52] Známy vinársky trnavský rod Valcovcov tak naštartoval svoju expanzívnu obchodnú politiku s vínom práve v tomto dome. Eberhard najprv zameral svoje podnikanie na prevádzku hostincov, ale až jeho manželka, ktorá sa po jeho smrti ujala celého podniku, nastolila nový smer podnikania vo veľkoobchode s vínom. S jej osobou je spojený veľký projekt výstavby pivníc na uskladnenie vína v bývalej jezuitskej záhrade Stelle, ktorý sa stal základom pre export vína do zahraničia. To už mal ale v rukách jej syn Anton Valc.[53] Keďže rodina svoje podnikanie zacielila iným smerom, Katarína Posenhamer nakoniec roku 1829 predáva svoj dom na Radlinského ulici 3 Šimonovi Stőckerovi a jeho manželke Anne Cesnek (Czesznek) za 12 800 zlatých.[54]

Z napísaného je zrejmé, že oba domy prešli približne rovnakým vývojom: v 17. a v 1. polovici 18. storočia boli vo vlastníctve významných šľachtických rodov a až od polovice 18. storočia sa postupne ich majitelia zapájajú do fungovania mestskej samosprávy, dokonca v nej zastávajú najvyššie pozície.

Šľachtické rody, ktoré sa usádzajú v Trnave z dôvodu pracovných záležitostí, či univerzitných štúdií mladších členov rodu, prinášajú do tunajšej mestskej society nové módne trendy, ktorých inšpiráciu možno hľadať i v cestách do európskych metropol. Je pravdepodobné, že svoj spoločenský status demonštrovali aj na reprezentatívnej úprave fasád svojich domov, čím sa snažili vyčleniť spomedzi bežnej mestskej komunity. Je však možné, že sa stali inšpiráciou aj pre ďalších majiteľov domov, ktorí potom podobne reprezentatívne obnovovali svoje domy. To, že Trnava bola v renesancii bohatá popri arkieroch aj na iné typické renesančné architektonické prvky, napr. strešné atiky, svedčí Jägrova veduta z rokov 1740 – 42. Zachytáva okrem radnice a univerzitných budov, asi desať meštianskych domov s atikami.

Pozoruhodné však je, že sa do takejto okázalej reprezentačnej úpravy domov pustili ich majitelia na konci 17. storočia, poznačeného tureckým nebezpečenstvom a protihabsburskými povstaniami, ale najmä po dvoch veľkých požiaroch v Trnave – r. 1666 a 1683.

Väčšina štúdií orientovaných na výskum šľachty v mestách sa zameriavala najmä na ich sumár, resp. ich lokalizáciu v rámci topografie mesta na základe rôznych súpisov šľachty, či mestských daňových kníh.[55] Na rozdiel od nich sa tento príspevok snažil prepojiť konkrétne šľachtické rody s reprezentatívnymi úpravami dvoch meštianskych domov, ktorými usilovali o prezentáciu svojho spoločenského statusu vo verejnom mestskom priestore. Tu sa nám ale vynára otázka. Ak takto okázalo proklamovali svoje postavenie súkromní vlastníci domov, ako mohla byť vyzdobená najreprezentatívnejšia budova mestskej komunity – radnica? Z dôvodu rozsiahlej prestavby radničného areálu to už ale nezistíme.

Z napísaného je však zrejmé, že i Radlinského ulica bola v minulosti Trnavy zaujímavou lokalitou a nie všetky meštianske domy na nej vydali svoje poklady.

Fotografie: Z. Rábiková.

Poznámky

[1]Keďže je epigrafia pomocná historická veda, ktorej predmetom výskumu sú nápisy, vychádzali sme v tomto príspevku z jej metodológie a terminológie. Za paleografické látky sa obvykle pokladá papyrus, pergamen a papier. Viac k tomu pozri: ŠEDIVÝ, Juraj a kolektív: *Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov.* Univerzita Komenského v Bratislave: Bratislava 2013; novšie: ŠEDIVÝ, Juraj: *Historické nápisy a ich nosiče*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2019.

[2]K okolnostiam nálezu a následnej reštaurátorskej obnove fasády pozri: KAZIMÍR, Milan – RÁBIKOVÁ, Zuzana: Jedinečný objav na fasádach domu na Radlinského ulici 3 v Trnave. In: *Novinky z radnice, roč. XVII, č. 9, 10/2006*, s. 11 – 14. Koreň, Peter: Reštaurovanie korunnej rímsy, vlysu a architrávu na meštianskom dome na Radlinského ulici č.3 v Trnave, 2006. Uložené v archíve Krajského pamiatkového úradu Trnava (ďalej len KPU Trnava), inv.č. R 475.

[3]Podčiarknuté slová alebo časti slov v latinskom texte v nápise chýbali. Preklad podľa: Sväté písmo Starého a Nového zákona. Slovenský ústav svätého Cyrila Metoda. Rím 1995. Žalm 34 (33), Pán, záchranca spravodlivých, verš 12 – 15, s. 1039.

[4]Hudák, Peter a kol.: *Trnava, meštiansky dom, Radlinského 2, architektonicko-historický výskum,* 2023. Materiál je archivovaný na KPÚ Trnava. V archih tektonicko-historickom výskume nie je zachytená výzdoba uličnej fasády obsahujúca nápis. Tieto nálezy boli objavené až reštaurátorským výskumom v roku 2023, z ktorého zatiaľ nebola spracovaná správa. Reštaurátorský výskum realizoval akad. mal. Milan Král.

[5]Podčiarknuté slová alebo časti slov v latinskom texte v nápise chýbali. Preklad podľa: Sväté písmo Starého a Nového zákona. Slovenský ústav svätého Cyrila Metoda. Rím 1995. Žalm 37 (36), Údel zlých a údel spravodlivých, verš 25, s. 1044.

[6]V stredoslovenských banských mestách už zo 16.storočia je na fasádach zachovaná výtvarná výzdoba predstavujúca napr. Šalamúnov súd, či cyklus alegórií Cností. Odkazy na súd, či starozákonného Jóba treba dať do kontextu s novým konfesionálnym učením. Avšak technické riešenie nápisov v banských mestách, či na východnom Slovensku – v regióne Spiša a Šariša je voči trnavským maľovaným nápisom, úplne odlišné, pretože mu domio nuje sgrafito. Pozri: SMOLÁKOVÁ, Mária: Nástenná maľba. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava: SNG, Slovart, 2009, s. 291 – 294. SMOLÁKOVÁ, Mária: *Sgrafito*. Tamže, s. 295 – 297. ČOVANOVÁ- JANOŠÍKOVÁ, Zuzana: *Renesančná nástenná maľba a sgrafito na území Spiša a Šariša.* Doktorská dizertačná práca. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta, Katedra dějin umění, 2018.

[7]V písmenách sa striedajú vlasové a tieňové ťahy, čo im dodáva eleganciu a vyváženosť. Autor/autori nápisov použili pri literách rôzne ozdobné prvky – serifa, ktorá predlžuje vrcholok alebo pätu litery, čo je evidentné pri literách M,N, A; písmeno S má rozštiepené ukončenie. V nápise na Radlinského ul.2 bol použitý pomocný znak- delidlo v tvare kosoštvorca, ktorého vrcholy prechádzajú do rozviliny, ref.1.

[8]Výskum fasád meštianskeho domu na Radlinského ulici 3 potvrdil hodnovernosť najznámejšej veduty Trnavy od Jozefa Jägra z rokov 1740 –1742, na ktorej je zachytený dom na Radlinského 3 aj s nárožným arkierom. Existencia ďalšieho arkiera nad prejazdom však bola prekvapením, ref. 2.

[9]Podľa: SABADOŠOVÁ, Elena: *Dodatkový stavebno-historický výskum objektu Stará radnica v Pezinku*. Bratislava, február 2002. Informácie čerpané z interného materiálu: Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky, Krajský pamiatkový úrad Bratislava, 2015.

[10]K stredovekej parcelácii trnavskej radnice pozri: Žuffová, Jaroslava – Kvetanová, Gabriela: Počiatočné etapy vývoja trnavskej radnice. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3*, Pamiatkový ústav, regionálne stredisko v Trnave, Trnava 2000, s. 3 – 18.

[11]SZEGHYOVÁ, Blanka: Topografia súdnictva: Lokality, objekty, artefakty a symboly mestskej spravodlivosti v ranonovovekom Uhorsku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo, roč. 5, č. 1*, 2017,s. 9 – 27.

[12]Zvyšné dve číslice datovania boli zničené novým štítovým múrom pri dostavbe uličného krídla v baroku. Ref.2

[13]Na existenciu trámu s vročením, ktorý je dnes uložený u umeleckého stolára p. Dendiša, nás upozornil Pavel Ďurko, za čo mu na tomto mieste ďakujeme.

[14]MV SR, Štátny archív v Trnave, fond Magistrát mesta Trnava (ďalej MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava), Daňové knihy 1694, IIIb/97– 1694/95, IIIb/98.

[15]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1682, IIIb/84 – 1692/93, IIIb/93.

[16]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1655, IIIb/77- 1674, IIIb/83.

[17]Informácie o rodoch sme čerpali z materiálu: NAGY, Iván: *Magyarország családai. Rod Suňog*. Dostupné na internete: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/tizedik-kotet-9475/szunyogh-csalad-jeszeniczei-es-budetini-grof-es-nemes-B229/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfTmFneWl2YW5fMSJdfSwgInF1ZXJ5IjogInN6dW55b2doIn0 zo dňa 10.6.2024.

[18]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1641, IIIb/73 – 1648, IIIb/75.

[19]Rod Cobor. Dostupné na internete: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/harmadik-kotet-1435/czobor-csalad-czobor-sz-mihalyi-grof-1B66/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfTmFneWl2YW5fMSJdfSwgInF1ZXJ5IjogImN6b2JvciJ9 zo dňa 10.6.2024.

[20]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Testamenty, kart. 3, fascikel č.32, no. 9.

[21]FEDERMAYER, Frederik: *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava, 2003, s. 154 – 155.

[22]MV SR, Štátny archív v Bratislave, Fond Zbierka cirkevných matrík, (ďalej MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky), krstených r. 1665 – 1676, inv. č.5. Ako rodičia sú uvedení Benedikt Pakay a Alžbeta Fejerváry. Údaje z matrík sú čerpané zo stránky: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R7H-CPH?i=104&wc=9P3Y-C6J%3A107654301%2C107722701%2C121560301%2C121600201&cc=1554443 zo dňa 10.6.2024.

[23]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky krstených r. 1690 – 1706, inv.č.2416.

[24]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky krstených r. 1706 – 1719, inv.č.2417.

[25]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1717, IIIb/129. Jánovi Pulajovi bol udelený šľachtický titul v roku 1711. Dostupné na internete: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/kilencedik-kotet-796B/pullyai-csalad-88E4/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfTmFneWl2YW5fMSJdfSwgInF1ZXJ5IjogIlB1bGF5In0 zo dňa 10.6.2024. Ján Pulaj zastával funkciu bratislavského stoličného notára, podľa: MV SR, Štátny archív v Bratislave. Bratislavská župa I. B. Súdne písomnosti. 1. Občianske B) Spory pred župným občianskym súdom. Zväzok I. 1612 – 1769. Inventár. č. 210.

[26]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky krstených v r. 1690 – 1706, inv.č. 2416. Barbora bola pokrstená 15.11.1692; ako rodičia sú uvedení Michal Šipeky a Helena.

[27]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky krstených r. 1707 – 1719, inv.č. 2417. r.1720 – 1722, inv. č. 2418, r.1722 – 1753, inv.č.2418.

[28]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1737/38, IIIb/159.

[29]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1752, IIIb/177. František Pulaj zastával viaceré posty v rámci Bratislavskej stolice – bol stoličným podnotárom, prísažným, slúžnym. K tomu pozri: Ref. 25.

[30]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky krstených r. 1754 – 1772, inv.č. 2419.

[31]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky, pochovaných r. 1781 – 1816, inv.č. 2439; dňa 15.6. 1791 zomrela vo veku 56 rokov.

[32]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Pozemkové knihy, Liber fundi, II m/3. Kúpnopredajná zmluva je spísaná v nemeckom jazyku. Ako kupujúci je zapísaný Ján Šinkovič, avšak v ostatných zápisoch v daňových knihách sa uvádza výhradne Jozef Šinkovič, preto tu upozorňujeme na chybu v mene v zápise zmluvy.

[33]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Deputationalia, škat.38, kart 2, fascikel č.96 , no. 33. Obhliadka sa uskutočnila dňa 20.septembra 1803 a správu spísali senátori Imrich Marlók a František Kanovič o dva dni neskôr 22.septembra. O niekoľko rokov neskôr dňa 7.11.1811 však iní vyslanci mesta riešili ďalší spor medzi Jozefom Šinkovičom a jeho nájomcom Alexandrom Mikovínim (Mikovényi). Pozri: MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Deputationalia, škat.44, kart 2, fascikel č.109 , no. 25.

[34]Ondrej Pauly je u Nagy Iván-a označovaný ako trnavský richtár, my sme ho v zozname richtárov nenašli. Dostupné na internete: https://www.arcanum.

com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/kilencedik-kotet-796B/pauly-csalad-7EDD/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfTmFneWI2YW5fMSJdfSwgInF1ZXJ5IjogInBhdWx5In0

zo dňa 10.6.2024.

[35]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky krstených r. 1777-1785, inv.č. 2420: krsty dňa 21.10.1777 Štefan a Juraj, dňa 26.1.1779 Veronika, dňa 3.9.1780 Klára a Rozália, dňa 4.5.1783 Anna Mária, r. 1786 – 1798, inv.č. 2421: krsty dňa 16.7.1791 Alojzia, dňa 15.7.1793 Veronika Augusta, dňa 30.5.1795 Jozef Ján, dňa 27.10.1798 Mária Nepomucena.

[36]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Testamenty, kart. 3, fascikel č.20 , no. 27. dňa 8.3.1808.

[37]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Pozemkové knihy, Liber fundi, III m/5. Pri predaji si Šinkovič stanovil jednu podmienku a to, že až do sviatku sv. Michala (29.9.) si vyhradzuje právo na voľný apartmán s troma izbami a kuchyňou zo strany Waltza, čiže západnú časť domu.

[38]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Matricula civium Tyrnaviensium 1708 – 1892.

[39]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1834/35, IIIb/292.

[40]Rod Orbánovcov získal armáles už v roku 1593, pričom najvýznamnejší predstaviteľ rodu Pavol Orbán z Trnavy dokonca získal v roku 1679 titul baróna. K rodu Orbán pozri: STREŠŇÁK, Gábor – FEDERMAYER, Frederik – TANDLICH, Tomáš – PONGRÁCZ, Denis – RAGAČ, Radoslav: *Šľachta Bratislavskej stolice*. Bratislava, Luigi, 2004, s. 301 – 302. MV SR, Štátny archív v Trnave, fond Magistrát mesta Trnava, Daňové knihy 1669, IIIb/81- 1706, IIIb/111.

[41]Šimon Handler popredný trnavský obchodník bol v istom období zvolený za cechmajstra trnavských obchodníkov a zastával aj pozíciu trnavského špitálmajstra. Viac k rodu Handler pozri: ref.40, s.159 – 160. MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1674, IIIb/83 – 1682, IIIb/84.

[42]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1714, IIIb/125.

[43]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky krstených r. 1720 – 1722, inv.č. 2418.

[44]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Pozemkové knihy, Liber fundi II m/1.

[45]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Matricula civium Tyrnaviensium 1708 – 1892. Horenicz – pravdepodobne ide o lokalitu Horenice, časť obce Lednické Rovne.

[46]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Deputationalia, škat.10, kart 2, fascikel č.28, no. 24. Vo svedectvách oboch strán sa popisuje celý priebeh sporu v rokoch 1756 – 1762.

[47]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Testamenty, kart. 3, fascikel č.15 , no. 31

[48]MV SR, ŠA v Bratislave, Cirkevné matriky, zomrelých, r. 1748 – 1780, inv.č. 2438. Ján Šimonfi zomrel 26.10.1775 vo veku 78 rokov a pochovaný bol do krypty františkánskeho kostola, ako si to žiadal v testamente.

[49]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Deputationalia, škat.16, kart 2, fascikel č.43, no. 44.

[50]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Deputationalia, škat.17, kart 2, fascikel č.45, no. 8.

[51]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Daňové knihy 1784, IIIb/211- 1794, IIIb/229.

[52]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Pozemkové knihy, Liber fundi II m/3. záznam o predaji je zo dňa 27.1.1798.

[53]Viac k rodu Valcovcov pozri: ŠIMONČIČ, Jozef: Sága rodu Valcovcov alebo z dejín vinárskych závodov v Trnave. In: ŠIMONIČ, Jozef (ed.): *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava: B-print, 1998, s. 222 – 223.

[54]MV SR, ŠA v Trnave, MG Trnava, Pozemkové knihy, Liber fundi II m/6. záznam o predaji je zo dňa 21.4.1829.

[55]DUCHOŇOVÁ, Diana: K problematike aristokracie v Trnave v 17. a 18. storočí. In: *Forum historiae, č. 2*, 2008, pozri aj: ref.21.

Historische Inschriften an den Fassaden profaner Bauten am Beispiel der Funde aus Tyrnau (Trnava)

Die bildnerische Verzierung der Fassaden der Bürgerhäuser rundete in der Vergangenheit die Kulisse öffentlicher Räume von Städten ab. Die Fassaden waren zugleich eine Stelle, wo die Hausbesitzer ihren Sozialstatus präsentieren konnten, mit dem sie sich entweder abgrenzten oder in die Stadtgemeinschaft einschlossen.

In Tyrnau (Trnava) wurden in den letzten Jahren bei Renovierungen von Häusern Inschriften gefunden, die ein Bestandteil der renaissancezeitlichen Verzierung der Hausfassaden waren. Die Inschriften wurden an zwei benachbarten Häusern in der Radlinský-Straße entdeckt, die aus heutiger Sicht als eine nachrangige Straße erscheint, doch den Namen der Hausbesitzer nach in der Vergangenheit eine bedeutende Lage war. Die Häuser befinden sich in der Nachbarschaft des Rathauses – des Inbegriffs der städtischen Autonomie. Die Inschriften an den beiden Bürgerhäusern weisen sowohl inhaltlich als auch in der Form große Ähnlichkeit auf. Sie sind in der frühneuzeitlichen Kapitale aufgeschrieben, die angesichts ihrer Repräsentativität insbesondere in öffentlichem Raum ihre Anwendung fand. Aus inhaltlicher Sicht werden beide Inschriften zu den didaktischen Inschriften gezählt, da sie beiden nämlich Psalmen sind, welche eine Sittenbelehrung darstellen und zwar, dass ein gerechter Mensch nichts fürchten muss. Die Archivforschung konzentrierte sich auf das Herausfinden der vormaligen Hausbesitzer, mit denen derlei Ausgestaltung der Fassaden in Verbindung gebracht werden könnte. Es ist gelungen, konkrete Adelsfamilien mit den repräsentativen Umgestaltungen der beiden Bürgerhäuser in Verbindung zu bringen, mit denen sie vermutlich versuchten, ihren gesellschaftlichen Status im öffentlichen städtischen Milieu zu repräsentieren. Durch die Untersuchung wurde festgestellt, dass die beiden Häuser ungefähr eine gleiche Entwicklung erfuhren. Im 17. Jahrhundert und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts waren sie im Besitz bedeutender Adelsfamilien, und erst ab der Mitte des 18. Jahrhunderts begannen ihre Eigentümer sukzessiv sich in den Betrieb der städtischen Selbstverwaltung einzufügen, sie bekleideten darin sogar die höchsten Posten.

Abbildungen

Abb.1. Vedute Tyrnaus von Josef Jäger von 1740 –1742. Legende: der Ring markiert Häuser in der heutigen Radlinský-Str. 3 (Eckhaus) und das ostseits angrenzende Haus in Radlinský-Str. 2, die Ellipse markiert die Bebauung auf dem Flurstück (Parzelle) des Rathauses.

Abb. 2. Flurkarte (Katasterkarte) Tyrnaus von 1895. Legende: der Ring markiert die Häuser in der heutigen Radlinský-Str. 3 (Eckhaus) und das ostseits angrenzende Haus in Radlinský-Str. 2, der Pfeil markiert das Rathausgebäude.

Abb. 3. Das Haus in der heutigen Radlinský-Straße 3, die Gesamtansicht auf die beiden bildnerisch ausgestalteten Frontwände vom Nordwesten, Stand nach der Instandsetzung.

Abb. 4. Das Haus in der heutigen Radlinský-Straße 3, die nordwestliche Gebäudeecke mit der Verzierung und der Spur von einem untergegangenen Eckerker, Stand nach der Instandsetzung.

Abb. 5. Das Haus in der heutigen Radlinský-Straße 3, der Südrand der Westfassade, ein Detail der „marmorierten“ Verzierung des Hauptgesimses, deren Bestandteil auch eine Inschrift mit einem Datierungsrest ist, Stand nach der Instandsetzung.

Abb. 6. Das Haus in der heutigen Radlinský-Straße 2, die Gesamtansicht von der straßenseitigen, nördlichen Frontseite, Stand nach der flächigen restauratorischen Freilegung.

Abb. 7. Das Haus in der heutigen Radlinský-Straße 2, die straßenseitige, nördliche Frontwand, ein Detail der Inschrift, Stand nach der flächigen restauratorischen Freilegung.

Nové archeologické pramene po 60 rokoch

Majer na odchyt divých kačíc, ľudovo nazývaný Kačenáreň, dal v Kopčanoch postaviť František Lotrinský zhruba medzi rokmi 1736 – 1750. Majer, ktorý pozostával z jazera so záhradami, prevádzkovej budovy a sídla správcu – hájovne – slúžil viedenskému dvoru až do roku 1918. Po roku 1945 majer využívalo miestne jednotné roľnícke družstvo na chov kráv. Z hájovne odišli poslední obyvatelia v 60. rokoch 20. storočia. Objekt bol postupne rozoberaný na stavebný materiál. Zachránil ho až vznik projektu Archeologického parku Mikulčice – Kopčany, ktorý počítal s obnovou hájovne a jej využitím na prevádzkové a múzejné účely.[1] V rokoch 2021 – 2022 obec Kopčany ako vlastník objektu vykonala pamiatkovú obnovu hájovne, ktorej súčasťou bol aj archeologický výskum.(**obr.1**)

Majer nazývaný Kačenáreň sa nachádza v extraviláne Kopčian v polohe „ Za jazerom pri sv. Margite“ v poľnohospodársky obrábanej nive rieky Moravy, asi 1,5 km vzdušnou čiarou od mikulčického hradiska Valy. Poloha „Za jazerom pri sv. Margite“ je známa ako archeologické nálezisko od 30. rokov 20. storočia.[2] Prvý známy archeologický výskum Kačenárne vykonala Ľudmila Kraskovská v roku 1961, kedy západne od hájovne odkryla časť pohrebiska z 9. – 10. storočia a niekoľko sídliskových objektov.[3] O tri roky neskôr Ľ. Kraskovská skúmala severne od hájovne ďalšie hroby a sídliskové objekty.[4] V roku 2003 bolo okolie Kačenárne predmetom archeologického výskumu v rámci projektu „Ochrana a záchrana historických pamiatok na Slovensku ako integrálna súčasť európskeho kultúrneho dedičstva“.[5] Z dostupnej výskumnej dokumentácie bolo zrejmé, že predmetom výskumu bude hlavne osídlenie z 9. – 10. storočia a stavebné objekty z 18. – 19. storočia súvisiace s výstavbou hájovne.

Budova hájovne sa nachádzala pred výskumom v stave ruiny s čiastočne zbúranými klenbami a zasypaná stavebnou sutou a komunálnym odpadom. Po vyčistení interiéru a odstránení sute z okolia stavby sa ukázalo, že má čiastočne zachované vnútorné členenie a niektoré stavebné detaily jednotlivých priestorov. Vstup do hájovne bol zo severnej strany z prístupovej cesty z Holíčskeho zámku. Krátke schodisko viedlo do pitvora a čiernej kuchyne, z ktorej bolo možné vstúpiť do malej izby a komory vo východnej časti budovy. Z čiernej kuchyne bol prístup tiež do veľkého obytného priestoru s drevenou dlážkou, za ktorým sa nachádzala maštaľ na západnej strane stavby.

Hájovňa mala na južnej strane dvor zhruba obdĺžnikového tvaru. V severozápadnej časti dvora dominovala hospodárska stavba (chliev) z kamenného muriva. Vstup do dvora bol z východu bránou v murovanom plote. Južné a čiastočne západné krídlo plota bolo drevené. V 19. storočí hájovňu rozšírili na východnej dvorovej strane o ďalší priestor, pričom zasypali pôvodnú studňu.

Archeologický výskum mal dve základné etapy. V prvej boli odstránené násypy sute z vnútra hájovne. V ruine stavby sa zachovali dve podlažia. Podzemné podlažie predstavuje malý suterén orientovaný naprieč hájovňou so vstupom z dvora, ktorý bol krytý schodiskom do podkrovia. Do mierne vyvýšeného prízemia sa vstupovalo schodmi zo severu z prístupovej cesty z holičského zámku lemovanej stromoradím.

Je členené na 5 priestorov. Z pitvora a čiernej kuchyne bolo možné vojsť do východnej časti budovy s izbou a komorou, alebo do západnej, kde sa nachádzala veľká izba a za ňou maštaľ.(**obr.2**)

Z interiérových prvkov sa zachovalo minimum detailov, predovšetkým zvyšky pôvodných drevených doskových podláh a torzá mladších tehlových a kamenných dlažieb. V pomerne dobrom stave zostala pôvodná dlažba z lámaného kameňa v suteréne.

V severovýchodnom rohu dvora sa nachádzala pôvodná studňa s kamenným vencom. Základovú časť tvorilo okružie zložené z drevených oblúkov.(**obr.3**) Z hospodárskej prístavby (chlieva) sa čiastočne zachovalo v severozápadnom rohu dvora nadzemné murivo a členenie stavby na štyri priestory so vstupmi z východu.

Druhá etapa archeologického výskumu Kačenárne bola zameraná na trasy inžinierskych sietí a plochy dotknuté výstavbou objektov novej dvorovej prístavby a oplotenia. Skúmaná plocha ako celok mala nadväzovať na západnú časť pohrebiska skúmaného Ľ. Kraskovskou v roku 1961.[6] Od plochy sídliska známeho od roku 1965[7] ju oddeľovala obnovená gaštanová aleja vedúca ku Kačenárni pôvodne z Holíčskeho zámku. Publikované plány oboch výskumov však neobsahovali informácie, ktoré by umožnili presnejšie lokalizovať objavené hroby a sídliskové objekty voči budove hájovne. Podarilo sa to do určitej miery až pomocou záznamov v denníku výskumu Ľ. Kraskovskej.[8] Plány z oboch výskumov zrekonštruované na tomto základe boli použité vo viacerých publikáciách o historickom urbanizme polohy „Za jazerom pri sv. Margite“ v 9. – 10. storočí s vedomím viacerých nedostatkov, ktoré mohol odstrániť iba revízny výskum.[9] Aká bola realita.

Na ploche skúmanej Ľ. Kraskov-

Obr. 1. Kačenáreň, stav v roku 2021, foto: P. Baxa.

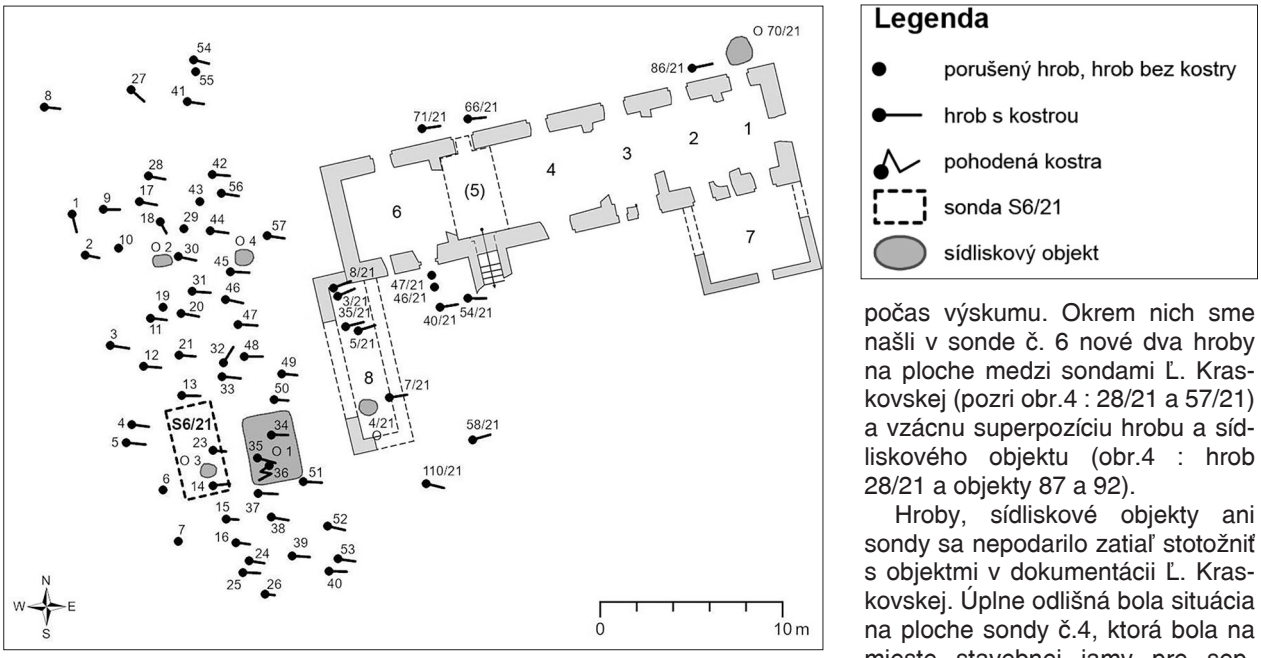

Obr. 2. Celkový plán pohrebiska po zlúčení nálezov z roku 1961 a 2021 a vnútorné členenie ruiny Kačenárne. Legenda: 1. komora, 2. izba, 3. predsieň s čiernou kuchyňou, 4. obývacia izba, 5. pivnica so schodiskom, 6. maštaľ, 7. prístavba z 19. storočia, 8. hospodárska budova, foto: M. Housková.

skou mala byť v roku 2021 umiestnená protipožiarna nádrž. V jej stavebnej jame sme zachytili tri sondy z roku 1961, z ktorých sa plošne dal odkryť iba krátky úsek dvoch z nich. (**obr.4**)

Orientácia sond zhruba zodpovedala našej rekonštrukcii z roku 2011. V sondách sa našli pozostatky dvoch hrobov v neanatomickej polohe (objekty 29 a 30). Podľa zásypu hrobových jám boli skúmané v roku 1961 a poloha kostí je zrejme výsledkom prehľadávania kostier počas výskumu. Okrem nich sme našli v sonde č. 6 nové dva hroby na ploche medzi sondami Ľ. Kraskovskej (pozri obr.4 : 28/21 a 57/21) a vzácnu superpozíciu hrobu a sídliskového objektu (obr.4 : hrob 28/21 a objekty 87 a 92).

Hroby, sídliskové objekty ani sondy sa nepodarilo zatiaľ stotožniť s objektmi v dokumentácii Ľ. Kraskovskej. Úplne odlišná bola situácia na ploche sondy č.4, ktorá bola na mieste stavebnej jamy pre septik, východne od budovy hájovne. V sonde sa nenašiel žiaden archeologický objekt, iba torzovitá keramika z 9. – 10. storočia v ornici.

Hroby sa vyskytovali aj vo výkope pre kanalizáciu vedenom pozdĺž severnej fasády budovy hájovne. Raritou je hrob 66/21, ktorý bol zachytený už v roku 1961 sondou vedenou zo severu viac-menej kolmo na budovu hájovne. Sonda nie je evidovaná v dokumentácii z roku

Obr. 3. Základová časť studne Kačenárne z drevených oblíkov, foto: P. Baxa.

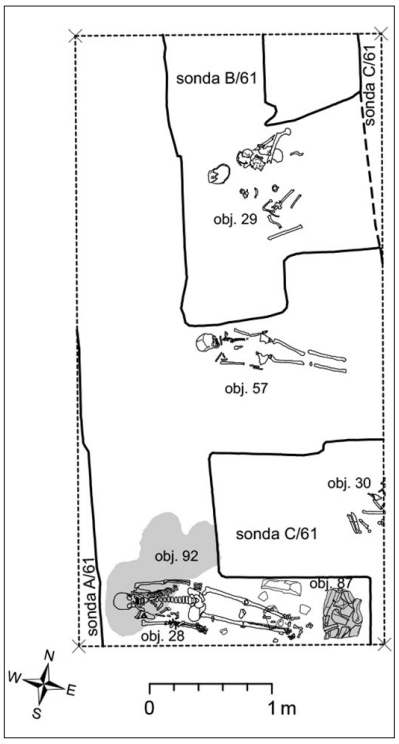

Obr. 4. Situácia sond a archeologických objektov z roku 1961 a 2021 v sonde 6/21. Sondy Ľ. Kraskovskej majú pracovné označenie, foto: F. Adámek.

1961. Hrob 66/21 bol vtedy po vyčistení bez dokumentácie zasypaný aj so železným nožíkom na ľavej strane hrudného koša.

Koncentrácia hrobov sa nachádzala v severozápadnom rohu dvora hájovne hlavne pod ruinou barokovej hospodárskej prístavby. Smerom k východnej a južnej hranici dvora hájovne výskyt hrobov ustal až na ľudské kosti v sekundárnej polohe na ploche stavebnej jamy pre trafostanicu.

Pri výskume Kačenárne v rokoch 2021 – 2022 bolo zdokumentovaných 15 nových hrobov a 4 hroby odkryté už Ľ. Kraskovskou. Okrem týchto prípadov sme zachytili pravdepodobne časti ďalších dvoch hrobových jám a dve situácie s ľudskými kosťami v druhotnej polohe, ktoré nie sú do tohto príspevku zahrnuté. Osem hrobov malo výbavu pozostávajúcu z keramických nádob (4 hroby) alebo nožíka (3 hroby). Najväčšiu výbavu mal hrob 35/21 so sekerou, nožíkom, britvou a kosákom, ktorý rozšíril skupinu hrobov na pohrebisku považovaných za bojovnícke. Časť hrobov bola bez kostry, predovšetkým v bezprostrednej blízkosti maštale na západnom konci budovy hájovne. Hroby signalizoval iba tvar hrobovej jamy a výbava. Je možné, že tento jav spôsobilo vypúšťanie močovky z maštale do nádrže s trativodom priamo pri budove.

Prekrytie hrobov sa našlo iba v jednom prípade (hroby 5/21 a 35/21). Superpozícia sídliskových objektov a hrobov je známa pri súčasnom stave spracovania výskumu v dvoch prípadoch, kedy sme zistili, že hroby sú mladšie ako objekty (hrob 28/21 a 110/21). Nedoriešený je vzťah hrobu 86/21 a sídliskového objektu 70/21. Tieto nové zistenia, ak zoberiem do úvahy rekonštrukciu polohy hrobov 34/61, 35/61 a 36/1 a objektu 1/61 (viď obr.2), podporujú predpoklad, že západne od budovy Kačenárne existovali pred vznikom pohrebiska staršie sídliskové objekty.[10]

Okrem sídliskových objektov objavených Ľ. Kraskovskou sme na ploche pohrebiska našli v roku 2021 zahĺbené časti ďalších jám, z ktorých bola jednoznačne čitateľná iba obilná jama (objekt 4/21) a objekt 70/21, ktorý slúžil ako odpadová jama.

Jedným z cieľov výskumu v roku 2021 bolo aj hľadanie miesta hrobu 58/61, ktorý obsahoval insígnie považované za odznak významného postavenia v spoločnosti. (**obr.5**)

Podľa publikovaného plánu sa hrob mal nachádzať osamotený východne od ostatných hrobov, kde sme predpokladali najvyšší bod na ploche pohrebiska.[11]

Hrobová jama hrobu 58/61 bola lokalizovaná v pôvodnej sonde Ľ. Kraskovskej na dvore hájovne, vednej pozdĺž východnej fasády hospodárskej budovy. Na jej dne sa však našlo iba niekoľko kostí z chodidla. O predpokladanom význame pochovaného možno hovorí extrémna hĺbka hrobovej jamy (asi 200 cm) a kolové jamy na jej východnej a západnej strane, ktoré môžu súvisieť s krycou stavbou nad hrobom.

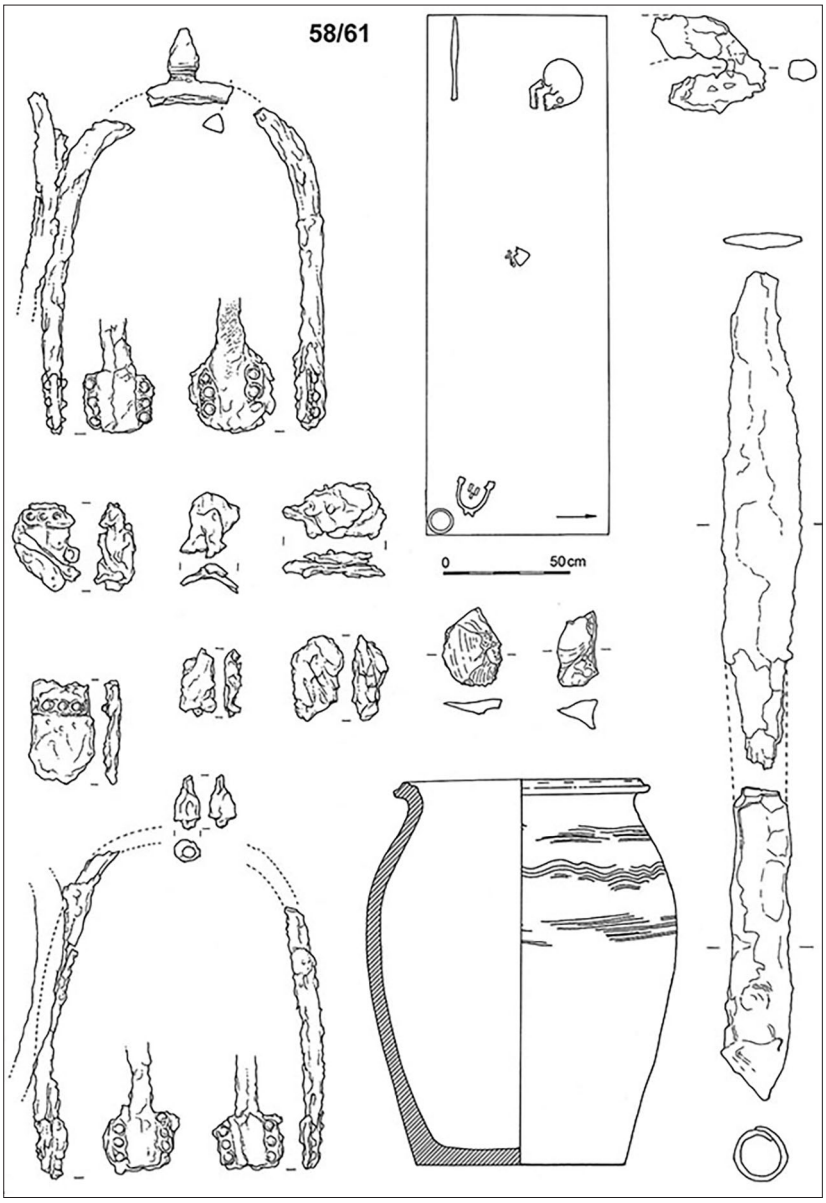

Obr. 5. Výbava hrobu 58/61, kresba: P. Baxa.

Obr. 6. Sekera z hrobu 35/21, foto: J.Gloc.

Hrob 58/61 je v redšie zaplnenej časti pohrebiska. V jeho blízkosti sa nachádza hrob 110/21 podobných metrických parametrov. Obsahoval však iba keramickú nádobu.

Záverom možno konštatovať, že hlavná časť pohrebiska sa nachádza na západnom svahu vyvýšeniny, na ktorej stojí hájovňa. Svedčí o tom aj hustota pochovávania, ktorá je na tomto mieste väčšia, ako sa javilo podľa výsledkov výskumu Ľ. Krakovskej. Na plochách medzi jej pásovými sondami sa nachádzajú ďalšie, nepreskúmané hroby. Najvyššie miesto pohrebiska sa nachádza pri juhozápadnom nároží hájovne. Južne od neho sme lokalizovali niekoľko mimoriadne hlbokých hrobov. Jeden z nich možno zaradiť do kategórie bojovníckych hrobov. Smerom na východ a juh výskyt hrobov na skúmanej ploche ustáva, sú ojedinelé.

Podľa výsledkov výskumu v roku 2021 stále platí hypotéza, že západná časť vyvýšeniny pri hájovni slúžila v určitom časovom úseku 9. – 10. storočia predovšetkým na pochovávanie.(**obr.6**)

Poznámky

[1]Idea Archeologického parku Mikulčice-Kopčany vznikla v roku 2003. BAXA, Peter – GREGOROVÁ, Jana – POLÁČEK, Lumír: Projekt archeologického parku Mikulčice – Kopčany. In: *Pamiatky a múzeá*. Roč. 52, 2003, č. 1, s. 53 – 57. Jeho realizácia začala v roku 2007 po spracovaní architektonicko- urbanistickej štúdie: GREGOROVÁ, Jana a kol.: *Archeologický park Kopčany – Mikulčice. Architektonicko-urbanistická štúdia*. Bratislava: Fakulta architektúry STU Bratislava, 2006 a po vyhlásení Pamiatkovej zóny Kopčany, pozri: BAXA, Peter – VÁGENKNECHTOVÁ, Veronika: *Návrh na vyhlásenie Pamiatkovej zóny Kopčany*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2007.

[2]JANŠÁK, Štefan: Staré osídlenie Slovenska. In: *Sborník Matice slovenskej*. Roč. XXIV, 1930, s. 7– 8, tab.1.

[3]KRASKOVSKÁ, Ľudmila: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. In: *Zborník SNM História*. Roč.5 LIX, 1965, s. 19 – 49.

[4]KRASKOVSKÁ, Ľudmila: Slovanské sídlisko v Kopčanoch. In: *Zborník SNM História*. roč. 8 LXIII, 1969, s. 53 – 73.

[5]BAXA, Peter: *Výskumná dokumentácia archeologického výskumu polohy „Kačenárňa" („Pri Kačenárni")*. Materiál je súčasťou výskumnej dokumentácie archeologického výskumu katastrálneho územia Kopčany, okres Skalica, spracovanej pre Pamiatkový úrad SR Bratislava autormi: BAXA, Peter – GLASER-OPITZOVÁ, Renata – KATKINOVÁ Jana, 2003, s. 25 – 35. Materiál je uložený v archíve Pamiatkového úradu SR Bratislava.

[6]Ref.3, s. 39, obr. 16.

[7]Ref.4, s. 54, obr. 1.

[8]KRASKOVSKÁ, Ľudmila: *Výskum v Kopčanoch, poloha Kačenáreň. Denník výskumu*, 1961, s. 7. Materiál je uložený v archíve Archeologického múzea SNM v Bratislave. Objekty boli lokalizované pomocou priesečníka dvoch priamok, vedených z nárožia budovy hájovne do pomyselného stredu daného objektu. Vzdialenosti boli merané pásmom, čo spôsobilo nepresnosti v zameraní rádovo v desiatkach centimetrov, až niekoľkých metrov.

[9]Napr. BAXA, Peter: Vývoj sídelných štruktúr polohy Za jazerom pri sv. Margite v 9. – 10. storočí (k organizácii zázemia mikulčického hradiska). In: DOLEŽALOVÁ, Eva – MEDUNA, Peter (eds.): *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti*. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu. Praha: Centrum Medievalistických studií AV ČR a UK, 2011, s. 46 – 60.

[10]Predpokladali sme to už v roku 2011. Ref. 9, s. 54.

[11]Ref.3, s. 39, obr. 16.

Der Entenstall in Koptschan (Kopčany)
Neue archäologische Quellen nach 60 Jahren

Die Meierei für den Fang wilder Enten ließ in Koptschan (Kopčany) zwischen den Jahren 1736 bis 1750 Franz von Lothringen erbauen. In den 1960er-Jahren ist das Objekt allmählich zu einer Ruine heruntergekommen (Abb. 1). Im Bereich der Meierei wurde bereits 1961 westlich des Hauptgebäudes ein Gräberfeld aus dem 9.-10. Jahrhundert entdeckt, und 1965 nördlich des Hauptgebäudes eine Siedlung aus dem gleichen Zeitraum. Bei den neuen Untersuchungen in den Jahren 2021 und 2022 wurde eine Fortsetzung des Gräberfeldes (15 neue Gräber) ostwärts entdeckt und es wurde die Stätte des sog. Häuptlingsgrabes 58/61 lokalisiert (Abb. 2). Eine Überlappung der Gräber wurde nur in einem Fall gefunden (Gräber 5/21 und 35/21). In zwei Fällen sind die Gräber jünger als die Siedlungsobjekte (Gräber 28/21 und 110/21). Die Forschung von 2021 bestätigte, dass der Hauptteil des Gräberfeldes sich auf dem westlichen Hang der Anhöhe befindet, auf der das Hauptgebäude der Meierei steht. Das vorhandene Gräberfeld hat hierorts die Reste einer älteren Siedlung aus dem 9.-10. Jahrhundert überdeckt.

Abbildungen

Abb.1. Entenstall, Zustand im Jahre 2021; Foto: P. Baxa.

Abb. 2. Gesamtplan des Gräberfeldes nach der Zusammenlegung der Funde aus dem Jahre 1961 und 2021 und die innere Aufteilung der Entenstallruine. Legende: 1. Kammer, 2. Zimmer, 3. Vorzimmer mit schwarzer Küche, 4. Wohnstube, 5. Keller mit Treppen, 6. Stall, 7. Anbau aus dem 19. Jahrhundert, 8. Wirtschaftsgebäude; Foto: M. Housková.

Abb. 3. Fundamentsteil des Brunnens des Entenstalls aus Holzbögen; Foto: P. Baxa.

Abb. 4. Sachlage der Grabungsschnitte und der archäologischen Funde aus dem Jahre 1961 und 2021 im Grabungsschnitt 6/21. Die Grabungsschnitte von Ľudmila Kraskovská tragen Arbeitsbezeichnungen; Foto: F. Adámek.

Abb. 5. Ausstattung des Grabes 58/61, Foto: P. Baxa.

Abb. 6. Axt aus dem Grab 35/21, Foto: J. Gloc.

Elena Sabadošová –
Peter Hrachovský

Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Dolných Orešanoch

Výsledky architektonicko-historického a reštaurátorského výskumu

Známa vinárska obec Dolné Orešany s kostolom Nanebovzatia Panny Márie sa nachádza v malebnom prostredí na východnom úpätí Malých Karpát. Od Modry je vzdialená približne 17 km a vedie cez ňu hlavná cesta smerom na Trstín. Z historického hľadiska sa Dolné Orešany nachádzali v blízkosti obchodnej - tzv. Českej cesty, ktorá viedla z Uhorska do Čiech cez Trnavu smerom na Bukovú, cez Jablonicu na Moravu a do Čiech a ďalej až do Nemecka. Prvá písomná zmienka o obci sa spája s listinou súpisu majetku panstva Červený Kameň, pochádzajúcou z roku 1235.[1]

Kostol Nanebovzatia Panny Márie je situovaný v centre obce - v historickom jadre, pri križovatke ciest – hlavnej cesty vedúcej z Dolian do Horných Orešian, cesty z Košolnej a cesty ku kaplnke sv. Trojice. Obklopený je areálom, pôvodne príkostolným cintorínom, ohraničeným ohradným múrom a farskou budovou. Predstavuje výraznú dominantu a charakteristický symbol obce. (**obr.1**) Prináleží typu jednoloďových kostolov s predstavanou vežou a polygonálne ukončeným presbytériom orientovaným na východ.

Opis

Do kostola sa vstupuje hlavným portálom, umiestneným v stredovej osi západnej fasády veže a bočným južným portálom krytým otvorenou predsieňou. Na severnej strane presbytéria, s predĺžením na východnú časť lode, je situovaná dvojpriestorová obdĺžniková sakristia a východne za otvorenou predsieňou južného portálu do kostola malá kvadratická kaplnka Lurdskej Panny Márie. Fasády lode a presbytéria kostola členia dvojstupňové oporné piliere s pultovými strieškami. Strecha nad loďou je sedlová, v prípade presbytéria s valbami nad polygonálnym záverom, vo vrchole s kovovým krížom. Sakristiu, južnú predsieň a kaplnku Lurdskej Panny Márie zastrešuje strecha pultová. Strechy majú pálenú krytinu typu bobrovky so segmentovým okrajom.(**obr.2**)

Južnú fasádu lode členia oporné piliere na tri polia, v ktorých sú situované lomené okná s parapetmi v rôznych výškových úrovniach. Kamenné obruby okien majú stredový stĺpik a každá iný tvar kružby. Parapet lomeného okna v strednom poli rešpektuje výšku pultovej strechy predsiene, ktorá sa otvára voľne do exteriéru segmentovým oblúkom. Predsieň vytvára predpolie bočnému vstupu do kostola – obdĺžnikovému kamennému portálu so zaoblenými rohmi.(**obr.3**)

Na severnej fasáde lode sú v dvoch poliach medzi opornými piliermi okná so segmentovým záklenkom, východné pole fasády zakrýva západná časť sakristie.

Fasády presbytéria, tak ako fasády lode, členia dvojstupňové oporné piliere. Medzi juhovýchodný nárožný pilier lode kostola a južný oporný pilier presbytéria je vstavaná kaplnka Lurdskej Panny Márie, prístupná z južnej strany obdĺžnikovým dverným otvorom lemovaným hladkou pásovou šambránou s plastickou páskou po obvode. V tympanóne jeho rozoklaného trojuholníkového štítu má malé kruhové okno lemované hladkou, mierne predstúpenou pásovou paspartou. Fabiónová korunná rímsa prechádza z južnej fasády v krátkom úseku aj na fasádu východnú.(**obr.4**)

Na fasáde južného, juhovýchodného a severovýchodného poľa presbytéria sú lomené okná, vo východnej fasáde sa v čase výskumov nachádzalo menšie okno kruhové.[2] Všetky lomené okná armujú kamen-

Obr. 1. Pohlad na obec Dolné Orešany z juhozápadu.

Obr. 2. Pohľad na kostol Nanebovzatia Panny Márie zo severu, stav v roku 2017.

né obruby so stredovým stĺpikom a kružbami, obrubu kruhového východného okna charakterizoval trojlist - kružba pôvodného lomeného okna.(**obr.5**)

Severnú fasádu presbytéria prekrýva východná časť sakristie, prístupná z východnej strany s obdĺžnikovým vstupom. Malé okno sakristie v západnej fasáde a dve malé okná v severnej fasáde končia segmentovými záklenkami. Sakristiu obieha sokel a jej severnú fasádu završuje fabiónová korunná rímsa.

Fasády predstavenej kvadratickej veže horizontálne člení sokel s profilovanou kamennou rímsou, tri kamenné kordónové rímsy so segmentovým výžľabkom a z omietky vytvorená profilovaná korunná rímsa, ktorá v osiach fasád v tvare polkruhu obieha vežové hodiny. Kordónové rímsy predeľujú fasády veže na štyri polia, v osiach ktorých sú umiestnené otvory. Dolné polia bočných fasád sú hladké, v západnom je umiestnený lomený kamenný portál, ktorý je hlavným vstupom do kostola. Vo vyšších poliach sú

Obr. 3. Južná fasáda lode kostola s predsieňou pred bočným portálom, stav v roku 2017.

v dotyku dolnej kordónovej rímsy na všetkých troch fasádach malé obdĺžnikové okná, armované kamennými obrubami. Malé okná sú i na bočných fasádach v poliach tretej etáže, pričom na preklade obruby južného je ryté datovanie 1520. Štvrté, horné polia fasád veže prináležia zvonovému podlažiu. Členia ich zvukové otvory s polkruhovým záverom, lemované predstúpenou paspartou s kvadratickými „manžetami“ (v nábehoch oblúka) a klenákom vo vrchole. Pod nimi sa nachádzajú malé štvorcové okná a nad nimi vežové hodiny. Murovanú kužeľovú helmicu, vo vrchole s uhorskou kráľovskou korunou na plechovej poduške, členia predstúpené pásy vychádzajúce zo štyroch volút nad nárožiami veže.

Pred výskumom boli fasády lode a presbytéria povrchovo upravené šedou omietkou so štruktúrovaným povrchom bez náteru, kombinovaným s hladkými bielymi vertikálnymi lizénovými pásmi, vedenými v dotyku s opornými piliermi. Pásy na čelných plochách oporných pilierov vytvárali obdĺžnikové kazety. Okná lemovali hladké pasparty s bielym náterom a bielym náterom boli pretreté okenné špalety a profilovaná korunná rímsa. Šedú omietku so štruktúrovaným povrchom mali fasády južnej Kaplnky Lurdskej Panny Márie i sakristie, kombinovanú s hladkými bielymi detailmi. Na rozdiel od štruktúrovanej omietky lode boli fasády veže omietnuté omietkou s hladkým povrchom so svetložltým náterom a detaily boli pokryté bielym náterom (lizénové pásy, korunná rímsa, kamenné obruby okien a šambrány zvukových otvorov, tiež murovaná helmica veže). Omietkou s hladkým povrchom a svetložltým náterom boli upravené i fasády južnej predsiene, pričom jej nárožia a otvor lemoval biely paspartový pás.

Loď kostola je zaklenutá sieťovou rebrovou klenbou. Na západnej strane je murovaná empora, otvorená do lode na prízemí širokým segmentovým oblúkom. Jej podesta je východným smerom predĺžená drevenou konštrukciou, dosadajúcou na dva stĺpy. Empora je prístupná vretenovým schodiskom umiestneným v juhozápadnom kúte lode, opláštěným murovanou valcovou konštrukciou s dvomi kľúčovými strieľňami. Schodisko pokračuje až do úrovne podkrovia. Podlaha v lodi je kamenná, tvorená štvorcovými opukovými dlaždicami ukladanými na väzbu. Loď z juhu presvetľujú tri

Obr. 4. Kaplnka Lurdskej Panny Márie, stav v roku 2017.

Obr. 5. Svätyňa kostola, pohľad z východnej strany, stav v roku 2017.

lomené okná a zo severu dve malé obdĺžnikové okná so segmentovým záklenkom. Pod kratším južným stredovým oknom sa nachádza portál orientovaný do otvorenej južnej predsiene. Severnú stenu lode zdobí gotická figurálna maľba s výjavom 12 apoštolov prezentovaná formou analytickej sondy. Loď so svätyňou spája lomený triumfálny

Obr. 6. Interiér svätyne kostola, pohľad východným smerom.

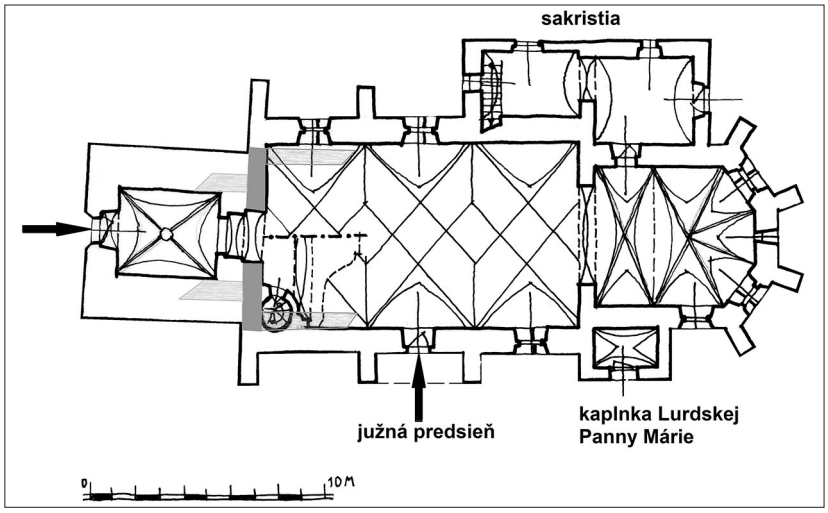

Obr. 7. Upravený pôdorys kostola s vyznačením západného múru lode najstaršieho kostola (plnou šedou farbou) a hypotetickým naznačením priebehu zaniknutých bočných múrov lode a veže (šedou prerušovanou plochou), zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava, ev.č. V1134.

Obr. 8. Východná stena západného štítu lode kostola s vyznačením šírky veže najstaršieho kostola.

oblúk so skosenou hranou, nad ktorým je umiestnené drevené barokové súsošie Golgoty s ukrižovaným Kristom, Pannou Máriou, sv. Jánom a sv. Máriou Magdalénou.

Svätyňa má voči lodi niveletu podlahy vyššiu o jeden schodiskový stupeň a jej východný záver je vyvýšený ďalším stupňom. Priestor svätyne, zaklenutý dvomi poľami krížovej rebrovej klenby, vo východnom závere s rebrami vedenými radiálne, presvetľujú tri lomené okná. Sedlovým portálom v severnej stene je prístupná sakristia. Východne od neho je situované sanktuárium so zahroteným oblúkom typu oslieho chrbta. Nad hlavným oltárom vo východnom závere presbytéria je vo forme niky prezentovaná zaslepená špaleta lomeného okna, v ktorej je na zemeguli umiestnená stojaca socha Panny Márie s dvomi anjelmi. Po stranách oltára sú inštalované sochy biskupov sv. Mikuláša a sv. Urbana a na južnej a severnej stene svätyne obrazy Nanebovstúpenia a Korunovania Panny Márie.(**obr.6**)

Dva priestory sakristie zaklenuté polkruhovými valenými klenbami sú navzájom prepojené otvorom so segmentovým uzáverom. Západný priestor delí drevená priečka, za ktorou je v klenbe otvor pre schodisko na kazateľnicu.

Interiér veže má podvežie prístupné lomeným portálom zo západnej strany. Zaklenuté je rebrovou krížovou klenbou. V kruhovom svorníku klenby je reliéf s vinárskym nožom a datovaním 1525. Cez podvežie sa prechádza do lode kostola obdĺžnikovým kamenným portálom so zaoblenými hornými rohmi. Rozdiely v niveletách medzi podvežím a loďou preklenujú dva schodiskové stupne.

Druhé podlažie veže je zaklenuté valenou klenbou. Priestory tretieho podlažia veže sú prístupné z podkrovia lode, otvorom v západnom štíte. Dreveným schodiskovým ramenom sa vystupuje do zvonového podlažia so štyrmi zvukovými oknami s polkruhovými záklenkami. Na drevenej konštrukcii zvonovej stolice sú uchytené štyri zvony z roku 1923, ktoré odliali bratia Fischerovci z Trnavy. Na najväčšom je nápis : „Nebe i zem vyhlasujú chválu Pána svojeho. Som pamiatkou Krest. potravného spolku", na druhom „Chráň své dietky, oh Matička k tebe volajúce, z milodaru farníkov som povstal", na treťom „S. Urban ora pro nobis" a na umieráčiku „Odpočinutie večné daj im Pane". Zo zvonového podlažia je priehľad do tehlami vymurovanej helmice veže.

Vývojové etapy

Koncom roka 2017 bol na fasádach kostola realizovaný architektonicko-historický a súbežne reštaurátorský výskum,[3] zacielený na zistenie stavebnej etapizácie vývoja kostola a jeho povrchových úprav. Následne, v rámci odstraňovania novodobých poškodených omietok, boli odkryté nálezové situácie, ktoré umožnili doplniť a spresniť stavebný vývoj kostola a jeho povrchové úpravy.

Zvyšky najstaršieho kostola, postaveného z lomového kamenného muriva, boli zistené na fasáde v západnom múre lode a v západnom štíte lode zo strany podkrovia. Po odstránení omietok na západnej fasáde lode boli blízo veže, z oboch strán odkryté vertikálne škáry v mieste nároží staršej lode s korunnou rímsou temer vo výške oporných pilierov novšieho kostola. Z nálezov možno usudzovať, že pôvodný kostol bol jednoloďový, oproti dnešnému značne menší, s loďou len o málo širšou ako súčasná veža. (**obr.7**)

Nález v západnom štíte zo strany podkrovia potvrdil, že kostol mal predstavanú vežu, ktorá bola užšia voči súčasnej, s nárožiami armovanými rozmernejšími lomovými kameňmi.(**obr.8**)

Dĺžku lode a východný záver kostola by mohol doložiť len archeologický výskum. Vznik kostola nie je známy, orientačne ho datujeme do druhej polovice 13. storočia (archívne pramene absentujú). Zanikol pravdepodobne v súvislosti s výstavbou nového väčšieho kostola.

Nový kostol postavili okolo polovice 14. storočia,[4] z lomového kameňa ako jednoloďový s polygonálne ukončeným presbytériom. Podľa historického názvu obce z roku 1397 bol zaiste zasvätený sv. Mikulášovi, biskupovi z Myry (Turecko), patrónovi kupcov, obchodníkov a pútnikov. Jeho kult na našom území šírili cisterciáni i premonštráti a pod nemeckým vplyvom aj dominikáni.[5] V historickom kontexte Dolné Orešany súviseli s panstvom Červený Kameň, ktorému v tom čase prináležali. Po cirkevnej stránke spadali v rokoch 1332 – 1335 pod farnosť v Suchej nad Parnou, ktorej farár odviedol pápežské desiatky,[6] no v roku 1390 sú Dolné Orešany uvádzané v zozname fár a farárov bratislavského archidiakonátu (Villa Nucum Sclauonicalis) už ako samostatná farnosť.[7]

Loď bola primárne plochostropá, ako dokladajú horizontálne ukončené staršie omietky, vybiehajúce ponad klenbu do podkrovia. Svätyňa bola zaklenutá rebrovou klenbou. Fasády lode i svätyne členili dvojstupňové oporné piliere, v dolnej časti obiehal sokel ukončený kamennou profilovanou rímsou. Loď presvetľovali lomené okná len z južnej strany a lomené okná presvetľovali i presbytérium. Súčasťou nového kostola bola pravdepodobne veža pôvodného kostola na západnej strane lode. Povrchovú úpravu fasád tvorila nahrubo zahladená omietka svetlého okrového odtieňa, s výraznými stopami po zahladzovaní. V rámci reštaurátorského výskumu bola na severovýchodnej fasáde polygonálneho záveru presbytéria odkrytá na prvej omietkovej vrstve figurálna maľba možno s tematikou Nanebovzatia Panny Márie, realizovaná technikou secco. Na maľbe je viditeľná postava Panny Márie, vpravo nad ňou postava anjela, ktorý pravdepodobne drží nad jej hlavou korunu a na výjave vľavo väčšia postava Krista. Celá horná časť maľby bola poškodená zásahom pri neskoršej úprave – zväčšení okna. Fragment maľby bol v rámci súčasnej obnovy zdokumentovaný a následne prekrytý ochrannou vrstvou. (**obr.9**)

Koncom 14. storočia kostol prefasádovali pieskovo – vápennou omietkou s drsným povrchom, v špaletách okien a po ich obvode s povrchom vyhladeným. Hladké paspartové pásy okien nepatrne predstupovali pred líce zdrsnenej vrstvy a obrys mali zvýraznený tenkou sivou linkou. V tejto etape už musel existovať južný vstup do kostola, ktorý dokladá staršia pasparta lemovaná sivou linkou odkrytá po obvode mladšieho portálu.

Obr. 9. Severovýchodná fasáda polygonálneho záveru svätyne s odkrytým fragmentom maľby, foto P. Hrachovský.

Obr. 10. Strieľňa v nadstavbe severného múru lode kostola zo strany podkrovia, pod ňou horizontálne ukončenie interiérovej omietky.

Obr. 11. Severná fasáda veže, detail nárožného kameňa s datovaním 1518 dokumentujúcim začiatok výstavby veže.

Obr. 12. Južná fasáda Kaplnky Lurdskej Panny Márie, detail maľovaného nárožného kvádra.

Obr. 13. Veža kostola, pohľad juhozápadný.

Obr. 14. Helmica veže s napodobeninou uhorskej kráľovskej koruny.

Obr. 15. Východné okno svätyne po odstránení plenty a zrušení kruhového okna, foto: P. Hrachovský.

Od polovice 15. storočia do roku 1466 pustošili územie bratrícke oddiely, ktoré mali jeden zo svojich táborov blízo Dolných Orešian – vo Veľkých Kostoľanoch. V súvislosti s nutnosťou obrany nadstavali loď kostola tehlovým murivom a v nadstavbe vytvorili kľúčové strieľne – po štyri v južnom i v severnom múre (**obr.10**).

Podobné strieľne vytvorili i v nadstavbe kostola v neďalekých Hrnčiarovciach[8] a nachádzajú sa i v nadstavbe kostola v Novom Meste nad Váhom a pod.

Povrchovú úpravu nadstavby na fasádach lode tvorila omietka so zdrsneným – štruktúrovaným povrchom svetlého okrového odtieňa, po obvode strieľní s hladkými bordovočervenými tenšími lemovacími pásmi. V tom čase loď kostola ešte nemohla byť zaklenutá, pretože prístup k strieľňam by bol značne obmedzený. Kostol takto určitý čas plnil zjavne okrem liturgickej aj obrannú funkciu, ale nie dostatočne. Napriek bezpečnostným opatreniam sa Dolné Orešany pred bratríkmi neubránili, ich výpadmi došlo k vyľudneniu obyvateľstva.

Zničená obec bola pred rokom 1509 kolonizovaná nemeckými osadníkmi – tzv. Škultétskou kolonizáciou.[9] S ich aktivitami spájame neskorogotickú prestavbu kostola datovanú do roku 1470. V rámci nej sme zaznamenali úpravu niektorých lomených okenných okien (čiastočný posun). Predpokladáme, že v danom čase na severnej strane svätyne pristavali sakristiu (jej dnešný východný priestor). Fasády preomietli novou omietkou so zdrsneným – štruktúrovaným povrchom bez náteru v kombinácii s vyhladeným povrchom, pretretým bielym náterom, ktorý sa nachádza v špaletách upravených okien i na paspartových pásoch po ich obvode.

Začiatkom 16. storočia boli Dolné Orešany povýšené na mestečko s voleným magistrátom. V roku 1543 sa namiesto pôvodného slovenského obyvateľstva uvádza v urbári Červeného Kameňa už obyvateľstvo nemecké.[10] Prosperita rozvíjajúceho sa mestečka sa prejavila i v renesančných úpravách kostola. Výrazný stavebným počinom bolo postavenie veže v rokoch 1518 – 1525. Ako stavebný materiál použili lomový kameň, kombinovaný s tehlami. Veža bola budovaná postupne a jednotlivé stavebné fázy datujú vročenia na kamenných blokoch severozápadného nárožia v rôznych výškových úrovniach. Prvé datovanie – 1518 nachádzame na bloku severnej fasády veže vo výške cca 10 m od terénu, (**obr.11**) druhé datovanie – 1519 v úrovni druhej etáže a tretie – 1520 v úrovni štvrtej etáže. Vročenie 1525 na svorníku v podveží so strapcom hrozna a vinohradníckym nožom poukazuje na dobu zaklenutia priestoru. Fasády kvadratickej veže predelili kamennými kordónovými rímsami na štyri podlažia a v stredovej osi západného priečelia umiestnili lomený portál. Veža mala pôvodne iný tvar zvukových otvorov, z ktorých sa zachovali len parapetné kamenné bloky. Pôvodná helmica kostola mohla mať podľa dobovej kresby jednoduchý ihlanový tvar.[11] Rámcovo do tejto etapy zaraďujeme aj vznik otvorenej predsiene pred južným vstupom do kostola, vsadenie nového portálu, tiež zaklenutie lode kostola a postavenie murovanej empory.

Pôvodnú povrchovú úpravu fasád veže charakterizovala omietka so štruktúrovaným povrchom bez náteru. Nie je vylúčené, že kamenné prvky – portál, obruby okien a rímsy mohli byť pretreté na bielo. V tejto etape bol kostol ešte zasvätený sv. Mikulášovi. Jozef Šimončič poukázal na otlačok okrúhlej pečate Dolných Orešian z roku 1556 (s priemerom 20 mm), nad štítom ktorej sú na stuhe znázornené tri krúžky a písmená AT.[12] Tieto tri krúžky možno (?) spojiť s heraldickým znamením sv. Mikuláša, ktoré predstavujú tri zlaté gule – jablká.[13]

Od roku 1526 Uhorsko pustošili turecké nájazdy, v roku 1530 zasiahli aj Západné Slovensko a v roku 1575 Turci obsadili neďaleký hrad Červený Kameň. V čase tureckého nebezpečenstva ohradili areál kostola múrom. 15. augusta v roku 1663 však Turci Dolné Orešany podpálili a mnoho ľudí odvliekli do zajatia. Obec v druhej polovici 16. a v 17. storočí zasiahli morové epidémie. Pravdepodobne na ochranu proti nim pristavali v prvej polovici 17. storočia ku kostolu malú kaplnku z tehlového muriva. Kaplnku, prístupnú len z exteriéru, včlenili medzi juhovýchodný nárožný oporný pilier lode kostola a južný oporný pilier svätyne. Fasády kaplnky vyzdobili neskororenesančným maľovaným nárožným kvádrovaním vyrytým tenkými linkami do omietky a olemovaným bordovým a svetlým šedým pásikom. Plochy kvádrov

diagonálne rozčlenili na dva okrové a dva biele trojuholníky.(**obr.12**)

Následkom úbytku obyvateľstva sa do obce postupne sťahuje slovenské a chorvátske obyvateľstvo a načas boli pozastavené aj stavebné aktivity súvisiace s kostolom.

Ranobarokové úpravy v druhej polovici 17. storočia charakterizuje predĺženie sakristie západným smerom. Vonkajší plášť kostola preomietli pieskovo-vápennou omietkou s drsným povrchom bez náteru. Do tejto etapy sme zaradili i tehlové nadstavby východného a západného štítu.

Začiatkom 18. storočia nahradili ihlanovú helmicu veže kužeľovou z tehlového muriva,[14] ktorej volúty zvýraznili bielymi pásmi a zväčšili zvukové otvory v zvonovom podlaží do súčasného tvaru.(**obr.13**)

Následná – klasicistická stavebná etapa z roku 1773 zahŕňala prerazenie dvoch okien v severnom múre lode kostola, tiež úpravu severných okien sakristie. Fasády lode, svätyne a sakristie pokryli šedou omietkovou vrstvou so štruktúrovaným povrchom, v kombinácii s bielym náterom na hladkých omietkach plastických prvkov a detailov. V tomto období vzniká členenie fasád maľovanými lizénovými pásmi.

V polovici 19. storočia na helmicu veže umiestnili napodobeninu uhorskej koruny (**obr.14**).

V roku 1876 preomietli fasády omietkou so štruktúrovaným povrchom so svetložltým náterom v kombinácii s bielymi hladkými pasparta-mi okolo okien a bielymi hladkými lizénami, aplikovanými spravidla v miestach starších prvkov. Súbežne vytvorili korunné rímsy a zamurovali otvory strieľní, ktoré dovtedy, po strate fortifikačnej funkcie, mohli slúžiť ako vetracie otvory podkrovia. Pravdepodobne z dôvodu inštalovania nového oltára východné okno presbytéria zamurovali a v jeho hornej časti vytvorili malé kruhové okno, v ktorom ponechali trojlistovú kružbu.(**obr.15**)

V roku 1966 inicioval farár don František Kollár, SDB generálnu opravu kostola, ktorá sa týkala výmaľby interiéru a zahŕňala tiež výmenu poškodenej krytiny. Nákladom 60 000 Kčs boli obnovené i fasády kostola a veže. Pri prácach na severnej fasáde lode, pod oknom bližšie k západu zistili maľbu so sv. Krištofom, v hornej tretine poškodenú prerazením okna už v roku 1773. Maľbu zakonzervovali, prekryli ochrannou vrstvou a preomietli.[15] V rámci súčasnej obnovy, ktorej prvá etapa prebiehala v rokoch 2022 – 2023, bola maľba znovu odkrytá, zreštaurovaná a je prezentovaná formou analytickej sondy. Maľba bola vytvorená technikou fresco a primárne domaľovaná technikou secco. Výjav, orámovaný pásovým pletencom, zachytáva sv. Krištofa v klasickej v klasickej ikonografickej schéme ako bosého obra nesúceho dieťa Ježiša, ktorý sa brodí cez rieku. Okrová tunika mu siaha po kolená a chrbát prekrýva bordový plášť. Riasenie je plastické, línie sú realizované voľným ťahom štetca. Na ľavej strane je znázornená palica, o ktorú sa svätec opiera, končiaca zelenými listami palmy. Maľba vznikla po stabilizácii pomerov v poslednej tretine 15. storočia, keď vyľudnenú obec osídlili nemeckí kolonisti. Sv. Krištof[16] patril do okruhu štrnástich svätých pomocníkov v núdzi; je ochrancom pred náhlou smrťou a patrónom pocestných a pútnikov. Traduje sa, že

Obr. 16. Severná fasáda lode kostola, časť s maľbou sv. Krištofa, stav zreštaurovaní, 2023, foto: P. Hrachovský.

Obr. 17. Severovýchodný pohľad na kostol po obnove omietok, 2023, foto: P. Hrachovský.

Obr. 18. Južná fasáda kostola s kaplnkou Lurdskej Panny Márie s odkrytým nárožným kvádrovaním, 2023, foto: P. Hrachovský.

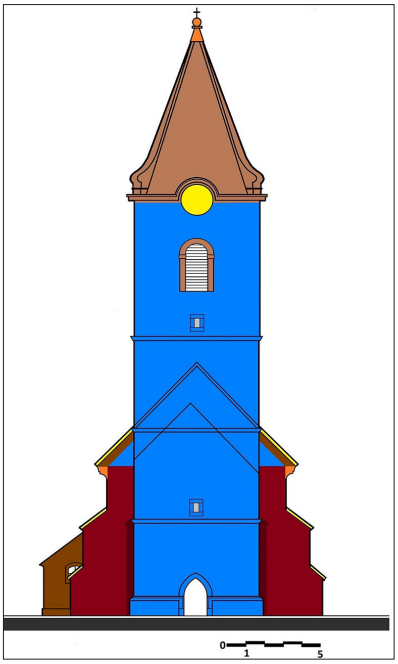

Obr. 19. Slohová analýza západnej fasády s doplnením nových zistení po odstránení novodobých omietok, vykreslená do zameraniaT. Bakoša, 2017.

keď človek uzrel obraz sv. Krištofa, bol v ten deň ochránený od náhlej smrti. Pravdepodobne preto je maľba orientovaná k námestiu – na severnú fasádu lode kostola tak, aby bola viditeľná aj z diaľky. **obr.16**).

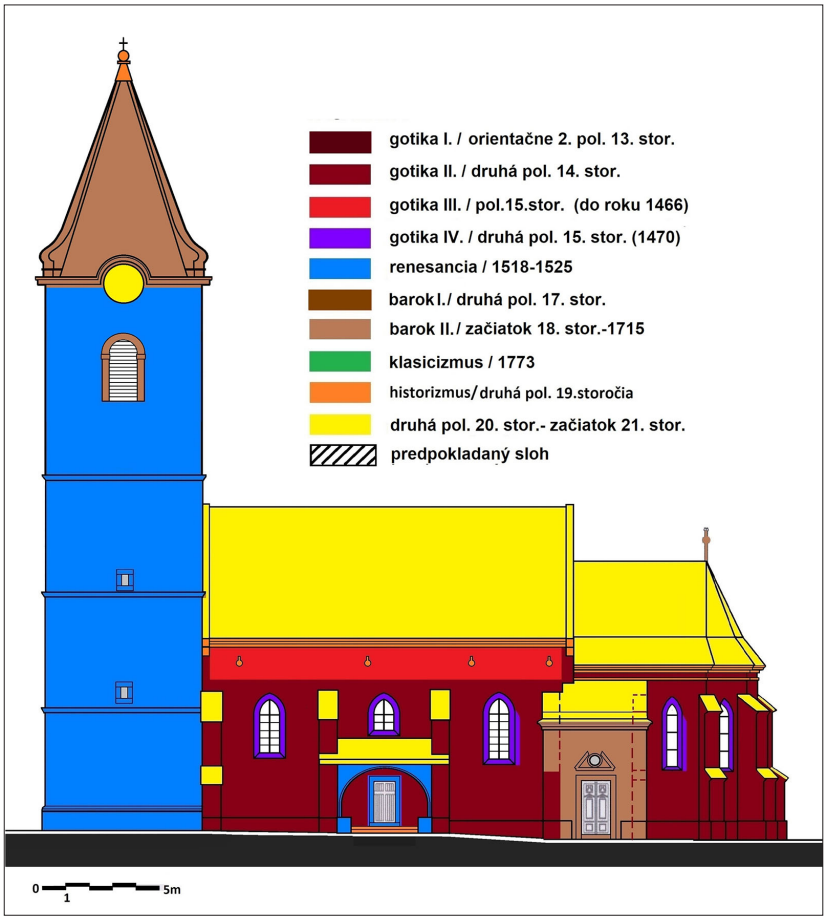

Obr. 20. Slohová analýza južnej fasády s doplnením nových zistení po odstránení novodobých omietok vkreslená do zamerania T. Bakoša, 2017.

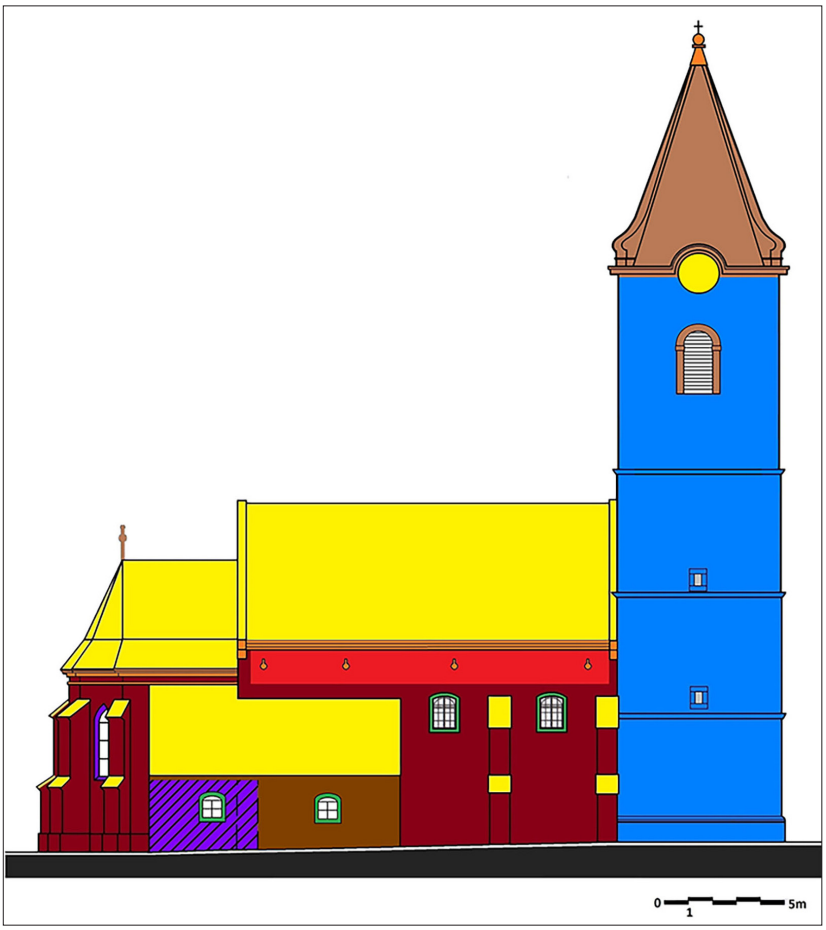

Obr. 21. Slohová analýza severnej fasády s doplnením nových zistení po odstránení novodobých omietok, vkreslená do zamerania T. Bakoša, 2017.

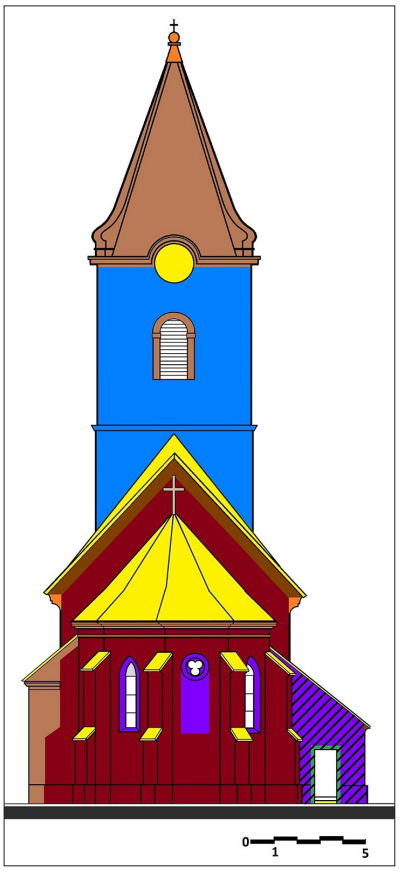

Obr. 22. Slohová analýza východnej fasády s doplnením nových zistení po odstránení novodobých omietok, vkreslená do zamerania T. Bakoša, 2017.

V čase pôsobenia farára Eduarda Solára v roku 1997 opätovne opravili strechu kostola a v roku 2001 prebiehala oprava klampiarskych prvkov. Omietku s drsným povrchom na fasádach veže nahradili omietkou s vyhladeným povrchom a vežové hodiny opravil Jozef Ilavský so synmi. S finančnou podporou obce v rokoch 2011 – 2012 vymaľovali interiér kostola a opravili i sochu sv. Jána Nepomuckého pred kostolom. V rámci rekonštrukcie historického centra obce obnovili areál kostola.[17]

Na základe výsledkov architektonicko-historického a reštaurátorského výskumu bol skoncipovaný návrh na obnovu a reštaurovanie fasád, ktorý vychádzal z princípu prezentovania ich prevažujúcej neskorogotickej slohovej podoby s priznaním prístavieb a detailov z neskorších slohových období. Konkrétne bola navrhnutá a v rámci prvej etapy zrealizovaná obnova fasád vo výraze z druhej polovice 15. storočia, kedy došlo k úprave lomených okenných otvorov a preomietnutiu fasád drsnou – štruktúrovanou omietkou, kombinovanou s bielymi hladkými detailmi (pasparty okien po obvode lemované tenkou 5 mm širokou linkou svetlošedej farebnosti, ostenia okien, plastické články). Výraz fasád z uvedenej stavebnej etapy nie je v kolízii s mladšími prístavbami, nakoľko tieto boli primárne omietnuté štruktúrovanou omietkou so svetlookrovou farebnou úpravou, podobnou omietke z druhej polovice 15. storočia. Len v prípade južnej kaplnky, považujeme za vhodné prezentovať ju v pôvodnom výraze s maľovanými nárožnými kvádrami. (**obr.17,18**)

Záverom je nutné dodať, že poznanie stavebného vývoja kostola, doplnené nálezmi architektonicko-historického a reštaurátorského výskumu fasád, ako aj odkrytými nálezmi počas 1. etapy obnovy v rokoch 2022 – 2023 poukazuje na jeho premeny od 13. storočia po súčasnosť s mnohými zachovanými autentickými konštrukciami a detailmi. Pri budúcej plánovanej obnove interiéru predstavujú ďalšie výskumy potenciál nových poznatkov o vývoji kostola.(**obr.19 – 22**)

Foto a grafické prílohy: E. Sabadošová, ak nie je uvedené inak.

Poznámky

[1]MIŠÚT, Viktor: Dolné Orešany, Dolné Orešany: Obecný úrad, 2013. ISBN: 9788097127435, str. 19.

[2]Východné kruhové okno presbytéria bolo v rámci obnovy v rokoch 2023 – 2024 zrekonštruované do tvaru okna s lomeným uzáverom.

[3]SABADOŠOVÁ, Elena: R.k. Kostol Nanebovzatia Panny Márie, Dolné Orešany, Architektonicko-historický výskum fasád, október – december, 2017. Materiál je archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod. č. T– 926; HRACHOVSKÝ, Peter – MOLNÁR, Tomáš: Kostol Nanebovzatia Panny Márie, Dolné Orešany, Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, september – december 2017. Materiál je archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod. č. R – 490. Reštaurátorské práce realizovali: Peter Hrachovský, Tomáš Molnár, Peter Záhora a kol.

[4]MENCL, Václav: Dolné Orešany, kostol. Rukopis, Archív Pamiatkového úradu Bratislava, ev.č. Z – 3395, str.2.

[5]SLIVKA, Michal: Pohľady do stredovekých dejín Slovenska. Vydavateľstvo Matice Slovenskej, Martin, 2014, ISBN: 978-80-8128-093-1, str.124.

[6]VARSIK, Branislav: Z osídlenia Západného a Stredného Slovenska v stredoveku. Veda, Bratislava, 1984, str.107.

[7]Ref.6, str.106. Podľa kanonickej vizitácie z roku 1852, ktorá sa odvoláva na záznamy z čias Petra Pázmáňa, bola fara V Dolných Orešanoch založená až v roku 1397.

[8]Na podobné strieľne na kostole v Hrnčiarovciach ma upozornila Jaroslava Žuffová, za čo jej touto cestou ďakujem.

[9]Ref.1., str.20.

[10]Ref.6., str.107.

[11]Podľa kresby kostola v Dolných Orešanoch. Vineae Dios inferioris Collegii Tyrnaviensis sotis Jesu, 1680. No. 22. Alsódiós (Pozsony m.,ma Dolné Orešany, SK). National Archives of Hungary • S – Térképtár • S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. Sz.-20. Sz.) • S 139 Jezsuita rendi térképek (17. Sz.-18. Sz.). E 152 Irreg. Coll. Tyrnav. Fasc. 226. zdroj: https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/38486/?list=eyJxdWVyeSI6ICJWaW5lYWUgRGlvcyBpbmZlcmlvcmlzIENvbGxlZ2lpIFR5cm5hdmlIbnNpcyBzb3RpcyBKZXN1In0 (20.5.2024).

[12]Zdroj : http://www.dolneoresany.sk/obec-1/heraldika/ (20.5.2024).

[13]VRTEĽ, Ladislav: Heraldica sanctos srum. Veda, Bratislava, 2016, ISBN : 978-80-224-1547-7, str. 202.

[14]Datovanie helmice veže odvodzujeme od datovania helmice veže temer identického tvaru Kostola sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach, doloženej na dobovej fotografii z roku 1904. Vznik helmice v rokoch 1704 – 1713 potvrdil aj dendrochronologický výskum zvyškov drevených prvkov veže. ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Kláštor sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach, tzv. Katarínka, Ruina lode a presbytéria kostola. Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum, 6.etapa, Bratislava 12, 2018. Tam sú uvedené aj výsledky dendrochronológie, pozri: KYNCL, Tomáš: Dendrochronológia stropných trámov veže a trámov z muriva lode Kostola sv. Kataríny Alexandrijskej v Dechticiach, Brno, 2010. Na podobnosť helmíc oboch kostolov upozornila autorka, za čo jej touto cestou ďakujem.

[15]Ref.1.

[16]Christopher pochádza zo stredoveké ho osobného mena, ktoré zdanlivo znamená „nositeľ Krista“, latinsky Christopherus, grécky Khristoforos, z Khristos „Kristus, porovnaj Christian + pher, phor – prenášať. Podľa ľudovej etymológie svätec preniesol malého Krista cez brod a stal sa tak patrónom cestujúcich“. https://www.familyeducation.com/baby-names/name-meaning/christopher#:~:text=English%3A%20from%20a%20medieval%20personal,%2Dphor%2D%20‘carry‘(30.6.2024).

[17]Ref.1.

Die Mariä-Himmelfahrt-Kirche in Unternußdorf (Dolné Orešany)
Ergebnisse der architektonisch-historischen und restauratorischen Untersuchung

Die architektonisch-historische und restauratorische Untersuchung der Pfarrkirche Mariä Himmelfahrt zu Unternußdorf (Dolné Orešany) wurde zu Ende des Jahres 2017 durchgeführt. Sie bestätigte die Bauentwicklung der Kirche und die Oberflächenumgestaltung der jeweiligen Phasen, schematisch ab der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Die ältesten, an der westlichen Fassade des Kirchenschiffes erfassten Mauerwerke erwiesen das Bestehen einer kleineren Einschiffkirche mit einem vorgebauten Turm, die in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts wegen der Errichtung einer neuen größeren, zu den damaligen Zeit dem hl. Nikolaus geweihten Kirche untergegangen ist. Das Schiff besaß eine Flachdecke und das polygonal abgeschlossene Sanktuarium wurde mit einem steinernen Rippengewölbe eingewölbt. Die Fassaden der neuen Kirche wurden durch Stützpfeiler und Spitzbogenfenster durchgegliedert. Vermutlich 1470 wurde die Sakristei hinzugefügt. 1518–1525 wurde der Turm errichtet, eine offene Südvorhalle vor das Südportal angebaut, das Kirchenschiff eingewölbt und eine gemauerte Empore hinzugebaut. Im frühen 17. Jahrhundert wurde südwärts die Maria-Lourdes-Kapelle angebaut, deren Fassaden mit gemalter Eckquaderung ausstaffiert wurden. In der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts wurde die Sakristei westwärts verlängert. Im Rahmen der weiteren Bauumgestaltungen wurden die Pyramidenhaube durch eine Kegelhaube ersetzt und die Schallücken des Glockengeschosses vergrößert. Die klassizistische Phase von 1773 charakterisieren die Errichtung zweier Nordfenster im Kirchenschiff und die Umgestaltung der Nordfenster der Sakristei. Mitte des 19. Jahrhunderts kommt es nur noch zu Teilanpassungen: auf die Turmhaube wurde eine Nachahmung der ungarischen Krone aufgesetzt, neue Hauptgesimse wurden errichtet, die Schießschartenöffnungen zugemauert und an der Stelle des östlichen Spitzbogenfensters des Presbyteriums wurde ein Rundfenster angesetzt. Die neuzeitlichen Umgestaltungen, durchgeführt in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts und im frühen 21. Jahrhundert konzentrierten sich vornehmlich auf die Instandsetzung der Verputze der Kirche, der Anstriche, auf den Austausch der beschädigten Dachbedeckung sowie auf eine Neuausgestaltung des Umfeldes. Angesichts des überwiegend gotischen Zuges des Denkmals wurde für die Fassaden die Erneuerung der gotischen Stilform von 1470 mit Anerkennung von Anbauten und Details aus den späteren Stilepochen vorgeschlagen. In den Jahren 2022–2023 erfolgte die erste Etappe der Erneuerung, konkret der des Presbyteriums und der Nordfassade des Schiffes, wobei durch die Restaurierung ein erhalten gebliebener Teil des Gemäldes des hl. Christophorus wiederhergestellt wurde.

Abbildungen

Abb. 1. Blick auf die Gemeinde Unternußdorf (Dolné Orešany) vom Südwesten.

Abb. 2. Blick auf die Mariä-Himmelfahrt-Kirche vom Norden, Stand von 2017.

Abb. 3. Die Südfassade des Kirchenschiffs mit der Vorhalle vor dem Seitenportal, Stand von 2017.

Abb. 4. Die Maria-Lourdes-Kapelle, Stand von 2017.

Abb. 5. Das Sanktuarium der Kirche, Ansicht von der Ostseite, Stand von 2017.

Abb. 6. Der Innenraum des Sanktuariums der Kirche, Ansicht ostwärts.

Abb. 7. Der angepasste Grundriss der Kirche mit Markierung der westlichen Schiffmauer der ältesten Kirche (Markierung mit voller grauer Farbe) und mit der schematischen hypothetischen Verlaufskennzeichnung der untergegangenen Seitenmauern (Markierung mit grauer unterbrochener Fläche); Quelle: Archiv der Denkmalbehörde der Slow. Republik (Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava), Reg.-Nr. V1134.

Abb. 8. Die Ostwand des Westschildes des Kirchenschiffes mit der Kennzeichnung der Breite des Turmes der ältesten Kirche.

Abb. 9. Die Nordostfassade des polygonalen Abschlusses des Sanktuariums mit einem freigelegten Gemäldefragment; Foto: P. Hrachovský.

Abb. 10. Eine Schießscharte im Überbau der Nordmauer des Kirchenschiffes dachbodenseits, hierunter der Horizontalabschluss des Innenverputzes.

Abb. 11. Die Nordfassade des Turmes, ein Detail des Ecksteines mit einer den Bauanfang aufzeigenden Datierungsangabe 1518.

Abb. 12. Die Südfassade der Maria-Lourdes-Kapelle, Detail eines gemalten Eckquaders.

Abb. 13. Der Kirchenturm, die Südwestansicht.

Abb. 14. Die Turmhaube mit einer Nachahmung der ungarischen Königskrone.

Abb. 15. Das Ostfenster nach der Beseitigung der Schirmes und Abschaffung des Rundfensters; Foto: P. Hrachovský.

Abb. 16. Die Nordfassade des Kirchenschiffes, der Teil mit dem Gemälde des hl. Christophorus, Stand nach der Restaurierung 2023; Foto: P. Hrachovský.

Abb. 17. Nordostblick auf die Kirche nach der Erneuerung der Verputze 2023; Foto: P. Hrachovský.

Abb. 18. Die Südfassade der Kirche mit der Maria-Lourdes-Kapelle mit einer freigelegten Eckquaderung 2023; Foto: P. Hrachovský.

Abb. 19. Die Stilanalyse der Westfassade mit Ergänzung neuer Feststellungen nach der Beseitigung neuzeitlicher Verputze, eingetragen in die Vermessung von T. Bakoš 2017.

Abb. 20. Die Stilanalyse der Südfassade mit Ergänzung neuer Feststellungen nach der Entfernung neuzeitlicher Verputze, eingetragen in die Vermessung von T. Bakoš 2017.

Fotografien und grafische Anlagen: E. Sabadošová, sofern nicht anders angegeben.

Žofia Geričová

Metodické prístupy k prezentácii exteriérových sôch v Trnavskom kraji

V urbanizovanom území, ako aj v priestore kultúrnej krajiny sa nachádzajú sochárske a kamenárske diela, ktoré dokladujú a sprítomňujú lokálnu históriu. Kvalita ich výtvarného zobrazenia je rôzna a aj ich výraz je rôznorodý. V príspevku sa zameriam na kamenné sochárske diela v snahe priblížiť a definovať prístupy pre ich výtvarnú prezentáciu, vychádzajúcu z pamiatkových hodnôt, ktoré je možné uplatniť pri obnove.

Problematika reštaurovania exteriérových sôch bola donedávna riešená spravidla jednotným prístupom – očistením a prezentovaním kamennej hmoty. Priznanie konštrukčného materiálu bolo považované za najestetickejší a najčistejší prístup k obnove a prezentovaniu pamiatok. Tento dobový prístup bol ovplyvnený názorom Joana Joachima Winckelmanna, ktorého teoretická práca viedla k sformulovaniu a sformovaniu puristického prístupu pri obnove pamiatok. V tridsiatych rokoch 19. storočia sa objavili opozičné názory, zostali však na akademickej úrovni. „Spor o polychrómiu“ sa niesol dlhšie ako celé ďalšie storočie. Razantná reakcia na puristický prístup prišla až v roku 1877 Spoločnosťou pre ochranu starých stavieb, založenú v Anglicku Wiliamom Morrisom.[1]

Záujem o historickú farebnosť exteriérových kamenných diel je od sedemdesiatych rokov 20. storočia predmetom pozornosti a podrobnejšieho skúmania a s tým súvisiacou výtvarnou interpretáciou diela. Estetika priznaného materiálu a názor na prezentáciu „čistého“ kameňa a jeho tvarového spracovania však natoľko ovplyvnili prístup k ich reštaurovaniu, že sa reštaurované a obnovované sochy a aj stavebné prvky, ktoré sú súčasťou architektúry, často dôsledne očistili aj od zvyškov polychrómií.[2]

Puristický prístup podporoval aj technologický náhľad na historickú polychrómiu. Pojivo farebných povrchových úprav tvorili spravidla rastlinné oleje alebo kazeín s pridaním fermeže. Tieto materiály menili v exteriérových podmienkach svoju homogénnosť a spôsobovali poškodenia, pri ktorých odpadávali z kameňa aj s vrstvou kamenného materiálu, čím dochádzalo k strate modelácie.[3]

Pri opakovaných náteroch bez očistenia pôvodných, s čím sa stretávame najmä vo vidieckom prostredí, môžeme do istej miery hovoriť o ochrane originálu, avšak za cenu potlačenia modelácie, ktorá sa pod vrstvami stráca. Zároveň degeneruje aj maliarska stránka, pretože opakované nátery bývajú už schematické, bez výtvarného vyjadrenia, objekt až komicky rustikalizujú. Sochárske diela takýmto spôsobom prichádzali často nenávratne o maliarsku úpravu, hoci práve ona tvorila komplexný a správny umelecký výraz. Umenovedné teórie označujú sochy so stratenou farebnou povrchovou úpravou za torzá, a to aj v prípade dokonale spracovanej sochárskej zložky.[4] Povrchové úpravy kamenných sôch v exteriéri sú z technologického hľadiska samostatnou a veľmi obšírnou problematikou, ktorej spracovanie prináleží technológom a reštaurátorom.

Vyššie spomenutý, dlhodobo presadzovaný prístup k reštauro-

Obr. 1. Hlohovec, pôvodná poloha Mariánskeho súsošia na námestí, približne 30. roky 20. stor., zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR.

vaniu kameňa reprezentujúci jeho očistenie na povrch materiálu, tvarové domodelovanie, prípadne doplnenie väčších úbytkov a ponechanie vo výraze prírodného kameňa, sa stalo zásadným interpretačným prístupom pri reštaurovaní. K tomuto sa paradoxne pridávajú honosne pozlátené atribúty a zvýraznenie častí sôch vyzlátením napr. lemov odevov bez nadväznosti na farebne upravený povrch kameňa. Dnes, s prihliadnutím na dlhovekosť tohto prístupu azda môžeme hovoriť o slohovej etape prezentácie diela, ktorá žiaľ bola zvolená na úkor potlačenia, niekedy aj zničenia originálnej úpravy alebo pozostatkov po nej. Takýto prístup je v rozpore s princípmi reštaurovania a princípmi pamiatkovej ochrany. Metóda prezentácie kamenného materiálu ovplyvňuje metodiku reštaurovania sôch aj dnes.

Mariánske súsošie na stĺpe v Hlohovci bolo postavené v roku 1740 ako votívne dielo po skončení morovej epidémie. O vznik sa zaslúžila, podľa nápisu na ploche podstavca, rodina Nedeckých. Jeho existencia je písomne doložená aj v kanonickej vizitácii z roku 1780. Podrobnejšie archívne zmienky nepoznáme. V súčasnosti stojí stĺp so súsoším severovýchodne od farského Kostola sv. Michala (vrcholová socha Panny Márie je orientovaná na východ), nie je to však jeho pôvodná pozícia. Z historických fotografií a dobových dokumentácií je vidieť, že počas obnovy námestia v roku 1949 bol posunutý o cca 5 metrov severnejšie. Zmenená bola aj orientácia sochy Immaculaty na vrchole, zo severu na východ. Na fotografii z obdobia pred premiestnením stĺpa, je ešte celkom dobre vnímateľná maliarska úprava architektúry, pravdepodobne imitujúca mramorovanie na drieku stĺpa a farebné zvýraznenie volút na hlavici. Sochy boli v tom čase už bez polychrómie.[5](**obr.1**)

Obr. 2. Hlohovec, socha Panny Márie z Mariánskeho súsošia, stav po očistení, zdroj: ŠMIGROVSKÝ, František: Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie Súsošia Panny Márie na stĺpe v Hlohovci, 2021.

Reštaurátorský výskum konaný v roku 2021 bol spočiatku realizovaný na mieste a až pred reštaurovaním bolo súsošie rozobrané a prevezené do ateliéru. V rámci výskumu „in situ“ bol okrem zjavných deštrukčných poškodení kamennej hmoty na povrchu identifikovaný rovnaký náter vo viacerých sondách (plášť na soche Panny Márie, záhyby šiat na soche sv. Róchusa, reliéf sv. Rozálie, architektúra súsošia), preto bol interpretovaný ako pozostatok celoplošného náteru. Stopy po polychrómii, ktorá by zodpovedala ikonografii, počas výskumu zistené neboli a aj samotná architektúra bola dôkladne očistená.[6]

Po prevezení do ateliéru a vykonaní čistenia od povrchových depozitov sa objavili fragmentárne stopy vrstiev polychrómie v spodnej časti rúk Panny Márie, tieto však neboli postačujúce na určenie farebnosti sochy. Na ostatných sochách stopy po farebných náteroch zistené neboli, preto sa usúdilo, že by na tomto viacfigúrovom súsoší bola farebná interpretácia náročná. Prezentácia súsošia vo výraze prírodného kameňa, odstránením historických vrstiev polychrómie, bola prijatá už pri predchádzajúcom reštaurovaní, preto bola rešpektované aj pri aktuálnom výkone. Zlátenie sa pri tomto súsoší uplatnilo iba na atribútoch z kovu. Výtvarné zhodnotenie diela teda pozostáva zo scelenia plastickej modelácie v miestach úbytkov a doplnenia kovových atribútov, pričom boli využité analogické zobrazenia, predovšetkým pri vrcholovej soche Panny Márie, ktorej typologicky a historicky najbližšiu sochu možno nájsť pred rímskokatolíckym Kostolom sv. Ignáca z Loyoly v Leopoldove, z polovice 18. storočia. K doplneniu atribútov poslúžili aj historické fotografie, keďže jediným zachovaným kovovým atribútom bola svätožiara Panny Márie. (**obr.2,3**)

Identický metodický prístup bol uplatnený aj pri reštaurovaní *stĺpu so súsoším Najsvätejšej Trojice v Hlohovci,* ktoré sa nachádza na Námestí sv. Michala, južne od kostola sv. Michala, na pravej strane južného vstupu. Autor reštaurátorského výskumu nezistil na objekte stopy farebnej úpravy, len časti okrového náteru na znečistenom povrchu.[7] Stopy po farebnej povr-

Obr. 3. Hlohovec, socha Panny Márie z Mariánskeho súsošia, detail so zachovanými zvyškami farebných náterov, zdroj: ŠMIGROVSKÝ, František: Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie Súsošia Panny Márie na stĺpe v Hlohovci, 2021.

chovej úprave neboli zistené ani počas čistenia, preto bolo rozhodnuté ponechať dielo vo výraze prírodného kameňa. Správy alebo zmienky o predchádzajúcom reštaurovaní nie sú známe, mladšie archívne pramene ale skúmané neboli. Je však pravdepodobné, že úprava okrovým náterom, identická s úpravou na mariánskom súsoší súvisela s obnovou prebiehajúcou v jednom období, pravdepodobne v polovici 20. storočia.

Ochrana a zachovanie maliarskej povrchovej úpravy sa postupne etablovali do prístupu k reštaurovaniu. Pod pojem maliarska povrchová úprava je potrebné zahrnúť aj imitácie povrchov vzácnych kameňov alebo kovov (mramorovanie a tiež zlátenie).

V rokoch 1992 – 1993 bolo zreštaurované súsošie *Piety na stĺpe vo Vrbovom.* Súsošie, datované do poslednej tretiny 17. – prvej tretiny 18. storočia, znázorňuje Bolestnú Pannu Máriu, ktorá drží v lone mŕtve telo Ježiša Krista, za jej chrbtom sa týči kríž. Stĺp stojí na vysokom podstavci, driek má obtočený plastickým vavrínovým vencom, do hlavice s volútami sú zakomponované okrídlené anjelské hlavičky – putti. Na origináli boli v 90. rokoch dobre čitateľné fragmenty pôvodnej maliarskej úpravy, vrátane inkarnátov. Prístup k reštaurovaniu zohľadnil túto neoceniteľnú stopu a farebnosť bola zachovaná. Pôvodná architektúra, okrem hlavice stĺpu, zostala v exteriéri a farebnosť súsošia bola doplnená retušou. Z hlavice a súsošia bola v tom čase vytvorená kópia na báze epoxidu a reštaurátor na ňu aplikoval polychrómiu vo farebnosti podľa zachovaného originálu. Originály hlavice a súsošia so zachovanými fragmentami pôvodnej polychrómie boli deponované. Najnovšie reštaurovanie prebehlo v roku 2018. Výskumom sa zistilo, že epoxidová kópia umiestnená v exteriéri je za relatívne krátky čas v horšom stave ako deponovaný originál. Degradáciu spôsobilo slnečné žiarenie deštruktívne pôsobiace na epoxid.[8] Reštaurátorský prístup akceptoval metodiku prezentovania zvolenú v deväťdesiatych rokoch s tým, že bolo potrebné vytvoriť novú kópiu. Reštaurovať kópiu z 90. rokov by bolo náročné a neefektívne jednak z hľadiska rozsiahlej straty modelácie, ako aj z hľadiska technologického. Pri tvorbe novej kópie bol preto opätovne použitý originál súsošia a originál hlavice stĺpu, na ktoré sa doplnila modelácia z ľahko odstrániteľného materiálu a následne bola vytvorená forma na vyhotovenie odliatku. Na novej kópii, ktorej materiál tvorí minerálny kompozit s anorganickým pojivom, bola zrekonštruovaná farebnosť podľa originálu. Možnosti pre tento prístup vychádzali z rozboru zachovanej polychrómie na origináli súsošia a hlavice stĺpu. Práve tento rozbor priniesol vzácne poznatky o premyslenom a remeselne vyspelom spôsobe vytvárania maliarskych vrstiev. Tento spôsob bol založený na princípe chromatického vrstvenia farebných plôch, ktoré až v závere priniesli žiadaný farebný efekt a zároveň podporovali plastickosť diela. Celkový výraz farebného riešenia je podporený aj záverečnou povrchovou úpravou. Vzhľadom na súčasné podmienky (poveternostné aj ekonomické), bola nová povrchová úprava riešená v modernom olejovo voskovom materiáli.[9]

Pri reštaurovaní *sochy sv. Jána Krstiteľa na pilieri v Pečeňadoch,* z roku 1778, bol metodický problém takmer identický s príkladom z Vrbového. Rekonštrukcia farebnosti na soche bola zvolená nielen na základe zachovaných farebných vrstiev a farebnej interpretácie, ale aj na základe prístupu k reštaurovaniu originálu sochy. Originál sochy sa zachoval vo veľmi zlom stave, s rozsiahlymi doplnkami nielen

Obr. 4. Pečeňady, socha sv. Jána Krstiteľa na pilieri, stav pred reštaurovaním s rustikalizujúcimi doplnkami modelácie, foto: P. Šimon.

tvarovej modelácie, ale aj samotnej hmoty. Doplnky boli nielenže realizované nevhodným cementovým materiálom, ale ich modelácia nezodpovedala ani kvalite originálu a sochu tým výrazne rustikalizovali a anatomicky deformovali. Spodná časť originálu bola poškodená priečnou prasklinou narúšajúcou stabilitu diela.[10] Na základe zhodnotenia stavu a po konzultácii s vlastníkom bola zvolená metóda vytvorenia kópie sochy, pričom muzeálne zreštaurovaný originál sa dostal do interiéru obecného úradu. Kópia bola vyhotovená ako odliatok sochy vytvorenej domodelovaním na originálny fragment. K prinavráteniu pôvodného výrazu napomohla historická fotografia a identifikácia anatomických detailov. Výrazne zdegradovaný atribút – ovca pri svätcových nohách bola doplnená podľa dobových analógií. Spôsob vystavania rekonštruovanej polychrómie vychádza z historických poznatkov a zistených nálezov, teda vytvorením podkladu a nanášaním farebných vrstiev. Na pilieri bola zistená dodatočne a až pri celkovom čistení taktiež farebná povrchová úprava, aj keď len vo fragmente. Zvyšky náteru červenej farby mohli tvoriť imitáciu mramorovania, ich rozsah bol však málo výpovedný, preto boli zafixované a podstavec zostal vo výraze kameňa, iba so zvýraznením nápisu.[11](**obr.4,5**)

Rekonštrukcia farebnej povrchovej úpravy bola realizovaná aj *na súsoší sv. Anny, nachádzajúcom sa tiež v obci Pečeňady.* Súsošie z roku 1760 malo pred reštaurovaním farebnú povrchovú úpravu. Počas výskumu sa aj vďaka doloženým opakovaným náterom zistilo zachovanie staršej vrstvy polychrómie, pričom mladšia maliarska vrstva pozmenila farebnosť. Na základe nálezov a porovnania s ikonografickým materiálom sa pristúpilo k zrekonštruovaniu farebnosti na povrchu sochy podľa staršej zistenej vrstvy, označenej ako primárna povrchová úprava. Ideálnym reštaurátorským zhodnotením by bolo retušovanie zachovanej primárnej vrstvy, keďže však táto vrstva nebola kompaktná a socha mala byť po reštaurovaní vrátená do exteriéru, pristúpilo sa k vyhotoveniu rekonštrukčnej vrstvy na povrch diela, pričom zachovaná primárna polychrómia zostala ponechaná a prekrytá.

Aj v prípade tohto súsošia boli zistené pozostatky povrchovej úpravy aj na pilieri. Tvorilo ju pravdepodobne mramorovanie. Zo zachovaných fragmentov však nebolo možné určiť jeho charakter, ktorý je pri rekonštrukcii významný. Na pilieri sa pristúpilo k pozláteniu nápisu, ktorý je takto zvýraznený, keďže ide o významný identifikačný údaj a historický prameň. Farebný výraz súsošia je vytvorený vrstvením farebných tónov nátermi s použitím minerálnych svetlostálych pigmentov. Záverečnú povrchovú úpravu, ktorá je aj ochrannou vrstvou, tvorí olejovo voskový náter.(**obr.6,7**)

Pri reštaurátorskom výskume je nesmierne dôležité správne interpretovať získané poznatky a zamerať sa dobový kontext, umelecký sloh a regionálny štýl. Popri polychrómii sa totiž uplatňovala aj monochrómna povrchová úprava alebo, ako už bolo vyššie poukázané, imitácia vzácnych hornín.

Na súsoší Piety pred bazilikou Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne-Strážach, ktorá je z roku 1883, bola zistená biela monochrómna povrchová úprava. Táto úprava mala za cieľ „vylepšiť" kameň, z ktorého bola vyhotovená, na obľúbený a vysoko cenený kararský mramor.[12]

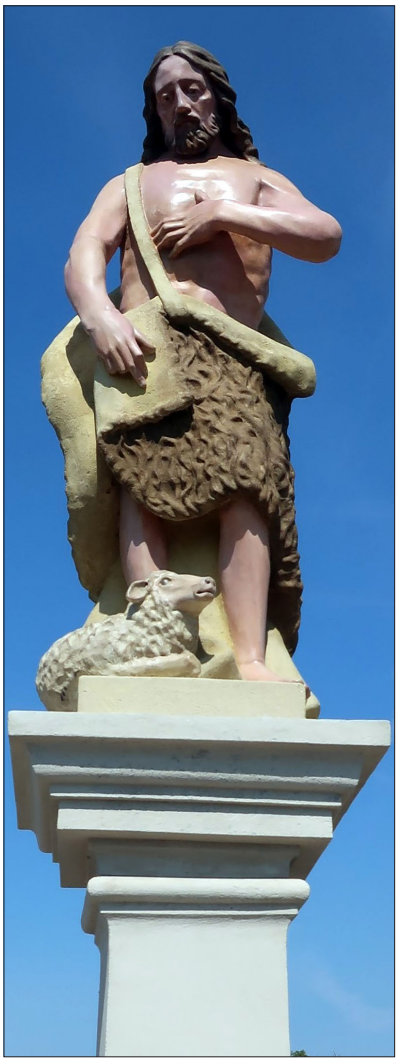

Obr. 5. Pečeňady, socha sv. Jána Krstiteľa na pilieri, rekonštrukcia polychrómie na kópii sochy, zdroj: ŠIMON, Peter: Obec Pečeňady. Socha sv. Jána Krstiteľa na podstavci, reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, apríl – máj 2019.

Dôsledné reštaurátorské výskumy, ktoré boli zamerané nielen na zhodnotenie plastického výrazu, ale aj na zachytenie povrchovej úpravy kameňa, priniesli otázky týkajúce sa farebnej interpretácie. Zo stôp farebných povrchových úprav sa síce dá aj z maličkej vzorky zistiť veľa poznatkov o použitých pigmentoch, pojivách a podkladových vrstvách, avšak výpoveď o výtvarnom výraze, teda spôsobe rozmaľovania, sa z týchto fragmentárnych častí získať nedá. Obzvlášť závažnou interpretáciou by bolo poňatie inkarnátov – tvárí, rúk a odhalených častí tela. Práve na týchto častiach pôvodné maliarske polychrómie nachádzame v najmenšom množstve a pritom práve tieto časti sú najzávažnejšími pri celkovom výraze diela, ak chceme dosiahnuť čo najprirodzenejší výraz sochy.

Obr. 6. Pečeňady, súsošie sv. Anny s Pannou Máriou na pilieri, stav pred reštaurovaním so sekundárnou vrstvou polychrómie, foto: P. Šimon.

Metódou, ktorá umožňuje priblížiť pôvodný farebný výraz sochy a neuzatvorí nás v otroctve puristickej prezentácie konštrukčného materiálu, je náznaková rekonštrukcia farebnosti. Hneď na začiatok musím pripomenúť nutnosť adekvátneho zváženia tohto prístupu, ktorý by mal byť podložený výskumom, potvrdzujúcim existenciu polychrómie.

Sochy, na ktorých bola táto metóda uplatnená, mali počas výskumu identifikovanú farebnú povrchovú úpravu aj v niekoľkých vrstvách. Vrstvy mali odlišné farebné riešenie, preto pri rozhodovaní o farebnej interpretácii boli posudzované ikonografické materiály, keďže v ikonografickej interpretácii má aj farebnosť svoje zastúpenie vo forme atribúcie.

Náznakovým spôsobom riešená farebnosť kameňosochárskych diel, spočíva v nanesení lazúrnej vrstvy farebného minerálneho náteru (ktorý je úplne reverzibilný) na očistený, konsolidovaný a modelačne doplnený kameň. To znamená, že nie je vytvorená rekonštrukcia s vystavaním podkladovej vrstvy. Tento spôsob sa veľmi dobre uplatňuje na odevoch a drapériách.

Metóda náznakovej rekonštrukcie našla uplatnenie na sochách *v obci Krakovany – Stráže, pri reštaurovaní sochy Panny Márie Immaculaty* na stĺpe a následne na dvoch súsošiach Najsvätejších Trojíc, jednom v časti Krakovany a druhom v časti Stráže. Všetky tri diela pochádzajú z obdobia poslednej tretiny 18. storočia a predstavujú veľmi kvalitné sochárske diela v regióne.

Na soche Immaculaty bol zistený sivobiely náter identifikovaný ako podkladová vrstva pod polychrómiu, z ktorej sa dala odčítať červená farba na tunike a modrá na plášti Panny Márie, teda ikonograficky adekvátne riešenia. Zistené boli aj stopy zlátenia, ktoré malo podklad okrovej farebnosti.[13] Zvyšky polychrómie boli nájdené na atribútoch po nohami Immaculaty. Na inkarnátoch bola využitá prirodzená farebnosť kameňa, ktorý má teplý zemitý odtieň, preto zostali bez farebného riešenia vo vyznení kameňa a k tomu bola prispôsobená intenzita farebných lazúrnych náterov. Architektúra stĺpu zostala bez naznačenej farebnosť, prezentovaná v materiáli.[14](**obr.8 – 9**)

Súsošie Najsvätejšej Trojice na stĺpe pri kostole sv. Mikuláša v miestnej časti Krakovany, bol na základe nálezov, zvolený rovnaký prístup. Na súsoší bol farebne, červenou lazúrou, zvýraznený plášť Ježiša Krista, ktorý zakrýva iba časť jeho postavy – spodnú polovicu tela. Na postave Boha Otca, bola zistená okrová farebnosť, naznačená na plášti zahaľujúcom takmer celé telo. Problematické bolo vysporiadanie sa z inkarnátmi, ktoré v kompozícii súsošia zanikali, preto sa pristúpilo k ich zvýrazneniu rovnako náznakovým spôsobom.[15]

Súsošie Najsvätejšej Trojice na stĺpe, na okraji miestnej časti Stráže bolo na povrchu značne zdegradované kvôli výrazne exponovanému miestu na ktorom stojí, ako aj pôsobením neodbornej obnovy s použitím cementových tmelov a vysprávok, s čím sa stretávame rádovo pri každej exteriérovej soche a drobnej kamennej architektúre. Napriek tomu boli zistené malé pozostatky farebnej úpravy polohách, ktoré sú chránené pred deštrukciou. Išlo o červenú farbu na plášti Ježiša Krista a modrú farbu na plášti Boha Otca, farby boli na zreštaurované plochy kamennej hmoty nanesené v náznaku. Aj v prípade tohto súsošia sú náznakovo riešené inkarnáty.[16] Na architektúrach oboch stĺpov sa výpovedný

Obr. 7. Pečeňady, súsošie sv. Anny s Pannou Máriou na pilieri, stav po reštaurovaní s rekonštruovanou polychrómiou, foto: P. Šimon.

Obr. 8. Krakovany-Stráže, socha Immaculaty na stĺpe, pred reštaurovaním, zdroj: ŠIMON, Peter: Krakovany. Stĺp so sochou Panny Márie Immaculaty. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, október 2015.

Obr. 9. Krakovany-Stráže, socha Immaculaty na stĺpe, po reštaurovaní, zdroj: ŠIMON, Peter: Krakovany. Stĺp so sochou Panny Márie Immaculaty. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, október 2015.

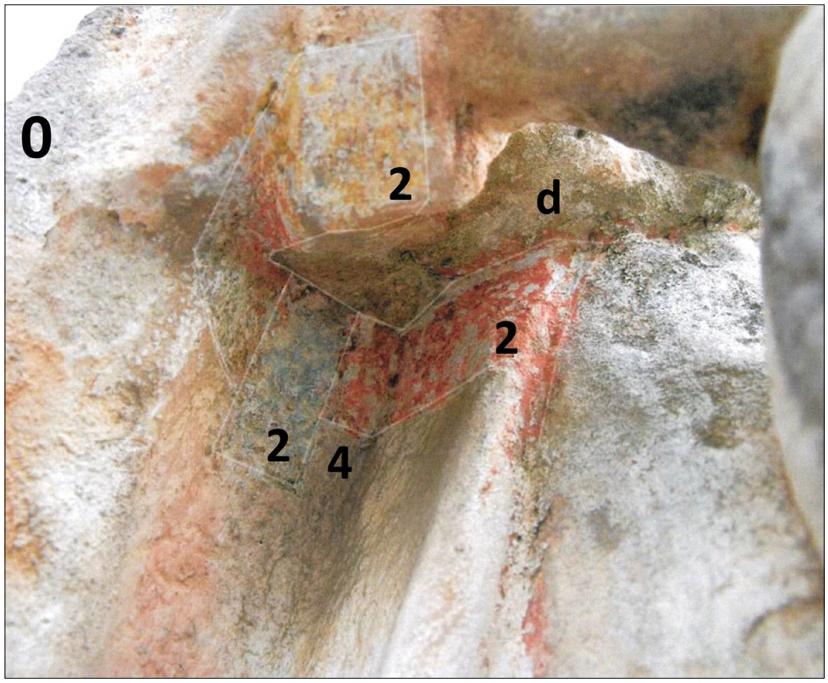

Obr. 10. Krakovany-Stráže, socha Immaculaty na stĺpe, identifikovanie farebných úprav počas reštaurátorského výskumu, zdroj: ŠIMON, Peter: Krakovany. Stĺp so sochou Panny Márie Immaculaty. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, október 2015.
Legenda: 0 – kamenná hmota, 1 – biely kazeínový podklad, 2 – primárna farebná úprava: plášť – modrá, tunika – červená, rukávy tuniky – okrový základ pod zlátenie, 4 – sekundárny svetlý náter, d – vrstva rôzneho druhu depozitu.

pozostatok farebného riešenie nenašiel.[17]

Uvedené tri príklady metodického prístupu k reštaurovaniu a prezentácii kamenných diel v exteriéri sú ukážkou možností, akými sa dá k problematike pristupovať. Zváženie týchto možností je potrebné pri každom diele určiť osobitne, po vyhodnotení všetkých dostupných výskumov. Nevyhnutné je tiež zohľadniť ďalšiu existenciu diela, jeho adjustáciu v prostredí, v ktorom bude umiestnené a využívané. Ako je tiež vidieť, v niektorých prípadoch bola purifikácia kameňa tak zásadná a kamenný výraz tak zažitý, že jeho prezentovanie vo výraze kameňa, bude zrejme jediným možným riešením. V mnohých prípadoch bude musieť byť tento prístup akceptovaný ako jeden zo štýlových prístupov a pri strate maliarskej vrstvy aj jedinou možnou prezentáciou.

Zachovanie pamiatkových hodnôt každého objektu a diela je veľmi individuálne a je potrebné dôsledne ich zohľadňovať pri zvolení možnosti prezentácie. Zovšeobecňovanie a kategorické určenie jednotného metodického prístupu nie je správnym smerovaním.

Poznámky

[1]VÁCHA, Zdeněk: Povrchové úpravy kamene z pohledu památkové péče. In: *STOP. Povrchové úpravy kamene,* 2017, Praha, s. 39 – 47.

[2]NEJEDLÝ, Vratislav: Historické povrchové úpravy kamenosochařských výtvarných děl umístnených v exteriéru. In: *STOP. Povrchové úpravy kamene,* 2017, Praha, s. 16 – 29.

[3]KOTLÍK, Petr: Povrchové úpravy kamene – technologie *a* předpoklady rekonstrukce. In: *STOP. Povrchové úpravy kamene,* 2017, Praha, s. 32 – 38.

[4]Ref.1.

[5]Zdroj: Archív Pamiatkového úradu SR.

[6]ŠMIGROVSKÝ, František: *Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie Súsošia Panny Márie na stĺpe v Hlohovci*, 2021. Materiál je archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade Trnava (ďalej KPU Trnava), sign. R 541.

[7]ŠMIGROVSKÝ, František: *Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie.*

Hlohovec. Stĺp so sochou Najsvätejšej Trojice, 2018. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 381.

[8]ŠIMON, Peter*: Kamenné súsošie Piety na stĺpe situované v meste Vrbové, reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie,* 2017. Materiál je archivovaný na KPU Trnava. tu nemáš signatúru, ak ju máš dostupnú, doplň prosím, ak nie, tak nič.

[9]ŠIMON, Peter – JANDA, Jan – REPÁŇ, Marek: *Kamenné súsošie Piety na stĺpe situované v meste Vrbové. Dokumentácia vykonaných prác.* apríl – november 2018. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 395.

[10]ŠIMON, Peter*: Obec Pečeňady. Socha sv. Jána Krstiteľa na podstavci, reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie*, apríl – máj 2019. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 472.

[11]ŠIMON, Peter: *Obec Pečeňady. Socha sv. Jána Krstiteľa na podstavci. Dokumentácia vykonaných reštaurátorských prác*, január – júl 2022. Materiál je archivovaný na KPU Trnava.

[12]ŠIMON, Peter*: Kamenné súsošie piety s podstavcom pri bazilike v Šaštíne. Návrh na reštaurovanie poškodeného objektu,* júl 2021. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 485.

ŠIMON, Peter: *Kamenné súsošie piety s podstavcom pri bazilike v Šaštíne. Priebeh reštaurovania,* september 2021. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 486.

[13]ŠIMON, Peter: *Krakovany. Stĺp so sochou Panny Márie Immaculaty. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie,* október 2015. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 539.

[14]ŠIMON, Peter: *Krakovany. Stĺp so sochou Panny Márie Immaculaty. Dokumentácia vykonaných prác,* júl – december 2016. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 540.

[15]ŠIMON, Peter: *Krakovany. Stĺp so sochou Najsvätejšej Trojice. Dokumentácia vykonaných prác*, jún 2017 – október 2018. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 384..

[16]ŠIMON, Peter: *Krakovany. Stĺp so sochou Najsvätejšej Trojice. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie,* november 2018. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 383.

17 [17] *Stĺp so sochou Najsvätejšej Trojice. č. ÚZPF 12128/1-3. Dokumentácia vykonaných prác.* september 2019 – júl 2020. Materiál je archivovaný na KPU Trnava, sign. R 515.

Methodische Ansätze zur Präsentation von Außenskulpturen im Tyrnauer Bezirk

Der Restaurierungsprozess historischer Steinskulpturen im Außenbereich konzentriert sich in der Region bis heute auf die Darstellung der materiellen Grundlage. Dies bezieht sich auf die Präsentation der plastischen Modellierung als essenziellen Kern eines bildenden Kunstwerks. Historische Quellen und Restaurierungs- und Kunstgeschichtsforschungen beschäftigen sich allerdings mit mannigfaltigen Oberflächenumgestaltungen von Kunstwerken, die als Schutz des Materials vor Verwitterung dienten, die jedoch ebenfalls ein essenzieller Bestandteil des Kunstwerks waren. Am häufigsten handelte es sich um eine polychrom gestaltete realistische Darstellung, insbesondere auf den Plastiken der Personen. Im Falle sakraler Motive gab es für die Farbgebung auch eine ikonografische Begründung. Bei architektonischen Elementen kommen häufig Nachahmungen qualitativ hochwertigerer Materialien vor, bspw. Marmorimitationen. Zur Imitation von Materialien zählt auch die Vergoldung, mit der wiederum bedeutende und wichtige Details betont wurden (bspw. Attribute und Inschriften).

Unter dem Einfluss der von J. J. Winkelmann formulierten puristischen Zugangsweise zur Restaurierung begann man, das Material des Kunstwerks und seine plastische Form als den höchsten Wert des jeweiligen Objekts zu betrachten, wobei die malerische Ausgestaltung häufig völlig unterdrückt und entfernt wurde. Diese Ansicht hielt sich im Restaurierungswesen bis in die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Das Bemühen um die Erhaltung und Rehabilitierung der malerischen Ausdrucksweise auf den Kunstwerken bringt neue Fragestellungen und Herausforderungen mit sich, die jeweils vom konkreten Fall abhängen. Anhand der in diesem Artikel erwähnten Beispiele werden drei methodische Ansätze dargestellt und begründet: die Präsentierung des reinen Materials (Natursteines) in Fällen, in denen es nicht möglich war, die Farbgebung zu rekonstruieren, die Präsentierung in Form einer Rekonstruierung der Farbgebung des Kunstwerks anhand der Befunde und schließlich die Präsentierung in Form einer interpretierenden (spekulativen) Rekonstruktion der Farbigkeit, also die Umsetzung einer farblichen Lösung durch Auftragung einer Lasurschicht, die den farblichen Ausdruck des Kunstwerkes lediglich andeutet.

Abbildungen

Abb.1. Hlohovec, Ursprungslage der Mariensäule auf dem Stadtplatz, ungefähr 1930er-Jahre; Quelle: Archiv des Denkmalschutzamtes der Slowakei (Archív PÚ SR).

Abb. 2. Hlohovec, die Marienstatue von der Mariensäule, Stand nach der Reinigung; Quelle: aus der Publikation von František Šmigrovský Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie Súsošia Panny Márie na stĺpe v Hlohovci, 2021.

Abb. 3. Hlohovec, die Marienstatue von der Mariensäule, Detailaufnahme mit erhalten gebliebenen Resten der Farbanstriche; Quelle: aus der Publikation von František Šmigrovský Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie Súsošia Panny Márie na stĺpe v Hlohovci, 2021.

Abb. 4. Pečeňady, Statue des Johannes des Täufers auf der Säule, Stand vor der Restaurierung mit rustikalen Ergänzungen der Modellierung; Foto: P. Šimon.

Abb. 5. Pečeňady, Statue des Johannes des Täufers auf Säule, Rekonstruierung der Polychromie auf der Statuenkopie; Quelle: Peter ŠIMON: Obec Pečeňady. Socha sv. Jána Krstiteľa na podstavci, reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, April–Mai 2019.

Abb. 6. Pečeňady, Statue der hl. Anna auf Säule (St.-Anna-Säule), Stand vor der Restaurierung mit einer sekundären Polychromieschicht; Foto: P. Šimon.

Abb. 7. Pečeňady, Statue der hl. Anna auf Säule (St.-Anna-Säule), Stand nach der Restaurierung mit rekonstruierter Polychromie; Foto: P. Šimon.

Abb. 8.Krakovany-Stráže, Immaculatastatue auf Säule (Immaculatasäule), Stand vor Restaurierung; Quelle: Peter ŠIMON: Krakovany. Stĺp so sochou Panny Márie Immaculaty. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, Oktober 2015.

Abb. 9. Krakovany-Stráže, Immaculatastatue auf Säule (Immaculatasäule), Stand nach Restaurierung; Quelle: Peter ŠIMON: Krakovany. Stĺp so sochou Panny Márie Immaculaty. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, Oktober 2015.

Abb. 10. Krakovany-Stráže, Immaculatastatue auf Säule (Immaculatasäule), Identifizierung farblicher Änderungen während der restauratorischen Untersuchung; Quelle: Peter ŠIMON: Krakovany. Stĺp so sochou Panny Márie Immaculaty. Reštaurátorský výskum a návrh na reštaurovanie, Oktober 2015.

**Andrea Hegedüšová –
Filip Vojtechovský –
Igor Murín –
Michaela Dörnhöferová**

Nález základov zaniknutého románskeho kostola v Báči

Potrebu archeologického výskumu v obci Báč podnietilo ohlásenie nálezu ľudských kostrových pozostatkov pri výkopových prácach, súvisiacich s vybudovaním retenčnej nádrže pri národnej kultúrnej pamiatke františkánskeho Kostola sv. Antona Paduánskeho. Pri obhliadke priestoru ohláseného nálezu bolo zistené narušenie nie len hrobu, ale aj románskych architektúr.(**obr.1**) V rámci výskumu bol vyhotovený archeogeofyzikálny prieskum a antropologický posudok kostrových pozostatkov.

Stručná história obce

Dnešná obec Báč ležiaca v okrese Dunajská Streda v Trnavskom kraji vznikla spojením dvoch historicky samostatných usadlostí. (**obr. 2**) Prvá z dvoch obcí patrila arcibiskupskej stolici vo Vojke nad Dunajom a bola jej majetkom. V historických dokumentoch je označená ako *Bochfoulva*. V listine z roku 1229 je zmienka o obci vo forme *Boch*, ktorá v sebe skrýva dobový prepis mena Báč. K nemu sa neskôr pridávala prípona *-falva* (obec, usadlosť) označujúca vlastnícky vzťah (Bácsova/Báčova usadlosť), ktorá sa v priebehu storočí skrátila do tvaru *Bacsfa*.[1] Druhou obcou je Svätý Anton, pôvodne Svätý Juraj. Táto usadlosť mala rovnomenný názov súvisiaci s patrocíniom kostola, ktorý sa v nej nachádzal. Práve v roku 1674, keď v obci nahradili pôvodne románsky kostol sv. Juraja novým kostolom s kláštorom zasväteným sv. Antonovi Paduánskemu, viedla táto zmena aj k premenovaniu obce. Zmenu v jej názve je možné vidieť aj na historických mapách, napr. na 3. vojenskom mapovaní Uhorska, kde sa spomínajú oba názvy obce.(**obr.3**) Usadlosti už od roku 1781 používali spoločný názov Bacsfa. Slovenský názov Báč obec získala v roku 1948 úradnou cestou.[2]

Historický vývoj skúmanej lokality

V bezprostrednej blízkosti skúmaného priestoru sa nachádza viacero objektov významných pre vývoj obce. V období stredoveku bol na skúmanej parcele vybudovaný románsky kostol zasvätený sv. Jurajovi, podľa ktorého bola pôvodne pomenovaná aj jedna z dvoch obcí tvoriacich dnešný Báč. Listiny ho po prvý raz zmieňujú v roku 1238.[3] V roku 1660 bol položený základný kameň nového Kostola sv. Antona Paduánskeho, ale práce sa po smrti vtedajšieho arcibiskupa v roku 1666 zastavili. V stavbe neskôr pokračoval jeho nasledovník Juraj Selepčéni a dokončený bol spolu s kláštorom v roku 1674. Kostol sv. Juraja bol využívaný pravdepodobne až do roku 1674, kedy bol dostavaný zmienený nový kostol. Avšak samotná stavba (Kostola sv. Juraja) stála ešte takmer dve ďalšie storočia a postupne chátrala až do roku 1852, kedy bol kostol zbúraný.[4] Jeho pôdorys je zaznamenaný na 1. vojenskom mapovaní spolu s časťou novšieho kostola. Taktiež je viditeľný na 2. vojenskom mapovaní už aj s dokončeným kostolom sv. Antona Paduánskeho a kláštorom.(**obr.4,5**) Hlavný oltár nového kostola nechal postaviť grófJuraj Aponi v roku 1782. Nariadením Jozefa II. bol v roku 1789 zrušený františkánsky rád. Kláštor sa naďalej využíval ako sýpka a kostol ako senník.[5] Bratislavské úrady povolili návrat františkánov až v roku 1811. Budova františkánskeho kláštora v Báči je v histórii Slovenska smutne známa aj ako miesto, kde bol zriadený internačný tábor, a kde boli komunistickým režimom väznení viacerí kňazi a významní predstavitelia katolíckej cirkvi. Západne od zaniknutého román-

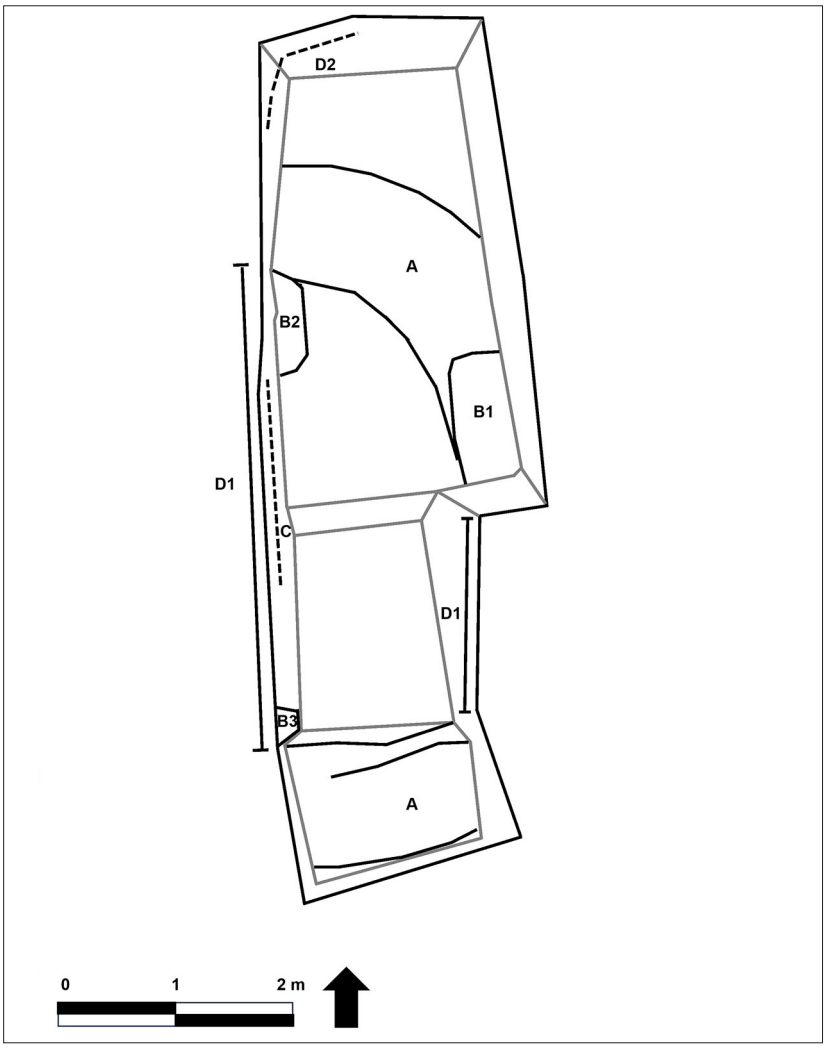

Obr. 1. Geodetické zameranie nálezových situácií. Legenda: A. apsida, B1. hrob č.1, B2. hrob č.2, B3. hrob č.3, C. základy pre oltár, D1. podlaha z plevových tehál štvorcového tvaru, D2. maltová podlaha sakristie, autor: L. Horáková, upravila: A. Hegedüšová.

Obr. 2. Dve historicky samostatné usadlosti zachytené na 1. vojenskom mapovaní z roku 1783, dnes obec Báč, zdroj: <https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.00864473990729&lng=17.36925601959229&map=VM1>, dostupné online [12. 4. 2024], upravila: A. Hegedüšová.

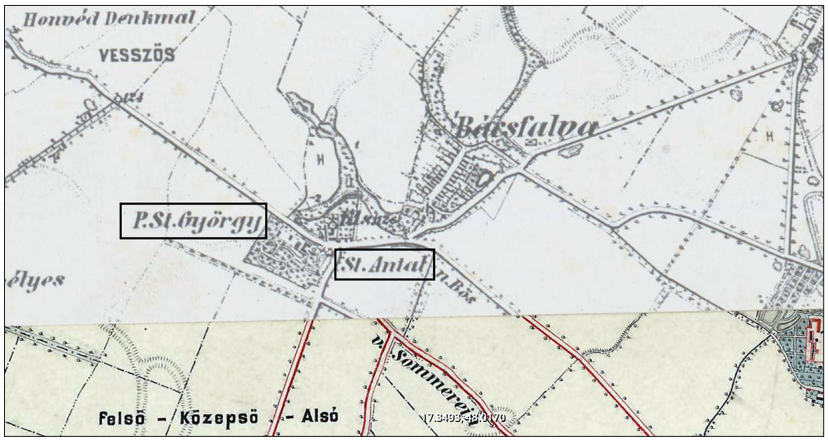

Obr. 3. Vyznačenie dobových názvov obce na 3. vojenskom mapovaní z roku 1889. Straší názov Svätý Juraj a mladší Svätý Anton, zdroj: <https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.004337886376 61&lng=17.371015548706 06&map=VM3>, dostupné online [12. 4. 2024], upravila: A. Hegedüšová.

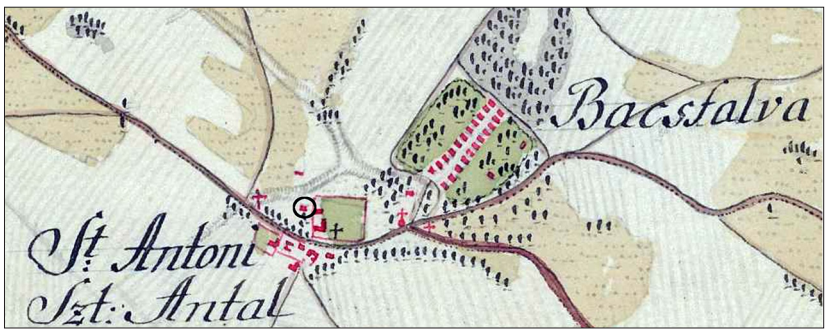

Obr. 4. Pôdorys románskeho kostola Sv. Juraja na 1. vojenskom mapovaní z roku 1783, zdroj: <https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.00864473990729&lng=17.36925601959229&map=VM1>, dostupné online [12. 4. 2024], upravila: A. Hegedüšová.

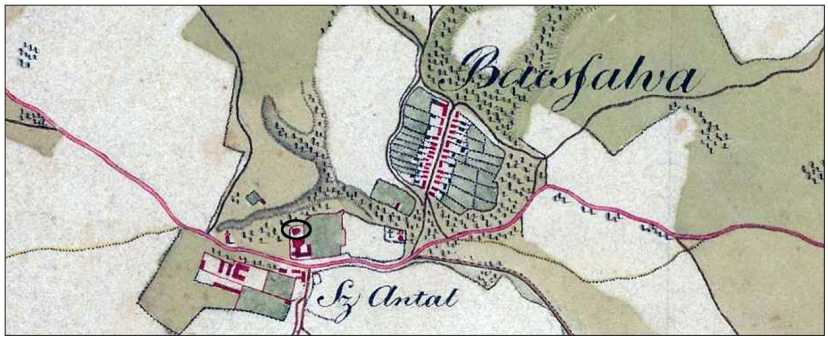

Obr. 5. Pôdorys románskeho kostola Sv. Juraja na 2. vojenskom mapovaní z roku 1839, zdroj: <https://www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.004337886376 61&lng=17.371015548706 06&map=VM2>, dostupné online [12. 4. 2024], upravila: A. Hegedüšová.

skeho Kostola sv. Juraja a severne od Kostola sv. Antona Paduánskeho bola v roku 1867 z milodarov veriacich navŕšená kalvária. Mená darcov sú umiestnené na kamenných tabuľkách jednotlivých zastavení.[6]

Geofyzikálny prieskum na lokalite Báč

Archeogeofyzikálny prieskum bol na skúmanej lokalite realizovaný v priebehu roka 2022. Merania prebiehali za pomoci magnetometrie, georadaru (ďalej len GPR) a elektrického odporového merania. Metóda GPR využíva meranie odrazov z vysielaných elektromagnetických (EM) vĺn do podložia na zobrazenie stavby pod zemským povrchom. Konečným výsledkom je priestorové zobrazenie dát, ktoré v tejto práci reprezentujú horizontálne hĺbkové rezy. Metódou elektrického odporového profilovania s dvoma pármi elektród (twin-probe) meriame hodnoty elektrického odporu ohm (Ω). Výsledky sú zobrazené ako rastrový obrázok celkovej plochy merania.(**obr.6,7**)

Metodika geofyzikálneho prieskumu

Geofyzikálny prieskum GPR, aj elektrické odporové meranie prebiehali v lokálnych súradniciach v pravouhlom súradnicovom systéme; meracia sieť bola vytýčená pomocou meracieho pásma. Celková pokrytá plocha meraním tvorila približne 650 m^2. Geofyzikálne merania prebiehali v blízkosti stojaceho kostola, na jeho severnej strane, v uzavretom areáli so zemným návrším – kalváriou. Magnetometria pokryla celú plochu areálu ohraničenú múrom. GPR a elektrické odporové metódy sa sústredili vo východnej časti areálu.(**obr.8**)

Výsledky geofyzikálneho prieskumu

Výsledky magnetometrického merania sú zobrazené na obrázku. Nadzemné moderné konštrukcie a stavby sú často zdrojom rušivých signálov ako to vidíme vo výsledkoch magnetometrie hlavne po okrajoch meranej plochy. Výsledné namerané anomálie vzhľadom na vysoké hodnoty môžeme pripisovať modernému pôvodu.(**obr.9**)

Výsledky z GPR merania sú spracované a zobrazené vo forme hĺbkových rezov pre vybrané hĺbky: 0,2 m, 0,4 m a 0,8 m na obrázku (viď obr. 6). Elektrické odporové meranie zobrazuje priestorovú si-

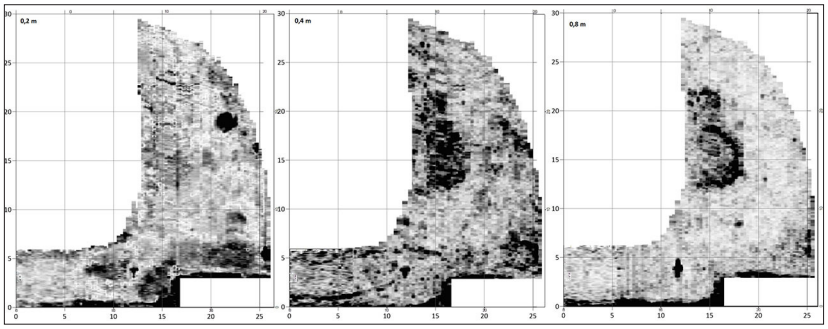

Obr. 6. GPR zobrazuje horizontálne rezy z hĺbok 0,2, 0,4 a 0,8 m. Od hĺbky cca 0, 3 m je v strede meranej plochy viditeľná výrazná anomália predstavujúca zvyšky kostolíka, autor: I. Murín.

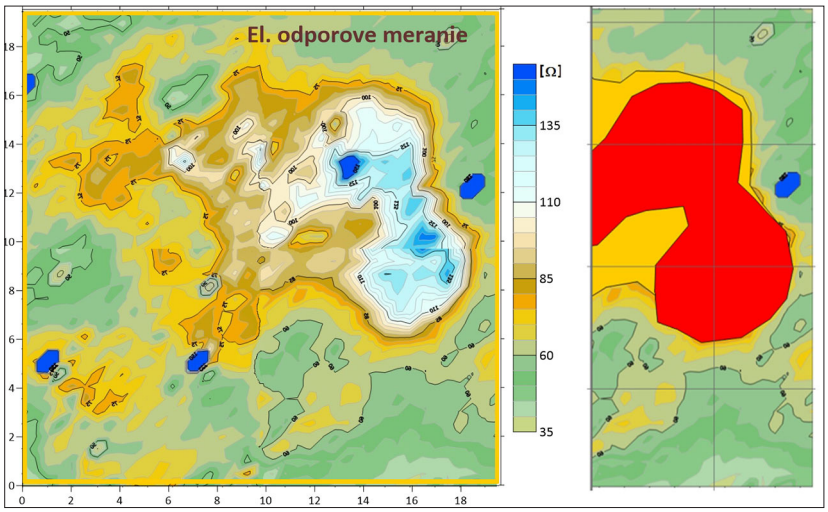

Obr. 7. Výsledky merania elektrického odporu; namerané anomálne pole, autor: I. Murín.

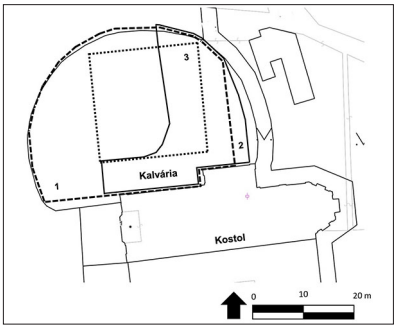

Obr. 8. Katastrálna mapa lokality kalvárie s vyznačením plochy geofyzikálneho merania. Legenda: Plocha 1 ohraničené prerušovanou čiarou – magnetometria, Plocha 2 ohraničená plnou čiarou – GPR, Plocha 3– ohraničená bodkovanou čiarou – elektrické odporové meranie, zdroj: <zbgis.sk>, dostupné online [12. 4. 2024], upravil: I. Murín.

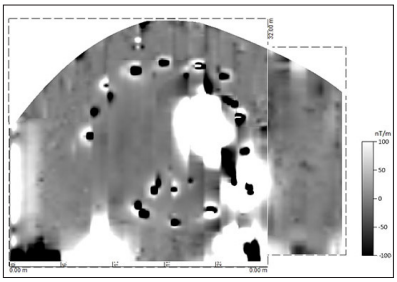

Obr. 9. Výsledky magnetometrického merania s nameranými anomáliami, autor: I. Murín.

tuáciu do hĺbky približne 0,5 m (viď obr.7). Metódy na tejto lokalite identifikujú štruktúry pod zemským povrchom do hĺbky 0,5 až 1,0 m. Vo výsledkoch jednotlivých metód je viditeľných viacero anomálii.

Anomálie lineárneho priebehu zachytené v GPR meraní sa nachádzajú v relatívne plytkej hĺbke 0,3 až 0,6 m. Ide najpravdepodobnejšie o inžinierske siete (rozvody potrubia, káble). Na pravej strane meranej plochy Navrhujem miesto toho označenie svetovej strany sa nachádzajú dve menej výrazné anomálie "B". Ich pôvod nie je jednoznačný, môžu mať archeologický význam.(**obr.10**)

Významnejšia anomálna zóna "A" sa nachádza v strednej časti meranej plochy, na pravej strane Navrhujem miesto toho označenie svetovej strany svahu zemného násypu kalvárie a bezprostredne pred ňou v hĺbke približne 0,3 m (viď obr. 6,7,10). Bola zachytená metódami GPR a elektrického odporového merania. Číslami 1 a 2 sú vyznačené kompaktnejšie časti tejto anomálnej zóny zachytené na ploche približne 7 x 12 m, ktoré pravdepodobne pokračujú ďalej pod zemným násypom kalvárie. Táto štruktúra je s veľkou pravdepodobnosťou tvorená kameňom a tehlovým materiálom. Číslo 1 predstavuje pevnejšiu vrstvu – pravdepodobne zvyšky podlahy, ktorú z vonkajšej strany lemuje užší pás označený číslom 2, predstavujúci pravdepodobne zvyšky základového muriva siahajúceho do hĺbky približne 1,0 m a

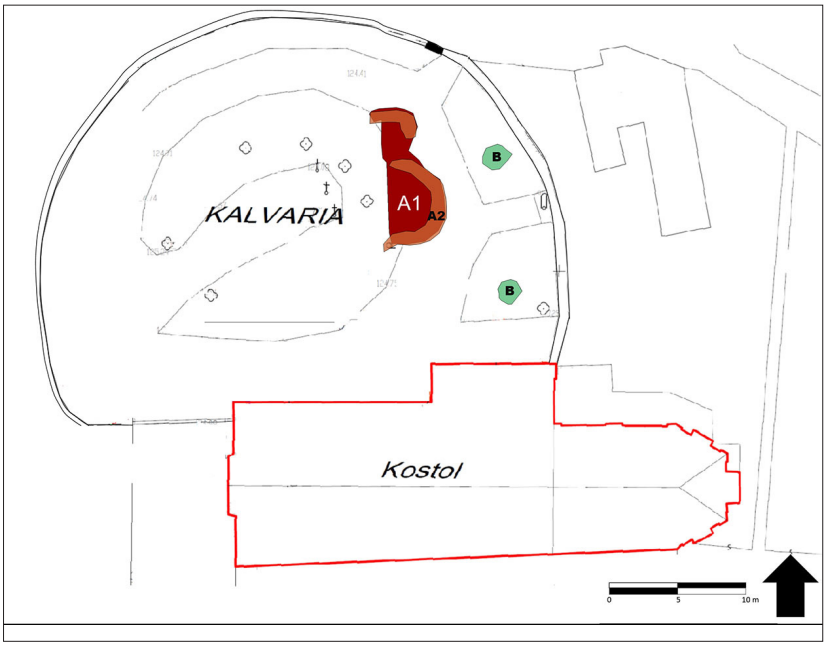

Obr. 10. Interpretácia výsledkov geofyzikálneho merania s vyznačenými identifikovanými objektami archeologického významu. Legenda: A. významnejšia anomálna zóna, B. anomálna zóna s možným archeologickým potenciálom, autor: I. Murín.

Obr. 11. Pôdorys románskej apsidy – rozšírený základ.

Obr. 12. Vnútorné líce apsidy so špecifickým vrstvením materiálov. Legenda: A. plevové tehly, B. lomový kameň, C. riečny štrk, D. spraš.

Obr. 13. Románska apsida v obci Rohovce Kostol sv. Ondreja.

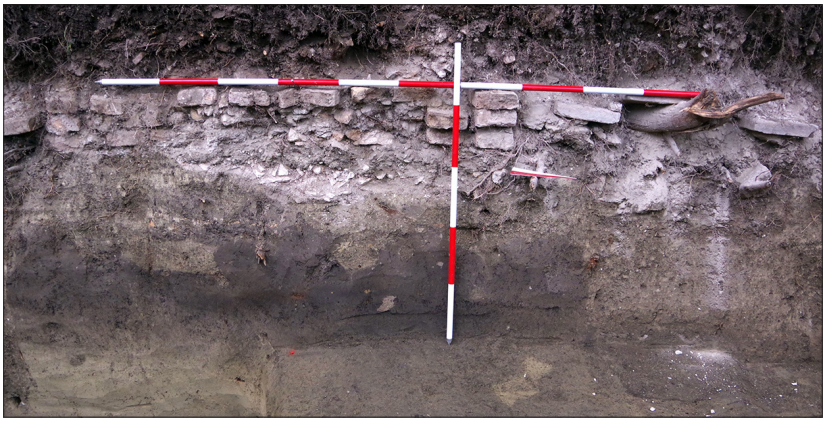

Obr. 14. Základy pre oltár.

viac. Anomálie sú interpretované ako zvyšky presbytéria a sakristie zaniknutého románskeho kostolíka (viď obr.10).[7]

Výsledky archeologického výskumu

Apsida

Pri obhliadke miesta nálezu ľudských kostrových pozostatkov bolo viditeľné značné množstvo historického stavebného materiálu, recentne vybratého na halde pri výkope. Stav výkopu neumožnil určiť hneď priestor, z ktorého tento materiál pochádza. Z tohto dôvodu bolo nutné preskúmať celý odkrytý priestor. Po začistení výkopu sa podarilo identifikovať polkruhovú stavbu z kameňa a z románskych, tzv. plevových tehál.[8](**obr.11**)

Najviac informácií o charaktere, a teda aj o založení múru apsidy nám poskytol južný profil výkopu. Ten predstavil vnútorné líce steny apsidy so základovou časťou. V rámci profilu bola viditeľná južná časť múru apsidy s rozsahom zachytenia 1,63 metra (výška základov), s hrúbkou koruny muriva 80 cm. Najnižšiu úroveň základov tvorili 2 riadky lomového kameňa. Boli položené na štrkovú planírovaciu vrstvu. Táto spodná časť základov má výšku 36 – 42 cm a smerom do interiéru apsidy predstupuje oproti nadzákladovej časti múru približne o 25 – 28 cm. Medzi prvým a druhým riadkom kameňa sa nachádza zhutnená vrstva ubitej spraše s mocnosťou 7 – 8 cm. Rovnako aj na vyššej vrstve kameňa sa nachádza hlinená vrstva s mocnosťou 16 – 18 cm. Nad touto vyššou etážou hliny je položený riadok románskych tehál. Nasleduje ďalšia vrstva udusanej hliny s mocnosťou 11 – 13 cm, na ktorej je uložený druhý tehlový riadok z rovnakého materiálu. Nad druhým radom tehál sa nachádza posledná vrstva zhutnenej hliny s mocnosťou 8 – 12 cm. Riadky tehál predstupujú pred múr z vnútornej strany o približne 30 cm.[9] Smerom nahor už pokračuje základ apsidy murovaný na vápennú maltu. Výška približne 40 cm múru je tvorená prevažne kameňom spojeným jemnou bielou vápennou maltou. Nad kamennou časťou sa nachádza tehlový múr, vysoký asi 30 cm. Múr má sčasti už nadzákladový charakter.(**obr.12**)

Protiľahlá stena bola výkopom ale pravdepodobne aj historicky, výraznejšie poškodená. Svedčí o tom stav zachovania múrov v profiloch, ktorý sa javí skôr ako zachovaný negatív než samotný kompaktný

Obr. 15. Východný profil, interpretácia nálezovej situácie. Legenda: A. apsida, B1. hrob č.1, B2. hrob č.2, B3. hrob č.3, C. základy pre oltár, D1. podlaha z plevových tehál štvorcového tvaru, D2. maltová podlaha sakristie, autor: L. Horáková, upravila: A. Hegedüšová.

múr. Výkop v tomto priestore nie je taký hlboký, a zastavil sa na úrovni približne 1. riadku plevových tehál v rozšírenom základe (viď obr.11).

Môžeme konštatovať, že spôsob založenia múrov je špecifický. Kostolov na našom území, pri ktorých bolo zistené použitie tejto stavebnej metódy, postupne pribúda. V nedávnej minulosti boli pri výskume kostola v Šamoríne objavené pozostatky prvotnej, románskej stavebnej etapy kostola. Objavené základy pozostávali zo striedania vrstiev ubitej hliny a tehál, pod ktorými sa nachádzal riedko uložený kameň.[10] Najspodnejšiu vrstvu materiálu základov tvorí kameň aj v našom prípade. Rozhodne ale nemôžeme tvrdiť, že by bol uložený riedko. V širšom okolí by sme našli aj ďalšie príklady použitia tejto metódy. Konkrétne zaniknutý kostol v Hurbanove a rotunda v Križovanoch nad Dudváhom.[11] Striedanie ubitej hliny a riadkov tehál poznáme aj z Novej Dedinky.[12] Najnovším prírastkom do tejto skupiny kostolov je kostol v Rohovciach. Pri dozore sanačných prác, počas ktorých boli odkryté jeho základy, sa nám podarilo zachytiť striedanie tehlových a hlinených vrstiev.(**obr.13**)

V rámci týchto prác ale nebolo možné preskúmať základy až po ich pätu.[13] Výskumy kostolov v Báči, Rohovciach a Šamoríne priniesli zaujímavé, no zatiaľ nie ucelené informácie o tomto spôsobe zakladania románskych stavieb. Taktiež sa nedá vylúčiť objav ďalších takto založených kostolov v blízkom i vzdialenejšom okolí.

Základ oltára a podlaha

Takmer presne v stredovej časti interiéru apsidy sa nachádzal múr s dĺžkou 1,88 metra a zachovanou výškou len 18 cm. Z hľadiska účelu ide pravdepodobne o základ pre oltár. Oltár bol vybudovaný na podklade štrkovej planírovacej vrstvy. Povrchy jeho stien boli vymurovaný z románskych, tzv. plevových tehál, spájaných bielou jemnou vápennou maltou a jadro tvorila stavebná suť. Tým sa zabezpečilo šetrenie materiálu, ale jeho statická funkcia sa zachovala. K oltáru z oboch dokumentovateľných strán priamo prilieha tehlová dlažba.(**obr.14**)

Dlažba sa líši v priestore apsidy a sakristie. V rámci apsidy vypĺňala celú plochu interiéru, a zachovala sa až do súčasnosti. Dlažba je tehlová, opäť s prímesou pliev, má však rozdielne rozmery: 22 x 22 x 3,5 cm. Aj v Šamoríne sa síce odhalil fragment dlažby z tehál pochádzajúcich z najstaršej fázy, avšak archeologický výskum neuzavrel, či ide o primárnu podlahu alebo použitie materiálu v sekundárnej polohe.[14] Presnú analogickú situáciu s na mieru vyrobenou a dochovanou románskou dlažbou sa nám zatiaľ nepodarilo dohľadať.(**obr.15**)

Jeden z obvodových múrov sakristie bol poškodený natoľko, že sa

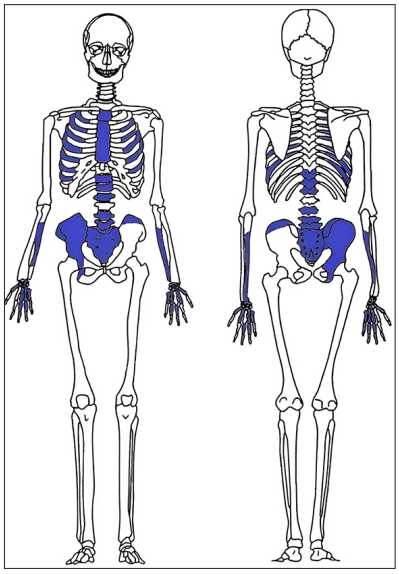

Obr. 16. Vyznačené dochované časti kostry z hrobu č. 1, autor: M. Dörnhöferová.

zachoval iba v negatíve, avšak podarilo sa nám identifikovať jej podlahovú úroveň. Prebiehala od západného profilu z vonkajšej severnej strany apsidy až po severovýchodný roh výkopu (a teda po negatív múru sakristie). Tvorila ju liata maltová vrstva.

Hroby

Po začistení celého výkopu boli v priestore apsidy identifikované 3 hroby (viď obr.1). Prvým hrobom bol už zmienený nález kostrových pozostatkov. Tento hrob, situovaný v najvýchodnejšej časti apsidy, bol orientovaný v smere S-J. Nanešťastie bol značne poškodený mechanickým výkopom. Ďalšie dva hroby boli objavené v západnom profile výkopu. Boli umiestnené v interiéri apsidy, medzi obvodovým múrom a základom oltáru (viď obr.15) a ich orientácia je v smere V-Z. Oba boli výkopom poškodené, no v súčasnom rozsahu výskumu nebolo možné určiť do akej miery. Kostry a ani ich časti získané neboli. Je pravdepo-

Obr. 17. Vývinová anomália spina bifida occulta, tzv. rázštep chrbtice, foto: M. Dörnhöferová.

Obr. 18. Plevová tehla z apsidy zaniknutého románskeho Kostola sv. Juraja.

Obr. 19. Plevová tehla z podlahy zaniknutého románskeho Kostola sv. Juraja.

Obec na Žitnom ostrove	dĺžka	šírka	výška	zdroj
Báč	27,5-31 cm	13-14 cm	5-5,5 cm	AA AVALA s.r.o 2023
Rohove	33 cm	15 cm	5 cm	AA AVALA s.r.o 2023
Holice	27,2 cm	13,5 cm	4,7-6,3 cm	Čurný 2008
Mierovo	26,5 cm	12 cm	6 cm	Mencl 1937
Hamuliakova	25 cm	12 cm	7 cm	?
Podunajské Biskupice	31 cm	17 cm	4 cm	Šimončičová/Koóšová/ Pauliny/ Erdélyi/Vachová/Botek/Pivko/Murín 2019
Šamorín	29-31 cm	15-17cm	5.5	Botek/Erdélyi/Paulíny/Vachová 2017

Obr. 20. Tabuľka výskytu plevových tehál v priestore Žitného ostrova.

Obr. 21. Fragment ranogotickej nádobkovej kachlice.

Obr. 22. Fragment novovekého zdobeného taniera.

dobné, že všetky spomínané hroby vznikli krátko po stavbe kostola. K tomuto tvrdeniu smeruje viacero indícií. V prvom rade umiestnenie hrobov, ktoré rešpektuje rozširujúce sa základy kostola. Nad hrobmi sa nachádza románska dlažba z plevových tehál štvorcového tvaru, ktorá nenesie znaky narušenia opakovaným rozoberaním. V hrobe neboli objavené žiadne hrobové prídavky alebo klince z drevených rakiev.

Antropologický posudok hrobu č. 1

Kostra z hrobu 1 bola nekompletná a poškodená. Poškodenie spôsobil recentný zásah pri výkope bagrom. Z kostry sa dochovali časti hrudného koša (fragmenty rebier a hrudná kosť), dva hrudníkové a štyri driekové stavce a pravá polovica panvy. Z kostí končatín boli prítomné iba úlomky lakťových kostí a drobné kosti rúk.(**obr.16**)

Kostrové pozostatky boli podrobené dôkladnej antropologickej analýze použitím štandardných metód umožňujúcich odhad pohlavia a veku dožitia jedinca.[15] Antropologickým preskúmaním kostry sa zistilo, že ide o kostrové pozostatky muža, ktorý zomrel vo veku 20 až 29 rokov (čo prislúcha vekovej kategórii adultus I). Na krížovej kosti bola prítomná vývinová anomália spina bifida occulta, tzv. rázštep chrbtice.[16](**obr.17**)

Hnuteľné nálezy

Okrem písomných zmienok a historických prameňov pomáhajú kostol datovať hnuteľné archeologické nálezy.

Medzi najlepšie rámcovo datovateľný materiál, objavený pri archeologickom výskume kostola patrí stavebná keramika. Konkrétne ide o plevové tehly použité pri výstavbe stien kostola, ale aj jeho interiérovej dlažobnej úprave.(**obr.18,19**)

Vo všeobecnosti je známe, že v stredoveku sa na území Slovenska vyskytovali dva hlavné typy tehál. Plevovky, ktoré sa v odbornej literatúre stotožňujú s typom tehly z románskeho obdobia a prstovky považované za typ z gotického obdobia.[17] Plevovky sú špecifické obsahom organických ostrív (prímes obilných pliev) v použitej hline. Pri vypálení sa plevy rozpadnú a zostanú po nich stopy v podobe malých dutiniek v tehle. V gotike sa plevy postupne vytrácajú a pri prstovkách sa už ako ostrivo používal piesok. Viditeľný rozdiel je aj v povrchovej úprave. Plevovky mali hladké ložné plochy, zatiaľ čo prstovky sa vyznačujú žliabkami, tzv. kanelúrami, ktoré boli vytvarované prstami počas výroby.[18]

V celom priestore Žitného ostrova boli tehly plevovky v románskom období využívané na výstavbu kostolov, avšak v každom jednom prípade môžeme hovoriť o unikátnych rozmeroch, čo naznačuje, že výroba týchto tehál mohla byť pre každú obec lokálnou záležitosťou.(**obr.20**)

V prípade zaniknutého románskeho kostola v Báči je situácia ešte o niečo výnimočnejšia, keďže tu bola odkrytá podlaha tvorená dlažbou z plevových tehál v tvare štvorca (viď obr.19).

Románske plevové tehly datujú len samotný vznik kostola. O jeho využití aj v neskoršom období hovorí nález stredovekej ranogotickej nádobkovej kachlice so štvorcovým ústím. Tento druh bol ďalším vývojovým typom, z prvých tvarov nádobkových kachlíc (inak aj hrncové, pohárovité, či téglikovité kachlice).[19] Do kruhu tvarované ústie časom nadobúdalo tvar štvorca a telo sa postupne skracovalo.[20] Podobali sa prostým nádobám s opraveným kruhovým či neskôr pravouhlým ústím. Teplo odvádzali zo spodnej strany cez otvorené ústie do miestnosti, kachle tak hriali rýchlo, no krátkodobo.[21](**obr.21**)

Do dnešných čias sa zachovali v okolí múrov apsidy fragmenty maľovanej omietky s typickým stredovekým zafarbením. Kontinuálne používanie do novovekého obdobia nám dokladajú fragmenty kachlice zo zelenou polevou. Poleva na kachliciach je rozšírenou technikou od konca stredoveku počas celého novoveku. Materiál z novovekého obdobia nám dokladá fragment zdobeného taniera.(**obr.22**)

Záver

Archeologický výskum prebehol na základe ohlásenia nálezu ľudských kostrových pozostatkov a následne sa v zápisnici zo štátneho pamiatkového dohľadu špecifikovali podmienky výskumu, ako aj jeho metodika a forma. Napriek obmedzeným časovým možnostiam a plošne malému rozsahu výskumu boli získané veľmi cenné poznatky o zaniknutom románskom Kostole sv. Juraja. Na základe získaných informácií môžeme konštatovať, že lokalita má v prípade realizovania vedeckého plošného výskumu potenciál výrazne prispieť k poznatkom o sakrálnych románskych stavbách na našom území nie len v lokálnom ale aj v regionálnom kontexte. Možnosť preskúmať tento kostol ako celok, spolu s hrobmi v interiéri je

aj s vzhľadom na už zistené informácie unikátna. Výskum by mohol viesť v neposlednom rade aj k lepšej ochrane podzemných murív kostola, ktoré sú v súčasnosti ohrozované najmä degradovaním násypu kalvárie a prerastaním koreňového systému náletových drevín vrastajúcich do múrov kostola, ktorého loď sa nachádza práve pod kalváriou.

Fotografie a grafické prílohy: A. Hegedüšová, ak nie je uvedené inak.

Poznámky

[1]NAVRÁTIL, Ľubomír – VÉGH, Ferenc – BANIČ, Vladimír – RAJSKÝ, Dušan – ÁČ, Peter – KMEŤ, Vladislav: *Srdce Žitného ostrova, okres Dunajská Streda.* Dunajská Streda: Združenie priateľov Žitného ostrova, 2002, s. 61 – 62.

[2]Ref. 1, s. 61 – 62.

[3]Ref. 1, s. 61 – 62.

[4]Ref. 1, s. 61 – 62.

[5]Ref. 1, s. 61 – 62.

[6]Ref. 1, s. 61 – 62.

[7]MURÍN, Igor: *Výsledky geofyzikálneho prieskumu na lokalite Báč, okr. Dunajská streda.* Bratislava, 2024.Správa je uložená v súkromnom archíve autora.

[8]HEGEDÜŠOVÁ, Andrea – VOJTECHOVSKÝ, Filip – ŽITŇAN, Andrej: *Báč – Nález stavebných pozostatkov pri prácach na dažďovej kanalizácii*, 2023. Výskumná dokumentácia je uložená v archíve spoločnosti AA AVALA s. r. o. pod kódom BÁČ1 – 23 a na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

[9]Vzhľadom na poškodenie základov strojovým odkopom nebolo možné určiť presný údaj rozšírenia tejto časti základov. Rovnako to nebolo možné presne zadefinovať ani pri nižších – kamenných základoch. Je ale vysoko pravdepodobné, že hrúbka bude rôzna, a že kamenné základy na vnútornej strane vystupujú menej ako tehlové. Pre dôkladné preskúmanie bude v budúcnosti potrebné overiť predstúpenie týchto základov aj z vonkajšej strany múru.

[10]BOTEK, Andrej – PAULINY, Pavol – ERDÉLYI, Róbert – VACHOVÁ, Barbora: Najstaršie fázy vývoja kostola v Šamoríne, In: ŽUFFOVÁ, Jaroslava (ed.): *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 21*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2018, s. 68.

[11]Ref. 10, s. 68.

[12]FŰRYOVÁ, Klára: Románsky kostol v Novej Dedinke. In: MATOUŠEK, Branislav (ed.): *Zborník Slovenského národného múzea*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1994, s. 53.

[13]HEGEDÜŠOVÁ, Andrea – HORÁKOVÁ, Lenka – VOJTECHOVSKÝ, Filip – ŽITŇAN, Andrej: *Rohovce – Kostol sv. Ondreja. Stavba: 1. etapa sanačného projektu odvlhčenia*, 2023. Výskumná dokumentácia je uložená v archíve spoločnosti AA AVALA s.r.o. pod kódom ROH3 – 23 a na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

[14]Ref. 10, s. 68.

[15]DÖRNHÖFEROVÁ, Michaela: *Antropologická analýza dvoch kostier z lokality Báč (okr. Dunajská Streda)*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2024. Dokumentácia je archivovaná na Katedre antropológie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

[16]Ref.15.

[17]ŽUFFOVÁ, Jaroslava: Diskontinuita tehlovej architektúry v 13. storočí v Trnave a okolí. Boli plevovky románske a prstovky gotické? In: *Archaeologia historica*. Roč. 47, 2022, č.2, s. 568.

[18]Ref.17, s. 569.

[19]STEDINOVÁ, Veronika: *Stredoveké a ranné novoveké kachlice v čelákovickom regióne – ich sociálna a kultúrna výpoveď (bakalárska práca)*. Praha: Filozofická fakulta Karlovej univerzity, 2018, s. 19.

[20]Ref.19, s. 19.

[21]GRÚŇOVÁ, Zuzana: Vývoj morfológie a tématiky kachlíc v dejinách. In: *Historická architektúra 2015.* Žilina: Žilinská Univerzita v Žiline, Stavebná Fakulta, 2015, s. 38.

Befund zu den Fundamenten der verlorenen romanischen Kirche in Báč

Die archäologische Untersuchung in der Gemeinde Báč im Landkreis Dunajská Streda (Niedermarkt) wurde aufgrund der Meldung eines Fundes menschlicher Knochenreste bei Aushubarbeiten im Bereich zweier nationaler Kulturdenkmäler durchgeführt. Zwecks Bestimmung der Befundlage war es erforderlich, den Bereich des Aushubs zu beräumen und sämtliche Fundsituationen zu reinigen. Es gelang bei diesen Arbeiten insgesamt, im Rahmen des Bodenaushubs eine halbkreisförmige Ziegelstruktur (Apsis einer romanischen Kirche) mit einem Stein-Ziegel-Fundament in einer für die Romanik charakteristischen Ausführung zu erfassen. Zugleich wurden ein einzigartiger Ziegelfußboden der Apsis, Altarfundamente sowie eine Sakristei entdeckt, und insgesamt gelang es, drei Gräber im Innenraum der früheren romanischen Georgskirche zu dokumentieren.

Abbildungen

Abb. 1. Geodätische Verortung der Befundlagen. Legende: A. Apsis, B1. Grab Nr. 1, B2. Grab Nr. 2, B3. Grab Nr. 3, C. Fundamente des Altars, D1. Fußboden aus Ziegelsteinen mit Pflanzenresten (Spreuziegeln) in viereckiger Form, D2. Mörtelfußboden der Sakristei, Autor: L. Horáková, überarbeitet von A. Hegedüšová.

Abb. 2. Zwei historisch selbstständige Einödhöfe, erfasst in der Ersten Landesaufnahme von 1783, heute Gemeinde Báč, Quelle: elektr. Ressource www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.00864473990729&lng=17.36925601959229&map=VM1 [Einsicht am 30.08.2024].

Abb. 3. Erwähnung der zeitgenössischen Gemeindenamen in der Dritten Landesaufnahme von 1889. Ältere Bezeichnung St. Georg (Szent György), jüngere Bezeichnung St. Anton (Szent Antal), Quelle: elektr. Ressource www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.00433788637661&lng=17.37101554870606&map=VM3 [Einsicht am 30.08.2024].

Abb. 4. Grundriss der romanischen Kirche St. Georg in der Ersten Landesaufnahme 1783, Quelle: elektr. Ressource www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.00864473990729&lng=17.36925601959229&map=VM1 [Einsicht am 30. 8. 2024].

Abb. 5. Grundriss der romanischen Kirche St. Georg in der Zweiten Landesaufnahme von 1839, Quelle: elektr. Ressource www.staremapy.sk/?zoom=15&lat=48.00433788637661&lng=17.37101554870606&map=VM2 >, [Einsicht am 30. 8. 2024].

Abb. 6. Das Bodenradar (GPR) visualisiert horizontale Schnitte aus den Tiefen 0,2, 0,4 und 0,8 m. Ab einer Tiefe von ca. 0,3 m findet sich in der Mitte der gemessenen Fläche eine sichtbare deutliche Anomalie, die die Reste der kleinen Kirche darstellt; Autor: I. Murín.

Abb. 7. Ergebnisse der Messung des elektrischen Widerstands; gemessenes Anomaliefeld; Autor: I. Murín.

Abb. 8. Flurkarte der Örtlichkeit des Kalvarienberges mit Bezeichnung der Fläche der geophysikalischen Messung. Legende: Fläche 1 umgrenzt durch eine unterbrochene Linie = Magnetometrie, Fläche 2 umgrenzt durch eine punktierte Linie = elektrische Widerstandsmessung; Quelle: zbgis.sk [Einsicht am 30.08.2024], überarbeitet von I. Murín.

Abb. 9. Ergebnisse der magnetometrischen Messung mit den festgestellten Anomalien; Autor: I. Murín.

Abb. 10.Interpretation der Ergebnisse der geophysikalischen Messung mit markierten Objekten von archäologischer Bedeutung. Legende: A. bedeutendere Anomaliezone, B. Anomaliezone mit möglichem archäologischem Potenzial; Autor: I. Murín.

Abb. 11. Grundriss der romanischen Apsis – erweitertes Fundament.

Abb. 12. Innenwandfläche der Apsis mit spezifischer Schichtung der Materialien. Legende: A. Spreuziegel, B. Bruchstein, C. Flussschotter, D. Löss; Foto: A. Hegedüšová.

Abb. 13. Romanische Apsis in Gemeinde Rohovce, St.-Andreas-Kirche.

Abb. 14. Fundamente des Altars.

Abb. 15. Ostprofil, Interpretation des Befundes. Legende: A. Apsis, B1. Grab Nr. 1, B2. Grab Nr. 2, B3. Grab Nr. 3, C. Fundamente des Altars, D1. Fußboden aus Spreuziegeln; D2. Mörtelfußboden der Sakristei; Autor: L. Horáková, überarbeitet von A. Hegedušová.

Abb. 16. Markierte erhaltene Skelettteile aus Grab Nr. 1; Autor: M. Dörnhöferová.

Abb. 17. Entwicklungsgestaltungsanomalie spina bifida occulta, sog. Spaltung der Wirbelsäule; Foto: M. Dörnhöferová.

Abb. 18. Spreuziegel aus der Apsis der verlorenen romanischen St.-Georg-Kirche.

Abb. 19. Spreuziegel aus dem Fußboden der verlorenen romanischen St.-Georg-Kirche.

Abb. 20. abelle mit Übersicht des Vorkommens von Spreuziegeln im Bereich der Flussinsel Große Schüttinsel (Žitný ostrov).

Abb. 21. Fragment einer frühgotischen Gefäßkachel.

Abb. 22. Fragment eines frühneuzeitlichen verzierten Tellers.

Paľko,

veľmi nám chýbaš, bol si súčasťou nášho trnavského pamiatkového kolektívu. Nebol si len skvelý architekt, ale cítením a záujmom aj skvelý pamiatkar. Chýba nám tvoj vysoko odborný pohľad na veci a tvoja zanietenosť dopátrať sa popri projektovaní aj historických súvislostí.

Nevynechal si žiaden seminár Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja, ani diskusiu počas neho a po ňom.

r. 2006

r. 2015

r. 2011

Miloval si „svoju“ Baziliku sv. Mikuláša, oddávna si bol členom tunajšieho speváckeho zboru a celou dušou si sa zasadzoval a pričinil o jej obnovu.

r. 2007

r. 2009

r. 2010, v karneri

r. 2023, počas obnovy veží

Špeciálny záujem o historické krovy vyústil do pravidelnej účasti na „krovárskych“ exkurziách.

r. 2018

Tvoje najnovšie pracovné úspechy reprezentovala obnova Námestia SNP v Trnave a tiež udelenie ceny Fénix – kultúrna pamiatka roka za obnovu kaštieľa vo Voderadoch.

diskusia počas obnovy Námestia SNP

objavy pri grotte v parku kaštieľa vo Voderadoch

S láskou spomíname na spoločné pamiatkarske narodeninové oslavy.

r. 2017

r. 2020

Paľko, zostalo tu po Tebe prázdno a smutno, je ťažko zaobísť sa bez tvojho optimistického pohľadu na život a tvojho nákazlivého humoru. Myslíme na teba stále.

Tvoji kamaráti z Krajského pamiatkového úradu Trnava

Ing.arch. Pavel Ďurko, spoluzakladateľ architektonickej firmy AD Atelier v Trnave, zomrel 28. augusta 2024 po tragickej nehode vo veku 50 rokov. Česť jeho pamiatke!

Sponzori

Chránime minulosť, staviame budúcnosť
baumit.sk

Zachovávame tradície, vytvárame hodnoty.
www.strechajacobi.sk

Historické produkty modernej technológie
www.cihelnakadan.sk

Vydanie zborníka finančne podporil Pamiatkový úrad SR Bratislava

Recenzenti: doc. Mgr. Miloš Marek, PhD.
doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

Zostavila: Ing.arch.Jaroslava Žuffová, CSc.
Preklad: Peter M. Zigman
Vydal: Krajský pamiatkový úrad Trnava pod záštitou Pamiatkového úradu SR Bratislava
Rok vydania: 2024
Neprešlo jazykovou a štylistickou úpravou
Všetky čísla zborníkov sa nachádzajú na stránke Mesta Trnava a na stránke Pamiatkového úradu Slovenskej republiky
http://www.trnava.sk/sk/clanok/zborniky-zo-seminarov-pamiatky-trnavy-a-trnavskeho-kraja
https://www.pamiatky.sk/publikacie-a-periodika-pamiatkoveho-uradu/supis-nkp-1

Zalomenie: Rotap Trnava
Zborník vychádza v digitálnej podobe
ISBN: 978 – 80 – 972798 – 7 – 5

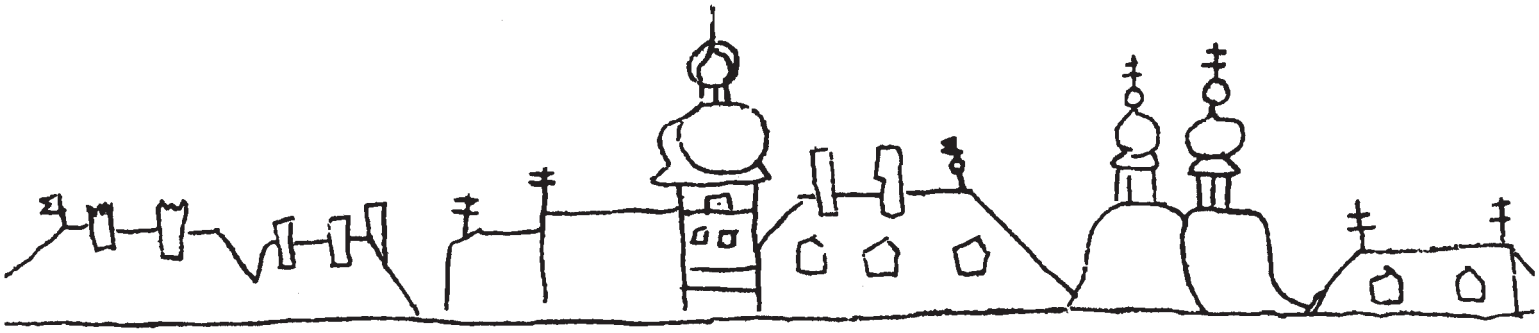

9 788097 279875

ISBN 978 – 80 – 972798 – 7 – 5